

„BOH NÁM HO POSLAL V TEJTO PRE NÁS TAKEJ NAJHORŠEJ CHVÍLI!“

III. Pápežská misia v Nemecku a Rakúsku a slovenský exil 1945 – 1950

EMÍLIA HRABOVEC

HRABOVEC, Emília. “God has sent him to us in this for us worst moment.” The IIIrd Papal Mission in Germany and Austria and the Slovak Exile, 1945 – 1950. *Slovenský časopis historický*, III, 2023, 2, 113 – 179 pp.

After the Second World War, the Papal Mission for Refugees in Germany and Austria (1945 – 1950) was the first and for a long time the only institution on international scale that respected the existence of the Slovak nation and created independent ecclesiastical and charity structures for the Slovak refugees. On the basis of the newly opened Vatican archival documents from the pontificate of Pope Pius XII and papers of exile personages, the study reconstructs the fate of the first Slovak political exile and the pastoral, social, charitable, and political-diplomatic activities of the Vatican delegate for Slovak refugees in Austria and Germany in the immediate postwar period.

Keywords: Pius XII, Slovak Exile, Papal Mission, Charity, Displaced Persons, Austria, Germany, Cold War

Pontifikát pápeža Pia XII. (1939 – 1958) už po desaťročia priťahuje pozornosť historikov i publicistov, ktorí o ňom medzičasom popísali toľko papiera, že by vyplnil celé knižnice. Drvivá väčšina autorov sa však venuje vojrovej časti pontifikátu, zatiaľ čo oveľa dlhšia povojnová časť zostáva na okraji vedeckého záujmu.¹ V roku 2020 sprístupnené fondy Pia XII.

¹ K historiografickej a metodologickej analýze doterajšieho výskumu pontifikátu pozri napr. FEJÉRDY, András. The Vatican, the United States and the Cold War in Central and

vo vatikánskych archívoch ukazujú dôležitosť zacieliť výskum aj na túto dlho zanedbávanú etapu pontifikátu, vyplnenú takými zásadnými udalosťami ako expanzia komunizmu, studená vojna, rozdelenie sveta, povojnová rekonštrukcia, perzekúcie Cirkvi za železnou oponou, masová migrácia, dekolonializácia, dynamické sekularizačné procesy, internacionalizácia Rímskej kúrie, nové teologické prúdenia a konfúzie a pod.

Jednou z dosiaľ výskumne obchádzaných povojnových tém sú aj charitatívne aktivity a asistenčná diplomacia Svätej stolice, a to napriek tomu, že tvorili jeden z pilierov pápežovej povojnovej činnosti. Jej súčasťou boli aj tri pápežské misie do Nemecka a Rakúska, o ktorých však aj špecialisti dosiaľ vedeli nanajvýš to, že existovali. Kým prvé dve, iniciované v júni a júli 1945, boli spontánne a krátkodobé ad hoc akcie na pomoc väzňom v internáčnych, koncentračných a zajateckých táboroch, tretia misia, vypravená na prelome októbra a novembra 1945, dostala pevnejšie a trvácnejšie inštitucionálne štruktúry a pôsobila najmenej do roku 1950.² Zásadný význam mala aj z pohľadu slovenských dejín, pretože bola v bezprostredne povojnových rokoch v medzinárodnom rámci prvou a nadhlo jedinou inštitúciou, ktorá v čase, keď Slováci po strate vlastného štátu pre svet prakticky prestali existovať, rešpektovala existenciu slovenského národa, ujala sa aj slovenských utečencov a vytvorila pre nich osobitné pápežské charitatívne a pastoračné štruktúry.

Slovenským adresátom III. Pápežskej misie v Nemecku a Rakúsku bola niekoľkotisícová skupina slovenských utečencov, ktorí na jar 1945, pod dojmom postupu Červenej armády, obnovy Československa a jeho rýchlej

Eastern Europe (1945 – 1958): status questionis and prospects for research. In REGOLI, Roberto – SANFILIPPO, Matteo (ed.). *La Santa Sede, gli Stati Uniti e le relazioni internazionali durante il pontificato di Pio XII. Studi dopo l'apertura degli archivi vaticani (1939 – 1958)*, Roma: Studium, 2022, s. 106 – 142; LEVANT, Marie – SIBRE, Oliver – PETTINAROLI, Laura. Stein Le Vatican, un acteur religieux singulier dans un monde global. Bilan historiographique et pistes de recherche à l'heure de l'ouverture des archives Pie XII. In *Monde(s). Histoire, Espaces, Relations*, 22 (2022) 2, s. 7 – 33; HRABOVEC, Emilia. Alcune parole di introduzione. In *Nuova storia contemporanea. Quadrimestrale di studi storici e politici sull'età contemporanea*, 2 serie (2022), 2, s. 41 – 43

² Autorka je prvou historičkou, ktorá sa od sprístupnenia vatikánskych archívov pre obdobie Pia XII. systematicky venuje tejto problematike. Pozri HRABOVEC, Emilia. Die III. Päpstliche Mission in Deutschland (1945 – 1950). In *Römische Quartalschrift*, 118 (2023) 1 – 2, s. 68 – 109 (v tlači); HRABOVEC, Emilia. Die III. Päpstliche Mission für die Flüchtlinge und die Slowaken (1945 – 1951). In *Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, VII (2021), 1 – 2, s. 7 – 79. Z poslednej štúdie čiastočne čerpá aj predložený text, zásadne doplnený o nové aspekty a výsledky výskumu.

bolševizácie, opustili Slovensko, vytvoriac tak prvú masovú vlnu politickej emigrácie v moderných slovenských dejinách.³ V jej radoch boli ľudia, ktorí boli spätí s politickým či administratívnym aparátom a inštitúciami prvej Slovenskej republiky, ale aj intelektuálne elity slovenského národa, univerzitní profesori, vedci, spisovatelia a početná skupina mladých univerzitných absolventov a študentov, ktorí sa cítili hlboko zviazaní s myšlienkou slovenskej štátnosti a odmietali perspektívu života v sovietizujúcom sa Československu. Ako bolestne práve mladá generácia prežívala zánik vlastného štátu, ukazuje aj skutočnosť, že práve z tejto vekovej skupiny pochádzal vysoký počet odporcov československého ľudovodemokratického režimu, pozatýkaných v priebehu rokov 1945 – 1947, a v jej radoch sa formovali aj prvé exilné iniciatívy, osobitne Slovenský revolučný odboj⁴ a domáci odpor v podobe Bielej légie.⁵ O postojoch príslušníkov mladej generácie vypovedajú aj početné osobné svedectvá. Ľudovít Rabina, v roku 1945 šesťnásťročný, opísal neskôr svoje pocity slovami: „Obnovenie Česko-Slovenskej republiky znamenalo pre mňa konečné prebudenie, neuveriteľné sklamanie a poníženie.“⁶ Boris Gašpar si na tento prelom v jeho živote spomínal slovami: „Zánik Slovenského štátu, okolnosti jeho zániku, ale najmä skutočnosť, že som práve vtedy stál v druhej polovici svojho štrnásteho roku, zapôsobili na mňa ako úder na vieru. Bolo to rozhranie môjho osobného života. Viera, že pravda a dobro zvíťazia, že pokrok je vývoj k lepšiemu a spravodlivosť je niečo jasné a evidentné každému poriadnemu človeku, to všetko sa vo mne rozpadlo na prach. Všetko, čo bolo predtým, bolo v porovnaní s vývojom po roku 1945 iba detská škôlka. Teraz som zrazu stál vo veľkom chladnom svete. Tu sa oslavoval Beneš, Gottwald a nad nami visel príšerný tieň samého Stalina.“⁷

Najväčšia časť prvej slovenskej emigračnej vlny na niekoľko rokov

³ Zo Slovenska odišlo na jar 1945 asi desaťtisíc ľudí, z ktorých bola asi polovica násilne repatriovaná, alebo sa pod dojmom neznesiteľných životných podmienok vrátila na Slovensko. Tieto údaje potvrdzuje aj VERNANT Jacques, autor prvej špecializovanej monografie o povojnovom utečeneckom probléme *The Refugee in the Post-War World*, London: George Allen & Unwin, 1953, s. 79

⁴ BOBÁK, Ján. Rudolf Komandera a Slovenský revolučný odboj (1945 – 1947). In KOMANDERA, Rudolf. *Denník 1945 – 1947*, ed. BOBÁK, Ján, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 7 – 79

⁵ VICEN, Jozef. *Vo víroch rokoch 1938 – 1988*, Bratislava: Lúč, 1999, s. 191 – 208; LETZ, Róbert. *Odkaz živým. Prípady Albert Púčik a spol.*, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008

⁶ REPKA, Vladimír. *Rozhovory z dialky*. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 214

⁷ TAMŽE, s. 177

uviazla v americkej a francúzskej okupačnej zóne v Rakúsku a v americkej okupačnej zóne v Bavorsku. Ich životné podmienky boli od počiatku určované viacerými faktormi. Najzásadnejší význam mala skutočnosť, že víťazné veľmoci sa ešte počas vojny rozhodli pre obnovu Československa, od ktorého očakávali, že poslúži ich politickým a ideologickým zámerom lepšie, než samostatný slovenský štát. Po skončení vojny preto neboli ochotné samostatne politicky zohľadňovať slovenský faktor, teda uznať Slovensko ako porazený (ale naďalej existujúci) štát, ako to bolo v prípade bývalých nemeckých spojencov Maďarska, Rumunska či Fínska, uznať nejakú podobu slovenskej identity a reprezentácie v exile, alebo aspoň na Slovensko vyslať zástupcov medzinárodných inštitúcií, ktorí by objektívne zistili politickú vôľu obyvateľstva.

Dlho po vojne prežívali v západnom zahraničí aj ilúzie o demokratickom charaktere obnoveného Československa, resp. o jeho možnej role akéhosi politicko-ideologického „mostu medzi Východom a Západom“.⁸ Živil ich dlhodobé sympatie európskych liberálov a ľavice k ideologicky spriaznenému československému štátu, zdanlivá kontinuita časti stranického systému v českých krajinách (nie na Slovensku) s predvojnovým obdobím, demokratická povesť, ktorú viacerí spájali s prezidentom Edvardom Benešom či ministrom zahraničia Janom Masarykom, takticky dobre premyslené stiahnutie sovietskych vojsk z krajiny v decembri 1945, skutočnosť, že boľševizácia štátu prebiehala do veľkej miery so súhlasom a spoluprácou nosných politických elít ľudovodemokratického režimu,⁹ a napokon široko rozvetvená pražská propaganda, v ktorej sa snúbil český nacionalizmus s (pro)komunistickým presvedčením a obdivom k Sovietskemu zväzu

⁸ K ilúzii o demokratickom charaktere ľudovodemokratického Československa a jeho role „mostu medzi Východom a Západom“ pozri napr. SMETANA, Vít. *Concessions or Conviction? Czechoslovakia's Road to the Cold War and the Soviet Bloc*. In KRAMER, Mark – SMETANA, Vít (ed.). *Imposing, Maintaining, and Tearing Open the Iron Curtain. The Cold War and East-Central Europe, 1945 – 1989*, Lanham, Maryland, 2014, s. 58 – 63. Túto domnelú úlohu idealizovaného Československa vo vzťahu k Svätej stolici zdôrazňovali aj českí cirkevní predstavitelia. Schwarzenbergische Familienarchive Mura, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, 1. Politická správa chargé d'affaires československého vyslanectva pri Svätej stolici Františka Schwarzenberga ministrom zahraničia, 9. 2. 1946

⁹ Nórsky historik a dobrý znalec problematiky Geir Lundestad vyjadril situáciu slovami: „The trouble was that the Prague Government acted on its own in harmony with Soviet policies, and that increasingly domestic radicalism, primarily in the form of nationalisation, was tied to foreign policy orientation.“ LUNDESTAD, Geir. *The American Non-Policy towards Eastern Europe: 1943 – 1947*, Tromsø: Universitetsforlaget, 1978, s. 170

a apoteóza Československa s odhodlaním tvrdo potrestať Slovákov za to, že si dovolili nárokovať si právo na vlastnú politickú existenciu a likvidáciou akejkoľvek samostatnej slovenskej politiky naveky zabetónovať existenciu československého štátu. Slovenský exil po roku 1945, ktorý stál bez výnimky na platforme nezávislej slovenskej štátnosti a v zahraničí inicioval intenzívnu politickú a publicistickú činnosť, vnímala preto Praha ako osobitné nebezpečenstvo pre československý štát a robila všetko pre to, aby si systematickou politickou difamáciou slovenskej emancipačnej myšlienky a jej nositeľov vynútila ich násilnú repatriáciu, alebo aspoň znemožnila ich činnosť v zahraničí.¹⁰

Nemenej zásadný vplyv na existenčné podmienky slovenskej emigrácie mal fakt, že aj po skončení bojov v Európe pretrvávala v realite života vojnová mentalita rozmyšľajúca v dichotómii priateľ – nepriateľ a v prvých povojnových rokoch aj politický záujem západných Spojencov udržať alianciu so Sovietskym zväzom. Západní Spojenci v duchu jaltských a postupimských dohôd akceptovali politický vplyv Sovietskeho zväzu vo východnej časti Európy, antikomunistické a antisovietske prejavy ešte dlho po vojne kvalifikovali ako útoky na svojho vojenského a politického partnera a zakladajúceho člena Organizácie spojených národov a v duchu vojnových dohôd s Moskvou bez diskusií vydávali státisíce displaced persons (DP) a utečencov proti ich vôli do Sovietskeho zväzu či štátov sovietskej zóny vplyvu vrátane Československa.¹¹

¹⁰ V tomto zmysle osobitne pôsobilo československé diplomatické zastupiteľstvo v Berne a v Ríme a neskôr aj obnovené československé vyslanectvo pri Svätej stolici, ktoré dostalo explicitne do vienka ako jednu z hlavných úloh vyvracať „protičeskoslovenskú propagandu“ Slovákov a Poliakov pri Svätej stolici. Národní archiv Praha (NA), f. 100/24, a.j. 1494, sv. 139. Por. HRABOVEC, Emília. „Boj o Slovensko neprebíha medzi Prahou a Bratislavou, ale medzi Prahou a Rímom.“ Slovenská otázka vo vzťahoch medzi Svätou stolicou a „ľudovodemokratickým“ Československom 1945 – 1948. In *Slovenský časopis historický*, 2 (2022) 1, s. 48 – 107; KUKÁNOVÁ, Zlataše. Nunciem a internunciem v jedné zemi. In *Securitas imperii*, 28 (2016) 1, s. 125

¹¹ K násilným repatriáciám pozri napr. TOLSTOY, Nikolai. *Victims of Yalta. The Secret Betrayal of the Allies, 1944 – 1947*, London: Pegasus Books, 2013; RAY – SCHYRR, Catherine. *From Yalta to Dien Bien Phu. History of the International Committee of the Red Cross 1945 to 1955*. Geneva: ICRC, 2017, s. 149 – 162. K postojom amerických úradov k utečencom a k ZSSR pozri tiež Osobný archív autorky. Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, *Aide mémoire z predvolania do úradovne IRO Eligibility Officer v Linzi* podpísaný Jánom Gleimanom, Karolom Murínom a Izabelou Murínovou, 9. 2. 1948; TAMŽE. *Aide mémoire z predvolania do úradovne IRO v Linzi*, 9. 3. 1948. Za poskytnutie dokumentácie ďakujem synovi Dr. Jozefa M. Kirschbauma, profesorovi Stanislavovi J. Kirschbaumovi.

Displaced persons, „zavlečené osoby“, bola kategória, ktorú Spojenci zadefinovali na jar roku 1945 a ktorá označovala osoby, ktoré boli prinútené opustiť svoje domovy v dôsledku násilných opatrení počas vojny.¹² Zo statusu DP zostávali v prvých rokoch vylúčení príslušníci tzv. nepriateľských národov (enemy nations) a osoby, ktoré do Nemecka, resp. Rakúska nedeportovali nemecké orgány, resp. nemecká armáda, ale ktoré utiekli pred Červenou armádou, považovanou za spojencu, resp. ktoré odišli z domova preto, lebo odmietali politický vývoj v sovielizujúcej sa východnej Európe. Slovákom v prvých povojnových rokoch DP status spravidla nebol priznávaný, čo malo ďalekosiahle právne i praktické dôsledky. Bez neho neboli utečenci prijímaní pod ochranu UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), medzinárodnej sociálno-charitatívnej organizácie, ktorá vznikla z rozhodnutia Spojencov ešte počas vojny a v roku 1945 bola prijatá pod gesciu Organizácie spojených národov, ktorej zakladajúcimi členmi boli aj Sovietsky zväz a Československo, neboli umiestňovaní do táborov UNRRA (resp. pokiaľ sa im v Nemecku – nie v Rakúsku – takáto opcia naskytna, často ju odmietali zo strachu, že budú odtiaľ násilne repatriovaní¹³) a nedostávali od UNRRA ani materiálnu pomoc, osobitne potravinové balíky, ktorých obsahy si potom museli kupovať na čiernom trhu za astronomické ceny.¹⁴ K neistote z budúcnosti a strachu z násilného odvlečenia do Československa sa tak postupne pridružila aj hmotná bieda slovenských utečencov. Väčšina emigrantov už po krátkom čase v exile nemala žiadne finančné prostriedky, zásoby potravín a iných nevyhnutných potrieb, prinesené zo Slovenska, sa postupne míňali alebo ich zrekvirovali okupačné orgány, zhabali československé repatriačné komisie či rozkradlo miestne rakúske obyvateľstvo a na obstaranie nových potravín, šatstva, liekov či kuriva nebolo prostriedkov, provizórne ubytovacie zariadenia zväčša neposkytovali dôstojný priestor ani na krátkodobé prežitie.¹⁵

¹³ Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi Slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu, 13. 12. 1945

¹⁴ GLEIMAN, Lubomir. *From the Maelstrom. A Pilgrim's Story of Dissent and Survival in the Twentieth Century*, Bloomington: AuthorHouse, 2011, s. 271

¹⁵ Životné podmienky slovenských utečencov dramaticky opísali viacerí priami účastníci a svedkovia: OKÁL, Ján. *Výpredaj ľudskosti*. Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1989; MURIN, Isabelle. *La naissance et évolution de l'émigration slovaques*, Montréal 1953; GLEIMAN. *From the Maelstrom*; ŠPRINC, Mikuláš. *K slobodným pobrežiam*, Martin: Matica slovenská, 2004. Por. aj Šprincovu správu pre Svätú stolicu. In AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi Slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

Keď v júli 1945 prišiel do exilu do Bavorska Mikuláš Šprinc, katolícky kňaz, organizátor kultúrneho života a básnik, ale tiež bývalý a dovtedy oficiálne neodvolaný generálny tajomník Ústrednej slovenskej charity,¹⁶ hneď v prvých dňoch si veľmi naliehavo uvedomil dramatickú situáciu slovenských utečencov. Ako kňaz sa Šprinc predovšetkým obával, že hmotná núdza a existenciálna neistota spôsobia nielen fyzické a duševné utrpenie, ale môžu zapríčiniť aj morálne krízy, ako sociálne i kultúrne citlivý slovenský intelektuál zase bolestne prežíval hrozbu faktickej likvidácie intelektuálneho a kultúrneho potenciálu značnej časti prvej silnej vzdelanej slovenskej generácie. Rozhodol sa preto nájsť spôsob, ako sa dostať do Ríma, aby upovedomil najvyššiu autoritu Katolíckej cirkvi o biede slovenských utečencov a zmobilizoval pre nich pomoc.¹⁷

Po dramatickom pešom prechode cez hory z Bavorska do Innsbrucku a dobrodružnej ceste vlakmi talianskej repatriačnej misie, počas ktorej sa musel sčasti viezť aj na streche vagóna a zloději mu ukradli aj to posledné, čo vlastnil, sa Šprincovi v sprievode mladého básnika Karola Strmeňa podarilo v auguste 1945 pricestovať do Ríma a vo Vatikáne vyhľadať bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora. Nebol síce prvý Slováč, ktorý informoval Sidora o dramatickej núdzi slovenských utečencov, pretože už pred ním sa do Ríma z južného Nemecka prebila skupina slovenských študentov,¹⁸ jeho konkrétny podnet navrhnúť Vatikánu, aby do svojich pomocných diel v Nemecku a Rakúsku zahrnul aj Slovákov, však zmobilizoval Sidora a predovšetkým jeho cirkevného radcu Jozefa Kapalu, nadaného diplomata s dobrými kontaktmi v Rímskej kúrii, ktorý urobil všetko pre to, aby Šprince predstavil na rozhodujúcich miestach Štátneho

¹⁶ Mikuláš Šprinc (1914 – 1986), katolícky kňaz, kultúrny pracovník a básnik, 1942 – 1945 riaditeľ Slovenskej katolíckej akadémie, 1944 – 1945 generálny sekretár Ústrednej slovenskej charity, od októbra 1945 do januára 1946 slovenský národný poradca III. Pápežskej misie do Nemecka a Rakúska. Po návrate do Ríma ešte niekoľko mesiacov pôsobil v charitatívnych zariadeniach Svätej stolice a v lete 1946 sa vystaňoval do USA, kde najprv prednášal na Vyššej benediktínskej škole pri slovenskom benediktínskom opátstve sv. Andreja v Clevelande a neskôr ako profesor jazykov na Borromeo Seminary v Ohio. V slovenskej exilnej komunite sa stal známym predovšetkým ako iniciátor kultúrnej revue *Most*, ktorú do konca svojho života redigoval, ako spoluzakladateľ Slovenského ústavu v Clevelande a plodný básnik a publicista. BIELIK, František. Šprinc, Mikuláš. In PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, Bratislava: Lúč, 2000, stĺpce 1345 – 1347

¹⁷ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 115 – 132

¹⁸ Por. svedectvo jedného z nich – Františka Chajmu. In REPKA. *Rozhovory z dial'ky*, c. d., s. 303

sekretariátu.¹⁹ V tejto veci sa angažoval aj vatikánsky bibliotekár Ignác Zelenka, slovenský učenc a polyglot, ktorý od svojich štúdií žil v Ríme, neskôr však prakticky úplne upadol do zabudnutia, takže o jeho aktivitách v kľúčovom povojnovom období sa vie iba veľmi málo.²⁰ O dramatickej situácii slovenských emigrantov v Nemecku informoval Svätú stolicu aj apoštolský nuncius v Nemecku Cesare Orsenigo, ktorý po evakuácii zo zničeného Berlína od februára 1945 úradoval v bavorskom Eichstätt a niekoľkokrát tam prijal aj zástupcov slovenských emigrantov.²¹

¹⁹ Jozef Kapala (1901 – 1985), katolícky kňaz, diplomat, publicista a prekladateľ. Narodil sa v USA v rodine slovenských vysťahovalcov. Ako dieťa sa však s rodičmi vrátil na Slovensko. Spišský biskup Ján Vojtaššák ho ako nadaného študenta bohoslovnia poslal na štúdiá do Ríma, kde bol v roku 1927 vysvätený za kňaza. Ziskal doktorát, hlboké vedomosti i mnoho vzácných kontaktov, ktoré mu potom pomohli počas diplomatickej činnosti cirkevného radcu pri slovenskom vyslanectve pri Svätej stolici. Dvere do cirkevných kruhov mu otvárali aj jeho mimoriadne jazykové schopnosti (plynulo ovládal šesť cudzích jazykov vrátane kultivovanej taliančiny), široký rozhľad, pevný kňazský charakter a „čaro osobnosti“, ktoré utkvelo v pamäti prakticky všetkým, ktorí ho osobne poznali. Po zániku Slovenskej republiky dostal Kapala, vedno s vyslancom Sidorom, azyl vo Vatikáne, kde zostal až do emigrácie do USA. Pobyt v jemu dôverne známom vatikánskom prostredí využil na intenzívnu tichú diplomaciu v slovenský prospech. V priebehu jesene 1945 viackrát osobne navštívil Giovannio Battistu Montiniho, substitúta na Štátnom sekretariáte a neskoršieho pápeža Pavla VI., s ktorým aj v predchádzajúcich rokoch udržiaval čulé kontakty, aby ho oboznámil so situáciou slovenských utečencov a prosil pre nich o pomoc. Montini potom na audienciách 20. 10. a 9. 11. 1945 informoval o obsahu svojich rozhovorov s Kapalom pápeža Pia XII. Pozri PAGANO, Sergio (ed.). *«In quotidiana conversazione.» G. B. Montini alla scuola di Pio XII (dai fogli di udienza, 1945 – 1954)*, zv. I, Città del Vaticano: Archivio Apostolico Vaticano, 2022, s. 19, 29. Ku Kapalovmu pôsobeniu pri Svätej stolici pozri SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Druhé vydanie pripravil RYDLO, Jozef, Bratislava: Libri historiae, 2012, s. 22 – 25, 146 – 149. Jeho zásluhu o zaradenie Slovákov do III. Pápežskej misie vyzdvihujú aj svedkovia udalostí BOR, Ján E. *Msgr. Dr. Jozef Kapala, prelát – diplomat*, Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1983, s. 108, 180; ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 154

Hoci po skončení svojho diplomatického pôsobenia mal Kapala možnosť pôsobiť v cirkevnom prostredí v Taliansku, dal prednosť službe národu. V roku 1946 sa vysťahoval do USA, kde však v slovensko-americkom prostredí nenašiel také uplatnenie, aké by bolo zodpovedalo jeho vysokej kvalifikácii a skúsenosti. Začas pôsobil u sestričiek v Nauwoo, potom roky v poľsko-slovenskej cirkevnej osade v Spring Valley.

²⁰ K Zelenkovi pozri: BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*, Buenos Aires: Dorrego, 1964; OKÁL. *Výpredaj ľudskosti*, s. 204 – 210; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Ignác Zelenka – knihovník Vatikánskej apoštolskej knižnice, básnik a mecén slovenskej kultúry v exile. In *Slovenský časopis historický*, 3 (2023) 1, s. 185 – 197

²¹ Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (ASRS), AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos.

Po príchode do Ríma vypracoval Šprinc pre Svätú stolicu rozsiahle talianske memorandum o slovenských utečencoch v spojeneckých zónach Rakúska a Nemecka aj s prvým provizórnym štatistickým materiálom a predložil ho Štátnemu sekretariátu.²² V elaboráte sa konštatovalo, že medzi februárom a májom 1945 pred približujúcou sa sovietskou armádou opustili Slovensko tisíce Slovákov a momentálne sa nachádzajú v Rakúsku a Bavorsku. Až na nepatrné výnimky ide o katolíkov, medzi ktorými sa nachádza aj desať kňazov. Zo sociálneho, resp. profesijného hľadiska sú to vo veľkej väčšine intelektuáli, univerzitní profesori, spisovatelia, vedci, žurnalisti, stredoškolskí profesori, úradníci, študenti. Ich hmotná situácia je o to ťaživejšia, že v Rakúsku ani v Nemecku nieto možnosti zárobku a tiež preto, že kým utečenci z iných národov dostávajú pomoc od rôznych sociálnych inštitúcií, slovenskí utečenci zatiaľ nedostali nič ani od UNRRA, ani od Červeného kríža či iných organizácií. Šprinc tiež informoval Svätú stolicu, že ako katolícky kňaz a sám utečenec v priebehu júla a augusta ponavštevoval všetky slovenské kolónie v Bavorsku a Rakúsku²³ a mohol sa na vlastné oči presvedčiť o ich dramatickej sociálnej a právnej situácii, v ktorej ich nikto nechráni, „sú vystavení na milosť a nemilosť komunistickým agentom“ a ani v Rakúsku, ani v Bavorsku sa nikde nevedia dovolať ochrany a pomoci, a preto prosia pápeža, aby sa mohli stať účastníkmi jeho otcovskej starostlivosti, ktorá objíma všetkých trpiacich členov Katolíckej cirkvi.²⁴

Slovenskí exulanti neboli jediní, ktorí v lete a v jeseni 1945 prosili pápeža o pomoc. Veľká väčšina utečencov zo sovietskych zón sa východnej polo-

198, Orsenigo Tardinimu, 30. 6. 1945; MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*, Hamilton, Ont.: Zahraničná Matica slovenská, 1987, s. 175 – 177

²² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi nelle zone degli Alleati, s. d.

²³ Ako hlavné centrá utečencov Šprinc uvádzal nasledovné sídla: v americkej okupačnej zóne v Hornom Rakúsku Kremsmünster (asi 1 200 utečencov), Aurolzmünster (asi 1 100), Mehrnbach (500), Eitzing, Ried im Innkreis, Braunau a Bad Hall, v kraji Salzburg mesto Salzburg, Kaprun a Zell am See, vo francúzskej okupačnej zóne v Tirolsku Innsbruck, Mayrhofen, Kitzbühl a Kufstein a vo Vorarlbergu Bregenz. Spomedzi bavorských sídel v americkej okupačnej zóne menoval ako najväčšie centrá Sankt Georgen (200), Stein am Traunstein, Zwiesel bei Passau, Feldkirchen a Altenmarkt, v bezprostrednej blízkosti rakúskych hraníc a Mníchov. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi nelle zone degli Alleati, s. d.

²⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi nelle zone degli Alleati, s. d.

vice Európy, ktorých zostalo v jeseni 1945, po ukončení prvých veľkých vln repatriácií, v Nemecku a Rakúsku viac než jeden milión,²⁵ videla svoju jedinú záchranu v pápežovi. Naliehavé volania o pomoc prichádzali do Ríma od pobaltských národov, ktorých príslušníci masovo utekali pred postupujúcou Červenou armádou,²⁶ od maďarských utečencov,²⁷ od Ukrajincov, ktorých po prvej vlne návratov i násilných repatriácií do Sovietskeho zväzu zostalo na konci roka 1945 na nemeckej pôde asi dvestotisíc,²⁸ od početných Slovincov a Chorvátov²⁹ a viacerých ďalších menších skupín. Hoci ich osudy boli rôzne, všetci žili v dramatických podmienkach a naliehavo potrebovali duchovnú, morálnu a materiálnu pomoc, ktorú im v zničennom Nemecku nemal kto poskytnúť. Nejakú podobu osobitných pastoračných štruktúr nemohli pre nich vytvoriť ani nemeckí biskupi, nielen pre jazykové a psychologické bariéry, ale i z právnych a politických dôvodov, pretože v zmysle Berlínskej deklarácie štyroch veľmocí z 5. júna 1945 bola

²⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 47, American Policy on Displaced Persons, 20. 3. 1946

²⁶ Presné štatistické údaje o jednotlivých utečeneckých skupinách neexistujú. Podľa odhadov Štátneho sekretariátu Svätej stolice sa v roku 1947 nachádzalo v Nemecku asi 150 000 – 200 000 prevažne katolíckych Litovcov, asi 130 000 Lotyšov, z ktorých bolo asi 10% katolíkov, a asi 45 000 vo veľkej väčšine protestantských Estóncov. ASRS, AA.EE. SS., Pio XII, Parte I, Germania, pos. 903, f. 239, Profughi Baltici in Germania, 3. 9. 1947

²⁷ Prvú rozsiahlu správu o situácii maďarských utečencov napísal piarista P. Lajos Meskó a vo Vatikáne ju osobne odovzdal jeho rehoľný spolubrat Ferenc Rozsály. Por. MIKÉ, Valerie – MIKÉ, John Jr. *Seeking Freedom and Justice for Hungary. John Madl-Miké (1905 – 1981), the Kolping Movement, and the Years in Exile. Vol. 1. Hungary and Germany (1905 – 1949)*, Lanham, Maryland: Hamilton Books, 2015, s. 185

²⁸ MARUNIAK, Volodymyr. Statistische Angaben über die ukrainische Emigration in Westdeutschland und Österreich in den Jahren 1945 – 1951. In *Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften. Mitteilungen* 5 (1968), s. 28. WOJ-TOWYCZ, Bernadetta. *Geschichte der Ukrainisch-Katholischen Kirche in Deutschland vom Zweiten Weltkrieg bis 1956*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2000, s. 51. Informácie o situácii ukrajinských DP a utečencov poskytoval najmä v Ríme žijúci biskup Ivan Bučko a kňazi v ukrajinskom kolégiu sv. Jozafata v Ríme.

²⁹ O osude slovinských utečencov informoval pápeža predovšetkým slovanský asistent Spoločnosti Ježišovej Slovinc P. Anton Prešeren SJ. Národný poradca pre Slovincov a Chorvátov Jakob Žibert SJ odhadoval v decembri 1945 (teda už po tragických udalostiach v Bleiburgu a Viktringu v máji a júni 1945, ktorým padli za obeť tisíce príslušníkov oboch národov) počet chorvátskych utečencov v Nemecku a Rakúsku na 15 000 a počet Slovincov asi na 15 000 – 20 000. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 11, fasc. 43/2, Relazione sulle condizioni degli Jugoslavi dimoranti attualmente in Austria e Germania, 11. 12. 1945

všetka moc v Nemecku až po najnižšiu lokálnu úroveň vyhradená okupačným mocnostiam.³⁰

Pápež Pius XII. a povojnová Európa

V Apoštolskom paláci nachádzali tieto volania o pomoc pozorné uši a otvorené srdcia. Pápež Pius XII., ktorý dúfal, že po vojnej kataklizme, ktorá spôsobila neslýchané ľudské utrpenie, bude v Európe nastolený trvácný mier, postavený na kresťanských fundamentoch a spravodlivosti, ktorý bude schopný prekonať staré nepriateľstvá, harmonicky zosúladiť vlastenectvo a národný cit so vzájomnou solidaritou a uplatnením katolíckej sociálnej náuky vytvoriť aj sociálne spravodlivý svet,³¹ bol z povojnového vývoja veľmi sklamaný. Nenachádzal v ňom uskutočnenie svojho ideálu obnovenej kresťanskej Európy, ale nové rozdelenia a diktáty, neúctu voči Božiemu zákonu a prirodzeným právam jednotlivcov i národov a expanziu komunizmu, ktorý považoval za rovnako nebezpečný a zvrátený ako národný socializmus a za ohrozenie samotných základov európskej kresťanskej civilizácie. Vo svojich verejných vyjadreniach sa preto opakovane domáhal toho, aby aj malé a porazené národy smeli vziať svoj osud do vlastných rúk a nemuseli akceptovať, „že im je vnucovaný nový politický a kultúrny systém, ktorý veľká väčšina ich obyvateľstva rozhodne odmieta“³² (teda komunizmus), a aby sa voči porazeným neuplatňovali drastické nariadenia, ktoré presahovali spravodlivé potrestanie vinníkov.³³ Osobitne naliehavo vní-

³⁰ K Deklarácii štyroch veľmocí a jej dôsledku pozri napr. HILLGRUBER, Andreas. Deutschland zwischen den Weltmächten 1945 – 1965. In RASSOW, Peter – SCHIEFFER, Theodor (ed.). *Deutsche Geschichte im Überblick*. Stuttgart: Metzler, 1973, s. 747 – 805

³¹ Porovnaj vianočné posolstvá Pia XII. z roku 1941. In https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1941/documents/hf_p-xii_spe_19411224_radiomessage-peace.html, a z roku 1942. In https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1942/documents/hf_p-xii_spe_19421224_radiomessage-christmas.html [12. 7. 2023]. Pozri aj GONNELLA, Guido. *Presupposti di un nuovo ordine internazionale*, Città del Vaticano 1943; CHENAUX, Philippe. *Diplomatico e pastore*, Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 2004; HRABOVEC, Emilia. Pius XII and the Idea of European Unity. In *Polonia Sacra* 24 (2020) 4, s. 121 – 136. K myšlienke „harmonickej syntézy“, ktorá spája „národné vlastenectvo a solidaritu medzi národmi“ por. MESSINEO, Antonio. *L'esercito europeo*. In *La Civiltà Cattolica*, 104 (1953) IV, s. 505 – 516

³² PIO XII. *Allocuzione pontificia in occasione della festa di S. Eugenio*, 2. 6. 1945. In *Acta Apostolicae Sedis*, XXXVII (1945), s. 159 – 168

³³ Pozri príhovor Pia XII. v Konzistóriu 20. 2. 1946. In https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19460220_la-elevatezza.html, a prí-

mal pápež fenomén nútenej masovej migrácie, ktorú v tomto rozsahu žiadna predchádzajúca vojna nepoznala.³⁴ Vo verejných prejavoch preto pápež opakovane kritizoval „metódy nenávisťi a násilia“ a denuncoval dramatickú situáciu celých „blúdiacich skupín“ a miliónov ľudských bytostí, pozbavených všetkých istôt, „ani strecha nad hlavou, ani majetok, ani sloboda, ani česť“,³⁵ aj keď to robil sebe vlastným spôsobom, ktorý bol jasne zrozumiteľný, no v snahe nenarušiť svoju nestrannosť a neuzavrieť si manévrovací priestor pre diplomatickú a charitatívnu pomoc nemenoval konkrétnych vinníkov ani obeť, aby mohol v praktickej diplomacii účinne intervenovať a poskytnúť konkrétnu duchovnú a hmotnú pomoc postihnutým.

Zásadné presvedčenie, že trvácný mier môže byť iba dielom spravodlivosti, *opus iustitiae pax*, ako hlásalo jeho pápežské heslo, pocit zodpovednosti za osud kedysi kresťanskej Európy, veľká sociálna citlivosť a napokon aj obava, aby sa kolosálna bieda, utrpenie a sociálne a materiálne vykorenenie miliónov ľudí nestali živnou pôdou pre duchovnú a morálnu dezorientáciu a stratu viery a politicky zneužitelným nástrojom sociálneho rozvratu a komunistickej revolúcie, motivovali pápeža k morálnemu rozhodnutiu z charitatívnej a pastoračnej pomoci nikoho nevyľúčiť, ale ponúknuť pomocnú ruku všetkým, ktorí ju potrebovali, nezávisle od toho, či patrili k víťazom alebo porazeným, k veľmociam alebo malým národom, alebo bolo ich národné meno v dôsledku absencie vlastného štátu úplne vygumované z politického slovníka veľmocí, ako to bolo aj v prípade Slovákov.

S pomocnou diplomaciou a charitatívnou činnosťou mal Pius XII. už rozsiahle skúsenosti. Podľa vzoru svojho predchodcu na Petrovom stolci Benedikta XV., ktorý viedol Katolícku cirkev počas prvej svetovej vojny, zriadil Pius XII. hneď na začiatku vojny Vatikánsky informačný úrad (*Ufficio Informazioni Vaticano*) na pomoc vojnovým zajatcom, ktorý fungoval

hovor kardinálskemu kolégiu 2.6.1947. In http://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1947/documents/hf_p-xii_spe_19470602_una-volta [12. 7. 2023]. Por. HUMMEL, Karl Joseph. Dealing with the Past: The Debate about Guilt. In HUMMEL, Karl Joseph – KISSNER, Michael (ed.). *Catholics and Third Reich. Controversies and Debates*, Paderborn: Schöningh, 2018, s. 219 – 237

³⁴ Pomoc utečencom bola častou témou audiencií, ktoré Pius XII. pravidelne poskytoval svojmu substitútovi Montinimu. PAGANO (ed.). In *quotidiana conversazione*, s. 5, 19

³⁵ PIO XII. *Discorso al Sacro Collegio nella festività di san Eugenio il 2 giugno 1947*, <https://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1947/documents/hf_p-xii_spe_19470602_una-volta.html> (12. 7. 2023). Pozri aj Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik Wien (ÖStA/AdR), II-pol.1947, Vatikán, Karton 48, správa rakúskeho vyslanca pri Svätej stolici Rudolfa Kohlrussa ministromi zahraničia Gruberovi, 3. 6. 1947

do roku 1947.³⁶ Súčasne vznikol v rámci Druhej sekcie Štátneho sekretariátu osobitný úrad, ktorého cieľom bolo poskytovať rýchlu pomoc všetkým vojnou postihnutým ľuďom na celom svete. V novembri 1941 bol tento ad hoc úrad sformalizovaný do podoby oficiálnej komisie s názvom Commissione Soccorsi, Komisia pre (sociálnu) pomoc, ktorá takisto neprestala pracovať ani po vojne.³⁷ V apríli 1944 sa k nej pridružila Pápežská pomocná komisia pre utečencov (Pontificia Commissione di Assistenza ai Profughi), v januári 1945, v súvislosti s rozšírením jej pôsobenia, premenovaná na Pápežskú pomocnú komisiu – Pontificia Commissione di Assistenza (PCA). Jej úlohou bola rýchla, priama a nebyrokratická pomoc utečencom, vracajúcim sa zajatcom a iným núdzným skupinám. Komisia prerozddeľovala vatikánske prostriedky, predovšetkým však finančné prostriedky získané z rôznych končín sveta, najmä od charitatívnej organizácie War Relief Services americkej biskupskej konferencie National Catholic Welfare Conference a od kanadských biskupov.³⁸ Bola to teplá polievka a teplé mlieko tejto pápežskej inštitúcie, ktoré na rakúsko-talianskej hranici vítali vracajúcich sa talianskych zajatcov a vedno s nimi aj hrstky slovenských utečencov, ktorí z dobrej vôle talianskych styčných dôstojníkov a iných ľudí dobrého srdca pololegálne – polonačierne cestovali z Nemecka do Talianska, kde sa úfali vo väčšiu ochranu pred repatriáciou a v lepšiu príležitosť na emigráciu do zámoria než v okupovanom Rakúsku a Nemecku.³⁹ V Ríme zriadila PCA

³⁶ *Inter arma caritas. L'Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra istituito da Pio XII (1939 – 1947)*, 2 zv., Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2004

³⁷ DI GIOVANNI, Francesca – ROSELLI, Giuseppe (ed.). *L'Archivio della Commissione Soccorsi (1939 – 1958). Inventario*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2019

³⁸ *L'attività della Santa Sede dal 15 dicembre 1944 al 15 dicembre 1945*, s. 124 – 132; *L'attività della Santa Sede dal 15 dicembre 1944 al 15 dicembre 1945*, s. 111 – 112; GIOVAGNOLI, Agostino. La Pontificia Commissione Assistenza e gli aiuti americani (1945 – 1948). In *Storia contemporanea*, 5 – 6 (1978), s. 1081 – 1111; DI GIOVANNI, Claudia. In primo piano la solidarietà con la guerra sullo sfondo. In *L'Osservatore Romano*, 15. 11. 2009. Prístupné na https://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/cultura/265q04d1.html (12. 7. 2023); SANFILIPPO, Matteo. Roma: Rifugiati e migranti nel secondo dopoguerra. Fonti archivistiche e storiografiche in relazione anche all'intervento della Chiesa cattolica statunitense. In REGOLI, Roberto – SANFILIPPO, Matteo (ed.). *La Santa Sede, gli Stati Uniti e le relazioni internazionali durante il pontificato di Pio XII. Studi dopo l'apertura degli archivi vaticani (1939 – 1958)*, Roma: Studium, 2022, s. 170 – 176

³⁹ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 128 – 132; OKÁL, Ján. *Leto na Traune*, Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1986, s. 266 – 276

aj legendárnu pápežskú menzu (*refettorio del papa*) pre cudzincov na Via Po, v ktorej utečencom z celej Európy dvakrát do dňa vydávali skromné teplé jedlo a ktorá sa aj pre desiatky slovenských emigrantov, čo sa od leta 1945 postupne dostávali do Ríma a zväčša nevlastnili nič okrem šiat, ktoré mali na sebe, stala existenčnou záchranou a jediným pevným materiálnym bodom v rozbúranej existencii.⁴⁰

Začiatkom jesene 1945 padlo v Apoštolskom paláci rozhodnutie, že do Nemecka a Rakúska vyšlú tretiu pápežskú misiu, ktorá bude mať stabilnejšie štruktúry než jej dve predchodkyne z júna a júla 1945 a dva hlavné ciele. Prvým a jediným oficiálnym cieľom misie, ktorý po rokovaníach zástupcu Svätej solice Mons. Waltera S. Carrola na americkom hlavnom veliteľstve vo Frankfurte nad Mohanom v septembri 1945 schválila aj americká okupačná moc,⁴¹ bola náboženská, morálna a charitatívna pomoc pre DP zo (stredo)východnej Európy, ktorí sa nachádzali v americkej okupačnej zóne v Nemecku a v Rakúsku (Svätá stolica ju ticho rozšírila na všetkých utečencom). Druhým – neoficiálnym cieľom misie bolo využiť túto jedínú za daných okolností dostupnú oficiálnu inštitucionálnu a komunikačnú platformu a nadviazať kontakty s Katolíckou cirkvou v Nemecku. Tieto kontakty nedokázala zabezpečiť Apoštolská nunciatura v Eichstätt, ktorá po zániku Nemeckej ríše stratila štát, v ktorom bola akreditovaná, a právne prestala existovať. Západní spojenci síce tolerovali jej prítomnosť na nemeckej pôde, ale neuznávali ju, takže mala iba symbolický význam a jej reálne možnosti konať boli prakticky nulové.⁴²

III. Pápežská misia pod vedením Carla Chiarla a Aloisia Muencha

Vedenie III. Pápežskej misie v Nemecku zverila Svätá stolica kuriálnemu prelátovi arcibiskupovi Carlovi Chiarlovi, ktorý mal ako člen pápežskej Komisie pre (sociálnu) pomoc (*Commissione Soccorsi*) dlhoročné skúsenosti na charitatívnom poli. Misiu ďalej tvorilo osem katolíckych kňazov, tzv. „národných poradcov“ vedúceho misie (*consiglieri del capo Missione*)

⁴⁰ OKÁL. *Výpredaj ľudskosti*, s. 94 – 97; ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 155 – 156

⁴¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 8, fasc. 36, Summary report on the Visit of Msgr. Carroll to Frankfurt, Berlin and Paris

⁴² BIFFI, Monica M. *Il cavalletto per la tortura. Cesare Orsenigo, ambasciatore del papa nella Germania di Hitler*, Roma: Città Nuova Editrice, 2006, s. 220 – 221; BURKARD, Dominik. Die Berufung Josef Höfers zum geistlichen Botschaftsrat der deutschen Botschaft beim Heiligen Stuhl (1951 – 1954). In *Römische Quartalschrift*, 115 (2020) 3 – 4, s. 270

pre jednotlivé národné utečenecké skupiny. „Národným poradcom“ alebo delegátom pre Slovákov sa stal Mikuláš Šprinc, kolégium ďalej tvorili poradcovia pre pobaltské národy (pre Litovcov, Lotyšov a Estónov), pre Poliakov, Maďarov, Rumunov, Ukrajincov a južných Slovanov (Chorvátov a Slovincov). Špecifickú rolu mal ôsmy poradca, taliansky kňaz, ktorého úlohou bolo pokračovať v činnosti II. Pápežskej misie v prospech ešte nrepatriovaných talianskych vojenských internovaných osôb. Misiu napokon sprevádzal aj bývalý rektor rímskeho kolégia Germanica, profesor kánonického práva na Gregorovej univerzite a pápežov blízky spolupracovník v nemeckých otázkach jezuita P. Ivo Zeiger, ktorý dostal poverenie udržiavať kontakty s nemeckým episkopátom a Katolíckou cirkvou v Nemecku.⁴³

Národní poradcovia dostali tri zásadné úlohy: 1. ponavštevovať všetky tábory a ubytovania, v ktorých sa nachádzali utečenci ich národnosti, posilniť ich sviatosťami a morálnou podporou, zistiť, či majú k dispozícii pastoračnú službu a ak nie, urobiť všetko pre jej zabezpečenie; 2. vytvoriť stálu organizáciu duchovnej služby pre svojich krajanov a v spolupráci s vedúcim misie vybrať spomedzi utečeneckých kňazov jej predstaveného; 3. predložiť Svätej stolici detailnú správu o situácii.⁴⁴

Aby mohli plniť tieto úlohy, boli národní poradcovia vyzbrojení potrebnými materiálnymi prostriedkami (auto typu americkej sanitnej autoambulancie so šoférom, skromné finančné prostriedky, trvácne potraviny, najmä cukor, káva a marmeláda, drobné náboženské predmety a náboženské letáčky v jednotlivých jazykoch, ktoré vytlačila Vatikánska mnohorečová tlačiareň), ale aj osobitnou privilegovanou jurisdikciou. Táto zahŕňala právomoci, ktoré sú za normálnych okolností vyhradené riadnemu farárovi alebo dokonca biskupovi: právomoc udeľovať sviatosť birmovania, sponvedať, asistovať pri prijímaní manželského súhlasu (sobáši) príslušníkov vlastného národa, udeľovať dišpenzy od manželských prekážok a rôznych sľubov, plnomocné odpustky, apoštolské požehnania a pod.⁴⁵

Oficiálnym začiatkom misie bola svätá omša v kostolíku Švajčiarskej gardy vo Vatikáne večer 29. októbra 1945, počas ktorej substitút na Štátnom sekretariáte Montini, duša všetkých vatikánskych charitatívnych po-

⁴³ K prvej zostave III. Pápežskej misie pozri AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 21. 11. 1945, prílohy I a II., zoznamy osôb

⁴⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Inštrukcie, s.d.; tamže, Montini Chiarlovi, 29. 10. 1945

⁴⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 46, Le facultà che il Santo Padre concede in occasione dell'invio in Germania ed Austria della IIIa Missione Pontificia, 27. 10. 1945

činov, zhromaždeným delegátom povedal: „I vy odchádzate k tým, ktorým dohasína nádej. Povedzte im, že nie sú opustení, že srdce Sv. Otca bije i pre nich, a to s väčšou láskou ako kedykoľvek predtým [...] Až sa navrátite, s nedočkavosťou milujúceho otca bude počúvať, čo ste videli a zažili.“⁴⁶

Autá III. Pápežskej misie vyštartovali z Vatikánu 30. októbra 1945 a po desiatich dňoch namáhavej cesty, spojenej s rozličnými nehodami na vojnu poznačených cestách a s byrokratickými ťažkosťami pri prekračovaní hraníc jednotlivých okupačných zón, prišli do Frankfurtu nad Mohanom, kde Chiarlo nadviazal kontakt s americkým velením. V rokovaníach s americkou stranou sa však čoskoro ukázalo, že počas prípravy misie došlo k viacerým nedorozumeniam a ani výber šéfa vatikánskej misie nebol najšťastnejší. Americká strana neskrývala sklamanie, že sa ním nestal americký prelát, a Chiarla napriek vatikánskemu pasu považovala za Taliana, teda príslušníka nepriateľského národa. V Chiarlov neprospech hovorilo aj to, že mu chýbali potrebné jazykové schopnosti (neovládal ani anglický, ani nemecký jazyk), ako i skúsenosť s laickým vojenským prostredím. Rôzne boli i predstavy o úlohách a možnostiach pôsobenia misie. Pre ujasnenie situácie zaslal generál Bedell Smith, šéf generálneho štábu hlavného veliteľa generála Dwighta Eisenhowera, substitútovi Montinimu oficiálny list, v ktorom zhrnul americké požiadavky voči misii. Konštatovalo sa v ňom, že: 1. cieľom misie smie byť výlučne náboženská činnosť v prospech DP, nie distribúcia materiálnej pomoci; 2. misia nie je vatikánskym zastupiteľstvom ani pri hlavnom veliteľstve amerických okupačných síl, ani pri nemeckom episkopáte, s ktorým nesmie udržiavať iné ako zdvorilostné vzťahy; 3. vedúci misie musí byť inej ako nemeckej (a talianskej) národnosti, podľa možnosti Američan. Inak povedané, misia sa musí obmedziť na striktné náboženské pôsobenie a nevyvíjať žiadnu charitatívnu alebo kvázi diplomatickú činnosť a jej vedenie musí byť zverené osobe, ktorá je prijateľná okupačným úradom.⁴⁷

Napriek týmto ťažkostiam sa napokon podarilo dosiahnuť, že USFET, hlavné americké vojenské velenie na európskom bojisku, pričlenilo „Vatikánsku skupinu“ (Vatican Group), ako pomenovalo pápežskú misiu, k svojej DP Division a oficiálne jej priznalo úlohu podporovať okupačnú moc v úsilí pomáhať DP a poskytovať im náboženskú starostlivosť. Misia dostala ako oficiálne sídlo krásnu vilku Grosch v malom mestečku Kronberg

⁴⁶ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, c. d., s. 177

⁴⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Headquarters Theater Service Forces European Theater, Office of the Theater Chaplain, Montinimu, 28. 11. 1945

na úpäť Taunusu neďaleko prakticky úplne zničeného Frankfurtu a jej delegáti oficiálne potvrdenie, ktoré im umožňovalo slobodne sa pohybovať po celej americkej okupačnej zóne.⁴⁸ Pre postoj americkej strany bolo príznačné, že slovenský národný poradca bol v armádnom zozname uvádzaný ako „Čech“, jeho slovinský kolega ako „Juhoslovan“ a ukrajinský spolubrat, pochádzajúci z územia, ktoré boli v medzivojnovom období súčasťou Poľska, ako „Poliak“.⁴⁹

Dňa 14. novembra 1945 sa národní delegáti rozišli do všetkých strán za svojimi rodákmi. Mikuláš Šprinc so šoférom Paolom Quagliettim, ktorý roky slúžil slovenskému vyslanectvu pri Vatikáne a niekoľkokrát navštívil aj Slovensko a ktorého dal III. Pápežskej misii k dispozícii bývalý vyslanec Sidor, ponavštevoval v prvej fáze misie, ktorá trvala asi mesiac, všetky väčšie i menšie centrá slovenskej emigrácie v americkej zóne v Rakúsku a v Nemecku.

Kým bol Šprinc a jeho kolegovia v plnom pastoračnom nasadení, pokúsil sa šéf misie arcibiskup Chiarlo a jeho pravá ruka, nemecký jezuita páter Zeiger, získať pre národných poradcov aj povolenie francúzskych a britských okupačných úradov na návštevu ich zón. Zatiaľ čo najvyšší veliteľ francúzskych vojsk v Nemecku generál Marie-Pierre Koenig s pôsobením pápežskej misie súhlasil a francúzskemu hlavnému veliteľstvu v Baden-Badene a vojenskej misii vo Frankfurte dal rozkaz, aby členom pápežskej misie vydali potrebné povolenia,⁵⁰ zaujali Briti odmietavé stanovisko. V písomnom vyjadrení hlavného veliteľstva britských okupačných síl v Bünde sa konštatovalo, že Veľká Británia považuje otázku DP za čisto politickú a národné skupiny, ktorým je adresovaná vatikánska misia, s výnimkou príslušníkov pobaltských národov a Poliakov, ktorí však už v osobe arcibiskupa Józefa Gawlinu mali zabezpečenú pastoráciu, nie za oslobodených utečencov, ale za nepriateľov. Na margo Slovákov sa v liste písalo: „Slováci sú nepriatelia, ich kňazov preto možno pripustiť iba pod podmienkou, že sa prihlásia za Čechov a budú navštevovať iba Čechov“.⁵¹

⁴⁸ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 2. 11. 1945

⁴⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 2. 11. 1945, Prílohy I. a II., zoznamy osôb, ktoré sú priradené najvyššiemu americkému veleniu, 12. 11. 1945

⁵⁰ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 19. 12. 1945

⁵¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Zeiger Montinimu, 4. 1. 1946

akých však v britskej zóne nebolo. Pre etatické myslenie britskej strany bolo príznačné, že kým príslušníkov národov, ktoré síce vo vojne bojovali na opačnej strane frontu, ale po vojne si uchovali vlastný štát, bola ochotná akceptovať, kňazov z národov, ktoré vlastný štát nemali, čo boli okrem Slovákov aj Chorváti, Slovinci a Ukrajinci, nie.⁵² Tento rigidný postoj sa začal uvoľňovať iba v priebehu nasledujúcich mesiacov, Mikuláš Šprinc však ešte hranice britskej okupačnej zóny, do ktorej osud zavial aj menší počet Slovákov (najmä do rakúskeho Korutánska), prekročiť nesmel. V druhej fáze svojho pôsobenia sa preto musel obmedziť na francúzsku zónu v Nemecku a Rakúsku, ktorú navštívil v prvej polovici januára.

Počas oboch misijných ciest, v rámci ktorých precestoval tisíce kilometrov, navštívil Šprinc s malými výnimkami všetky sídla slovenských utečencov v americkej a francúzskej zóne v Nemecku a Rakúsku. Všade slúžil sväté omše, vysluhoval sviatosti, odovzdával pozdravy a apoštolské požehnanie pápeža, rozdával letáčky s modlitbami a náboženské predmety, ale aj trochu potravín, cigariet a peňažných prostriedkov, ktoré sa arcibiskup Chiarlo rozhodol národným poradcom dať k dispozícii napriek zákazu distribúcie materiálnej pomoci, aby tak aspoň trochu zmiernil biedu, potešil sklesnutých a posilnil nádej tých, ktorí ju už strácali. Z oboch ciest vyhotovil Šprinc pre Svätú stolicu samostatné záverečné správy, ktoré sú neoceniteľným prameňom pre poznanie situácie slovenskej emigrácie v bezprostredne povojnovom Rakúsku a Nemecku.⁵³

Šprinc hneď na úvod prvej správy osobitne vyzdvihol, že všetci Slováci bez rozdielu prijali jeho návštevu s veľkou radosťou a vďačnosťou ako prvý prejav starostlivosti, útechy a povzbudenia, ktorého sa im od odchodu z vlasti dostalo, a že keď po svätej omši odovzdával pápežské požehnanie, všetci zhromaždení „odpovedali na otcovskú lásku Svätého Otca pohnutým tichom a nekonečnou vďačnosťou“.⁵⁴ Radostné a vďačné prijatie pastorač-

⁵² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Zeiger Montinimu, 4. 1. 1946

⁵³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprince pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945; tamže, Profughi slovacchi. II. Viaggio – Zona francese in Germania ed Austria, správa Mikuláša Šprince z 18. 1. 1946

⁵⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprince pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945. Vo svojich spomienkach Šprinc opísal tieto situácie oveľa emotívnejšie než v suchej správe pre Štátny sekretariát: „Hovorím o láske Svätého Otca k ubiedeným a trpiacim, o tom, že hoci sú dnes zabudnutí celým svetom, jednako na nich myslí Svätý Otec, zástupca Krista na zemi, i keď nemajú nikde zastúpenie, našli svoje miesto a zastúpenie v srdci Svätého Otca, čoho dôkazom

nej návštevy, ktorú mnohí vnímali ako prvé prinavrátenie ľudskej dôstojnosti,⁵⁵ a jej veľký význam pre psychológiu utečencov potvrdzujú aj všetky zachované spomienky a korešpondencia účastníkov. „Boh nám ho poslal v tejto pre nás pre nás takej najhoršej chvíli!“ označil si vtedy do svojho denníka mladý študent-emigrant Rudolf Komandera, hoci sám bol evanjelického vierovyznania.⁵⁶

Šprinc odhadoval celkový počet slovenských emigrantov v americkej zóne asi na štyritisíc, vo francúzskej zóne asi na päťsto.⁵⁷ Hlavná časť emigrantov, vyše dvetisíc, žila podľa jeho opisu vo veľkých kolóniách v hornorakúskych mestečkách Aurolzmünster, Eitzing, Mehrnbach a Ried v okrese Ried im Innkreis, ostatní v skupinkách na rôznych miestach Horného Rakúska (Kremsmünster, Windischgarsten) a kraja Salzburg (St. Lorenz bei Mondsee, Rauris, St. Wolfgang, Alm, Kaprun) a v Nemecku, predovšetkým v Bavorsku v blízkosti rakúskej hranice (Feldkirchen, Altenmarkt, Stein, Traunstein, Rohrdorf), ale aj hlbšie v bavorskom vnútrozemí (Haar bei München, Purfing, UNRRA tábor v kasárňach Freimann v Mníchove, Regensburg, Rohrdorf, Parfing) a v susednom Württembersku (Isny). Vo francúzskej zóne boli slovenské skupinky roztratené po celej zóne v Nemecku od Koblenzu a Pirmasensu v Porýní cez Tübingen po Lindau na juhu, v Rakúsku predovšetkým v Tirolsku (Kufstein, Innsbruck,

je moja prítomnosť medzi nimi. Odpoveďou sú iba slzy, slovenské slzy, ktoré tečú tu v cudzej zemi a padajú až do Božieho Srdca, prosiac ho o zmilovanie a spravodlivosť.“ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, c. d., s. 187

⁵⁵ MURIN. *La naissance et évolution de l'émigration slovaques*, c. d., s. 39

⁵⁶ KOMANDERA, Rudolf. *Denník 1945 – 1947*. BOBÁK, Ján, ed. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, c. d., s. 198; Porovnaj aj svedectvá iných emigrantov GLEIMAN. *From the Maelstrom*, c. d., s. 260; NÁHALKA, Štefan. Taliansko – Italia. In NÁHALKA, Štefan, ed. *Exsul familia slovacorum*, Rím: Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda, 1962, s. 124; STOLÁRIK, Imrich. Hojže, Bože, jak to bolí... In *Kalendár Jednota 1976*, s. 93

⁵⁷ Numerický rozdiel medzi Šprincovými údajmi z augusta 1945 a z decembra/januára 1945/1946 tvorili emigranti, ktorým sa podarilo dostať do Talianska, ktorí boli násilne repatriovaní, uväznení v zaisťovacích lágroch alebo sa jednotlivovo vrátili do vlasti. Augustín Záh v neskoršom svedectve odhadoval počet Slovákov v Rakúsku (v americkej a francúzskej zóne, kde žila väčšina Slovákov, ako aj v britskej zóne v Korutánsku, kde sa nachádzali iba jednotlivci) koncom roka 1945 na 5000 a v Nemecku na 500. Ďalších niekoľko stovák bolo roztrúsených v Taliansku, Holandsku, Belgicku a na iných miestach. Por. ZÁŇ, Augustín. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich. In NÁHALKA, Štefan (ed.). *Exsul familia slovacorum*, Rím: Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda, 1962, s. 82. Uvedené údaje sú odhady.

Igls, Mayrhofen), ale aj vo Vorarlbergu (Dornbirn). Okrem toho sa Slováci nachádzali aj v amerických internačných táboroch Moosburg pri Freisingu a Markus-Lager Glasenbach v Salzburgu. Zo sociálno-profesijného hľadiska sa podľa Šprincových správ drvivá väčšina utečencov regrutovala z radov inteligencie, vzdelancov, umelcov, študentov, v malej miere aj obchodníkov a remeselníkov. Z konfesijného hľadiska boli vo veľkej väčšine katolíci, iba asi dvadsať rodín bolo podľa Šprincových údajov evanjelických, ich vzájomné vzťahy hodnotil Šprinc ako dobré, ba poznamenal, že evanjelici navštevovali katolícke slovenské bohoslužby, pretože nemali vlastných slovenských evanjelických kňazov.⁵⁸

Kým v prvej správe z leta sa Šprinc vyhýbal politickým otázkam, teraz im venoval celú podkapitolu. Zdôraznil v nej, že všetci utečenci boli presvedčení zástancovia myšlienky „nezávislého a slobodného slovenského štátu“, všetci boli „proti ateistickému komunizmu a ruskej a českej okupácii ich slovenskej vlasti“ a všetci boli obeťami tohto presvedčenia. Ich materiálne podmienky boli skromné, lepšie u tých utečencov, ktorí ešte mali trochu zásob potravín z domu, ostatní však už boli vo veľkej biede a všetci boli odkázaní iba sami na seba, pretože nebolo charitatívnej organizácie, ktorá by sa ich ujala.⁵⁹

Šprinc v oboch správach osobitne zdôrazňoval, že napriek dramatickým hmotným a politickým podmienkam bola náboženská situácia slovenských utečencov veľmi dobrá. Vo veľkých centrách v Hornom Rakúsku pôsobilo šesť slovenských kňazov, Slováci mali možnosť sa denne zúčastňovať na svätej omši, čo v hojnom počte aj robili, a pristupovať k sviatosti zmierenia, čo takisto všetci využívali. Takých, ktorí by k spovedi neprištopovali, v slovenskej katolíckej komunite nebolo, deti mali v škole riadne vyučovanie náboženstva a prípravu na prijatie sviatostí podľa slovenských zvyklostí. Siedmy slovenský kňaz navštevoval roztratených utečencov a vysluhoval im najmä sviatosť zmierenia, kým krst a náboženskú prípravu ich detí prevzali miestni nemeckí, resp. rakúski kňazi.⁶⁰ Vo francúzskej zóne

⁵⁸ To dosvedčil aj Rudolf Komandera vo svojom denníku. KOMANDERA. *Denník 1945 – 1947*, c. d., s. 191, a Ľubo Gleiman vo svojej filozoficko-autobiografickej knihe GLEIMAN. *From the Maelstrom*, s. 230

⁵⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprince pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

⁶⁰ Išlo o nasledovných sedem slovenských kňazov: Augustín Záh, Ľudovít Maruška, Andrej Sojčák, Dominik Valko OFM, Karol Šumichrast, Andrej Marinko a Ján Loydl. Ďalší traja sa v tom čase nachádzali v amerických zaisťovacích táboroch Moosburg (Eugen Filkorn a Ján Ferenčík) a Salzburg – Glasenbach (Ferdinand Mondok). Po prepustení z tábora sa Mondok z poverenia Svätej stolice stal duchovným správcom Slovákov

v čase Šprincovej misie nebolo slovenských kňazov, preto pastoračiu medzi slovenskými utečencami vykonávali miestni nemeckí a rakúski kňazi. Slovenských utečeneckých kňazov hodnotil Šprinc ako usilovných, zbožných a tešiacich sa úcte slovenskej komunity, náboženský život slovenských utečencov ako živý a pevný a ich morálny stav ako dobrý, no zaťažný neustálym strachom z násilnej repatriácie a neistotou z budúcnosti. Dramatické „poľovačky na slovenských utečencov“, k akým dochádzalo v lete, už Šprinc nespomínal, uvádzal však, že slovenské kolónie neustále navštevovali československí a sovietski agenti, ktorí zastrášovali aj šíрили komunistickú propagandu a presviedčali utečencov, aby sa vrátili do vlasti.⁶¹

Šprinc s veľkým poľutovaním konštatoval, že slovenskí utečenci nenachádzali oporu nielen na miestnych rakúskych úradoch, ale často ani u miestnych cirkevných autorít, a svetskí i cirkevní predstavení sa usilovali iba o to, aby čo najskôr opustili Rakúsko. Trpké slová mal aj pre rakúske obyvateľstvo, ktoré podľa jeho správy často odmietalo utečencom s rodinami predať čo i jediný zemiak alebo pohár mlieka pre deti a Slováci ho vnímali ako „bez srdca a milosrdenstva“. Šprinc preto prosil, aby zasiahla centrála III. Pápežskej misie, vysvetlila rakúskym biskupom situáciu utečencov a vyzvala ich, aby v tomto zmysle poučili aj svoj klérus a veriacich.⁶²

V priebehu januára 1946 ukončili národní poradcovia svoje pastoračné cesty po Nemecku a Rakúsku a vedúci misie Chiarlo po porade s nimi vymenoval spomedzi utečeneckých kňazov stálych pápežských národných delegátov, ktorým zveril duchovnú správu ich krajanov a autoritu nad všetkými kňazmi ich národnosti na nemeckom a rakúskom území. Pôvodným kandidátom na post slovenského národného delegáta bol Mons. Eugen Filkorn,⁶³ pápežský prelát, zakladateľ a dlhoročný riaditeľ vysokoškolského internátu a duchovného a kultúrneho centra Svoradov, ktorý mal vynikajúce organizačné schopnosti a v slovenskom prostredí sa tešil veľkej

v utečeneckom tábore IRO v Bagnoli pri Neapole a neskôr emigroval do Kanady. AAV, Segreteria di Stato, Anno 1948, Varie, pos. 2155, Ferdinando Baldelli, Pontificia Commissione Assistenza, substitútovi Montinimu, 8. 10. 1948. Filkorn a Ferenčík boli vydaní do Československa. Andrej Marinko sa za trochu záhadných okolností v roku 1946 sám vrátil na Slovensko.

⁶¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945; tamže, Profughi slovacchi. II. Viaggio – Zona francese in Germania ed Austria, správa Mikuláša Šprinca z 18. 1. 1946

⁶² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

⁶³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

úcte. Keďže sa však nepodarilo zabrániť jeho vydaniu do Československa a Svätá stolica navyše z ohľadu na svoju neustrannosť a na praktické možnosti efektívneho účinkovania misie dávala prednosť kandidátom, ktorých mená okupačné úrady ani nepriamo nespájali s nijakým predchádzajúcim verejným pôsobením,⁶⁴ vymenoval Chiarlo dekrétom z 18. januára 1946⁶⁵ na čelo pápežskej misie pre Slovákov mladého slovenského kňaza Augustína Záša.⁶⁶

Na záver prvej fázy III. Pápežskej misie arcibiskup Chiarlo osobne ponavštevoval všetky národné skupiny, medzi nimi aj Slovákov. Keďže do hlavných slovenských centier v Hornom Rakúsku bolo ďaleko, miestom návštevy sa stala kasáreň Freimann v Mníchove, kde v dočasnom UNR-RA tábore žilo asi sto Slovákov, ku ktorým sa pri tejto príležitosti pridali aj ďalší rodáci z okolia. Slováci z Rakúska však napriek intervenciám nedostali povolenie na prekročenie hraníc. Po svätej omši Slováci vysokému návštevníkovi odovzdali symbolický, vlastnoručne vyhotovený dar pre pápeža Pia XII. – maľovaný tanier so slovenskými ornamentmi, slovenským znakom a dvoma slovenskými striebornými mincami, ktoré si jeden z nich priniesol z domoviny ako vzácny majetok, a veľmi emotívne formulovaný ďakovný list.⁶⁷

Zakrátko nato arcibiskup Chiarlo a až na dve výnimky aj všetci národní poradcovia vrátane Šprinca opustili Nemecko. Arcibiskup Chiarlo bol v marci 1946 vymenovaný za apoštolského nuncia v Brazílii,⁶⁸ Šprinc

⁶⁴ To bol dôvod, prečo do tejto funkcie napríklad nenominovala ani jedného z litovských a lotyšských biskupov v exile. Pozri HRABOVEC. Die III. Päpstliche Mission in Deutschland (1945 – 1950), s. 91 – 92

⁶⁵ AAV, Segreteria di Stato, anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946; tamže, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záš adresátovi, ktorého oslovuje Eminentissime Domine (zrejme Alberto Giovannetti), 14. 5. 1946

⁶⁶ Augustín J. Záš (1911 – 1999), rodák z Prievidze, kňaz Nitrianskeho biskupstva, vysvätený v roku 1935, kaplán na rôznych miestach diecézy, naposledy vo Veľkej Bytči. V marci 1945 sprevádzal Slovákov do emigrácie. Ako kňaz pôsobil v najväčšej slovenskej kolónii v Rakúsku, v mestečku Aurolzmünster v okrese Ried im Innkreis. Po skončení pôsobenia na čele pápežskej misie pre Slovákov emigroval v roku 1951 do USA, kde začal študovať právo na Univerzite v Siene. Pôsobil ako ľudový misionár vo viacerých slovenských osadách v USA. Napokon sa natrvalo usadil v Danville, v Pensylvánii, kde učil náboženstvo a pôsobil ako duchovný správca pre starých kňazov v Maria Joseph Manor. Popritom veľa písal, takže sa stal jedným z najplodnejších autorov duchovno-náboženských úvah a komentárov v slovenskej tlači v zahraničí. VNUK, František. Záš, Augustín, J. In *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, stĺpce 1510 – 1511.

⁶⁷ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, c. d., s. 199 – 202

⁶⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Germania, pos. 903, f. 542rv, Tardini Cicognanimu, telegram, 28. 3. 1946

po návrate do Večného mesta ešte niekoľko mesiacov pôsobil v charitatívnych zariadeniach Svätej stolice a v lete 1946 sa vysťahoval do Spojených štátov.⁶⁹

Po Chiarlovom odchode formálne prevzal interimistické vedenie III. Pápežskej misie Chiarlov spolupracovník Alberto Giovannetti. Skutočné vedenie bolo na pápežovo želanie v rukách pátra Iva Zeigera SJ, ktorý ako Nemec nemohol mať v misii oficiálne postavenie, vďaka mimoriadnym diplomatickým, právnym a jazykovým vedomostiam a schopnostiam vrátane plynulého ovládania angličtiny si však získal rešpekt a úctu okupačných úradov, ktoré ho ticho uznávali za de facto vedúceho misie. Ani Zeiger však nedokázal vyriešiť situáciu misie, v akej sa ocitla počas niekoľkomesačného interregna, keď jej chýbalo nielen oficiálne vedenie, ale aj jasné zadefinovanie vzťahu k americkým okupačným úradom a právneho postavenia národných delegátov, finančné zabezpečenie⁷⁰ a do leta 1946 aj právo distribuovať v Nemecku materiálnu pomoc.

Situácia pápežskej misie v Nemecku sa konsolidovala až v lete 1946, keď pápež Pius XII. na jej čelo vymenoval amerického preláta nemeckého pôvodu Aloisia Muencha, rodeného Američana, ale syna nemeckých vysťahovalcov a biskupa v malej diecéze Fargo v Severnej Dakote.⁷¹ Muench dostal súčasne dve pápežské poverenia: 1. Bol vedúcim Pápežskej misie pre utečencov (v americkom úze Vatican Group), ktorá bola pričlenená k DP Division americkej vojenskej vlády OMGUS a ktorej úlohou bola náboženská starostlivosť o DP a utečencov rôznych národností, ktorí sa nachádzali v Nemecku a v Rakúsku. Toto bola až do vzniku Nemeckej spolkovej republiky v roku 1949 a Muenchovho menovania za regensa apoštolskej nunciatúry v Nemecku jeho jediná cirkevná funkcia, oficiálne uznaná aj troma západnými okupačnými mocnosťami; 2. súčasne bol apoštolským

⁶⁹ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 215 – 255

⁷⁰ Počas prvej fázy III. Pápežskej misie smeli členovia misie na útraty ministerstva vojny USA využívať vojenskú infraštruktúru v americkej okupačnej zóne (čerpacie stanice, ubytovacie zariadenia, vojenské obchody). V roku 1946 bol tento „vojnový režim“ nahradený civilným a armáda vyžadovala od príslušníkov III. Pápežskej misie riadne platby, čo bolo spojené s ťažkosťami, pretože nariadenia okupačných úradov zakazovali import finančných prostriedkov do Nemecka a zablokovali všetky bankové účty cudzincov vrátane účtu apoštolskej nunciatúry. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 2. 11. 1945; TAMŽE, Zeiger Montinimu, 13. 2. 1946 a 27. 6. 1946; TAMŽE, busta 13, fasc. 47, Správa Iva Zeigera adresovaná DP-Division, 1. 6. 1948; tamže, Arch. Nunz. Berlino, busta 110, fasc. 42, Zeiger Carlovi Collimu, 7. 5. 1946

⁷¹ Ku kritériám a okolnostiam výberu pozri HRABOVEC, Emília. Die III. Päpstliche Mission in Deutschland (1945 – 1950), c. d., s. 86 – 88

vizitátorom v Nemecku s úlohou fungovať ako spojivo medzi miestnou Katolíckou cirkvou a Svätou stolicou. Hoci toto druhé poverenie malo čisto vnútrocirkevný charakter a ani jedna z troch západných okupačných mocností ho oficiálne neuznala (aj keď nekládla prekážky jeho praktickému výkonu), z vatikánskeho pohľadu bolo rovnako dôležité a jasne ukazovalo, že Svätá stolica sa od počiatku vyslania III. Pápežskej misie usilovala využiť otázku starostlivosti o nenemeckých utečencov – v danej chvíli jedinú, v ktorej jej okupačné úrady priznali kompetenciu –, aby obnovila tiež riadny kontakt s Cirkvou v Nemecku a získala spoľahlivé informácie o jej postavení i nástroj na obranu jej záujmov. Funkcia apoštolského vizitátora, ktorý fakticky prevzal vnútrocirkevné úlohy nefungujúcej apoštolskej nunciatúry, postupne nadobudla v Muenchovej činnosti rozhodujúce postavenie a aj samotnému Muenchovi, ktorý mal blízky vzťah k Nemecku, ale ktorému komplexný svet východnej Európy napriek úprimnému úsiliu zostal jazykovo i kultúrne ťažko zrozumiteľný, bola táto agenda bližšia. Po vzniku Nemeckej spolkovej republiky sa stala základom pre vybudovanie apoštolskej nunciatúry v Bonne a Muenchovo menovanie za jej prvého titulára.⁷²

Americká strana zároveň využila Muenchovo vyslanie do Nemecka, aby ho poverila úlohou styčného poverenca vojenskej vlády (military consultant) pre záležitosti Katolíckej cirkvi. Na žiadosť amerického vojenského biskupa kardinála Francisa Spellmanna prevzal Muench napokon aj úlohu poľného vikára amerických vojenských kňazov na bývalom európskom bojisku.⁷³ V normálnych podmienkach by bola takáto kumulácia úradov, vedúca nevyhnutne k istému konfliktu záujmov, nemysliteľná, za daných mimoriadnych okolností však prinášala aj výhody: ako military consultant mal Muench prístup k najvyšším predstaviteľom americkej okupačnej správy v Nemecku a rozličné práva ako napríklad právo na necenzurovanú a zašifrovanú korešpondenciu a diplomatického kuriéra, ktoré potom využíval aj pri výkone svojich vatikánskych funkcií.⁷⁴

⁷² FELDKAMP, Michael F. (ed.). *Die Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zum Heiligen Stuhl 1949 – 1966. Aus den Vatikanakten des Auswärtigen Amtes. Eine Dokumentation*, Köln: Böhlau, 2000, s. 41; BARRY, Colman J. *American Nuncio: Cardinal Aloisius Muench*, Collegetown, Minn.: St John's University Press, 1969, s. 195 – 197

⁷³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 8, fasc. 36, Muench Tardinimu, 24. 9. 1946

⁷⁴ TAMŽE

Národný delegát Augustín Záh a Pápežská misia pre Slovákov

Inštitúcia národných delegátov predstavovala z hľadiska kánonického práva novinku. Národní delegáti boli vyňatí z právomoci miestnych biskupov, priamo podriadení pápežskej jurisdikcii a rovnako ako ich ad hoc predchodcovia – národní poradcovia dostali mimoriadne právomoci, ktoré podľa všeobecného cirkevného práva prináležia riadnym farárom alebo dokonca biskupom (napr. udeľovanie sviatosti birmovania, rôznych dišpenzov od manželských prekážok a sľubov a pod.). Úlohou národných delegátov bolo zabezpečiť riadnu pastoračiu utečencov svojej národnosti a riadiť činnosť ostatných kňazov, ktorí v nej pôsobili, koordinovať evanjelizačné a sociálno-charitatívne aktivity v prospech utečencov svojej národnosti a podávať pravidelné správy centrále v Kronbergu i Svätej stolici. Fungovali teda ako faktickí generálni vikári „personálnych diecéz“ sui generis.⁷⁵

Ustanovenie stabilnej (hoci od počiatku iba dočasnej) pápežskej misie pre utečencov s jej sieťou inštitucionalizovaných národných delegatúr nebolo iba prejavom pápežovej konkrétnej pastoračnej a sociálnej starostlivosti, ale aj tichým verejným prejavom morálneho uznania a solidarity s tými, ktorých sa v rozháraných povojnových rokoch v medzinárodnom rámci nemal kto zastáť. Osobitne to platilo pre Slovákov, voči ktorým to bol od straty vlastného štátu nielen prvý prejav konkrétnej pomoci, ale aj úplne prvý verejný prejav podpory a solidarity, ktorý ich, aj keď iba v rovine cirkevno-pastoračno-charitatívnej, medzinárodne uznal ako osobitnú entitu a vytvoril pre nich osobitnú štruktúru.

Keď Augustín Záh prevzal post vatikánskeho delegáta, bola situácia slovenských utečencov v Rakúsku a Nemecku po počiatočnej intenzívnej migrácii do istej miery stabilizovaná. V rokoch 1946 – 1947 žilo v Rakúsku a Nemecku asi 1 500 slovenských utečencov.⁷⁶ Tento počet začal potom opätovne stúpať od jesene 1947, keď začala zo Slovenska prichádzať nová utečenecká vlna. Najpočetnejšie centrá sa nachádzali v hornorakú-

⁷⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Inštrukcie, s. d.; tamže, Montini Chiarlovi, 29. 10. 1945; tamže, busta 13, fasc. 45, Nová úprava pastoračnej starostlivosti o DP, s. d. (jeseň 1948); TAMŽE, fasc. 47, správa Iva Zeigera DP divízii, 1. 6. 1948

⁷⁶ AAV, Segreteria di Stato, Anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946; Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Záňovi, 23. 11. 1947; Kirschbaum Krasul'ovi, 11. 5. 1948; Slovenský národný archív (SNA), SLvA, k. 9, Záh Jurčákovi, 1. 8. 1947

ských mestečkách a dedinách Aurolzmünster, Ried im Innkreis, Lenzing, Eitzing, Mehrnbach, Steyr a Braunau, ďalej v salzburskom kraji a v tirolských centrách Innsbruck, Wörgl, Kematen a Mayrhofen, menšia časť utečencov žila v Bavorsku, no už nie v provizórnych sedliackych ubytovacích zariadeniach blízko rakúskych hraníc ako v roku 1945, ale v centre Bavorska, najčastejšie v rôznych lágroch v Mníchove alebo v okolí Norimbergu.⁷⁷

Život slovenskej povojnovej emigrácie v Rakúsku a Nemecku je dodnes nepreskúmaným vedeckým deziderátom, a to napriek tomu, že problematika displaced persons a utečencov po druhej svetovej vojne je v zahraničí v posledných rokoch v popredí záujmu historickej vedy.⁷⁸ Slovanskí utečenci, relatívne málo početní a bez historickej tradície vlastného štátu, však zostali na okraji vedeckého záujmu medzinárodnej vedeckej komunity, tým viac, že samotná slovenská historická veda dosiaľ o systematický výskum tejto problematiky neprejavila záujem a roztratenosť alebo úplná absencia prameňov a odchod posledných protagonistov z tohto sveta aj do budúcnosti redukuje vyhliadky na historickú rekonštrukciu tejto smutnej kapitoly slovenských dejín.

Slovanskí utečenci si minimálne vo väčších kolóniách v Rakúsku vybudovali „malé Slovensko“, teda špecifické kultúrno-spoločensko-politické prostredie a štruktúry, ktoré boli malým „štátom v štáte“. Bolo to prostredie do veľkej miery vnútorne uzavreté, navonok komunikujúce predovšetkým s formujúcim sa politickým vedením slovenského exilu v rôz-

⁷⁷ Zrekonštruovala autorka podľa dostupnej korešpondencie Augustína Záša a Jozefa M. Kirschbauma. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO.

⁷⁸ HAGEN, Nikolaus – NESSELRODT, Markus – STROBL, Philipp – VELKE-SCHMIDT, Marcus (ed.): *Displaced Persons-Forschung in Deutschland und Österreich. Eine Bestandsaufnahme zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, Berlin: Frank & Timme, 2022; BÖHLER, Ingrid – HAGEN, Nikolaus – STROBL, Philipp (ed.): *Displaced – Persons – Forschung in Österreich und Deutschland. Bestandsaufnahme und Ausblicke*. In *Zeitgeschichte*, 47 (2020) 2; DEFRANCE, Corine – DENIS, Juliette – MASPERO, Julia (ed.): *Personnes déplacées et guerre froide en Allemagne occupée*, Brüssel: Peter Lang, 2015; PLETZING, Christian – PLETZING, Marianne (ed.): *Displaced Persons. Flüchtlinge aus den baltischen Staaten in Deutschland*, München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, 2007; ANTONS, Jan – Hinnerk. *Ukrainische Displaced Persons in der britischen Zone. Lagerleben zwischen nationaler Fixierung und pragmatischen Zukunftsentwürfen*, Essen: Klartext, 2014. Treba však dodať, že prakticky všetky tieto moderné výskumy úplne ignorujú cirkevno-náboženskú dimenziu života utečencov a DP. Výnimkou je citovaná staršia špecializovaná monografia WOJTOWYCZ. *Geschichte der Ukrainisch-Katholischen Kirche in Deutschland vom Zweiten Weltkrieg bis 1956*.

ných európskych krajinách a so slovenskou Amerikou a iba postupne nadväzujúce kontakty aj s bezprostredným okolím rakúskym, resp. nemeckým, s americkými okupačnými orgánmi a predovšetkým s cirkevnými autoritami na miestnej aj univerzálnej úrovni.⁷⁹

Nosným pilierom života slovenskej utečeneckej komunity boli cirkevné štruktúry a náboženský život. Vyplyvalo to z vtedy ešte veľmi živej religiozity slovenského národa, ale tiež zo skutočnosti, že vzhľadom na politickú ostrakizáciu alebo ignoráciu slovenských utečencov zo strany politických autorít bola Katolícka cirkev dlho jedinou fungujúcou oporou a spojivom s vonkajším svetom. Aj v tomto svetle mala existencia vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov mimoriadny význam a cirkevné, kultúrne a sociálno-charitatívne štruktúry, ktoré sa okolo jeho úradu vytvorili, sa stali prvým fundamentom slovenského exilného života v Rakúsku a Nemecku.

Prvoradou úlohou vatikánskeho delegáta pre Slovákov bola pastoračia medzi slovenskými utečencami: denné sväté omše, pobožnosti, spovedanie, krsty, sobáše, prvé sväté prijímania a birmovky, vyučovanie náboženstva, duchovné cvičenia pre veriacich i pre kňazov (napr. v máji 1947 v kláštore kapucínov v Riede), púte, krížové cesty, pastoračné návštevy, duchovné rozhovory, teda všestranná duchovná starostlivosť o ľudí, ktorí vedno s domovinou stratili aj všetky hmotné statky a životné istoty a v dramatickej existenčnej núdzi naliehavo potrebovali duchovnú posilu, útechu a nádej. Mimoriadny význam pre slovenskú komunitu, jej identitu, vzťah k domovu i rolu sprostredkovateľa voči vonkajšiemu svetu mali veľkolepé cyrilometodské oslavy v Rakúsku 4. júla 1948⁸⁰ a veľká krížová procesia 14. marca 1948 na troch rôznych miestach naraz (Aurolzmünster, Eitzing, Lenzing), ktorá symbolicky vyjadrovala duchovnú spoluúčasť na utrpení slovenského národa.⁸¹ Náboženský a osobitne sviatostný život utečencov bol veľmi živý, Cirkev bola pre ľudí, ktorí materiálne stratili všetko, často jediným pevným bodom. Istý problém spôsobovali Záhovi iba sobáše, pretože podľa platných predpisov potrebovali snúbenci najprv povolenie svetských, v tomto

⁷⁹ Lubomír Gleiman neskôr vo svojich spomienkach charakterizoval slovenskú utečeneckú komunitu v Rakúsku slovami: „It resembled a kind of closed social, cultural and political body in a foreign entity, a kind of parallel universe, separated from the Austrian society and other refugees' nationalities, except for the necessary contact through proximity.“ GLEIMAN, Lubomír. *From the Maelstrom*, c. d., s. 260

⁸⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948. Oslavy boli spojené aj s udeľovaním sviatosti birmovania.

⁸¹ ZÁŇ. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, c. d., s. 86

prípade okupačných úradov, ktoré slovenských utečencom, ktorým nebol priznaný status displaced persons, takéto potvrdenia vydávať odmietali, odkazujúc ich na príslušné úrady v Československu, odkiaľ však ako politickí exulanti žiadne potvrdenie dostať nemohli.⁸²

Srdcom pápežskej misie bolo hornorakúske mestečko Aurolzmünster, kde žila najpočetnejšia slovenská kolónia a kde v rozložitej historickej farskej budove bývali traja slovenskí kňazi: pápežský delegát Záh, jeho vikár Ľudovít Maruška, ktorý v dôsledku ťažkých životných podmienok a nedostatočnej lekárskej pomoci v roku 1950 predčasne zomrel, a Andrej Sojčák. Okolo tohto centra sa sformovala celá sieť slovenskej duchovnej správy so sídlami v ďalších mestečkách, v ktorých sa nachádzal väčší počet slovenských emigrantov a pôsobili slovenskí kňazi, jurisdikčne podliehajúci vatikánskemu delegátovi pre Slovákov. V blízkom Eitzingu to bol P. Dominik Valko, OFM, básnik a na Slovensku známy organizátor mládežníckeho katolíckeho života, a v Mehrnbachu a neskôr v Salzburgu Karol Šumichrast. Medzi slovenskými utečencami v Hornom Rakúsku pôsobil spočiatku aj Dr. Andrej Marinko, ktorý sa však niekedy koncom jari roku 1946 za nejasných okolností vrátil na Slovensko. Vo francúzskej okupačnej zóne, kde spočiatku nebolo slovenských kňazov, začal od roku 1946 v Innsbrucku pôsobiť známy katechéta a rozhlasový žurnalista Ján Loydl a v tirolskom Wörgli Jozef Anner, v Innsbrucku neskôr pomáhal tiež Ján Turza. Slovenská kňazská komunita v Rakúsku sa začala rozrastať od jesene 1947. V septembri 1947 pribudol do Salzburgu kultúrny historik a publicista Ján Rekem a na jar roku 1948 do hornorakúskeho Lenzingu mimoriadne obľúbený kňaz Imrich G. Fuzy. V Lenzingu, kde vtedy žilo asi sto Slovákov, ho do svojho skromného príbytku prichýlila mnohočlenná rodina Jána Dafčíka. Fuzy v máji 1948 zorganizoval vydarenú celoslovenskú púť s krížom do mariánskej pútnickej svätyne v Puchheime a iné podobné podujatia, ktoré mu vedno s jeho neobyčajne vrúcnou ľudskou povahou, bezpodmienečnou oddanosťou Cirkvi a slovenskej myšlienke a osobnou nenáročnosťou okamžite získali lásku miestnych Slovákov. „Zlatá kňazská duša, dobrý Slovak a radosť s ním žiť. Do mojej skromnej izbičky som ho pritúlil, už tu žije s nami skoro mesiac a je nesmierne šťastný i pri tej hroznej biede, v akej sa nachádzame. Teda je to potom len relatívna bieda. Má krásny hlas, krásne káže...“ písal Ján Dafčík priateľovi Jozefovi Kirschbau-

⁸² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Záh Pápežskej misii v Kronbergu, 18. 6. 1948

movi do Ženevy.⁸³ V roku 1950, keď v Československu vrcholilo najbrutálnejšie prenasledovanie Cirkvi a boli zlikvidované rehole, začali napokon do Rakúska prichádzať kňazi a rehoľníci, ktorí tajne prechádzali cez hranice na rieke Morave, ako prví saleziáni Štefan Fabera a Tibor Strnisko a napokon František Reves.⁸⁴

V Nemecku sa spočiatku nenachádzali slovenskí kňazi, preto za utečencami podľa možnosti dochádzal samotný pápežský delegát Záh. Iba od roku 1949 začali postupne prichádzať prví kňazi – emigranti. Ponajprv Jozef Dragoš, kňaz a básnik, známy pod pseudonymom Alžbetínčan, a Štefan Getlík, v nasledujúcom roku 1950 Štefan Sninčák, Ján Bielik a jezuita Viliam Lacko, ktorý sa po skončení teologických štúdií v Ríme nemohol vrátiť do vlasti a na prosby Matúša Černáka, slovenského exilného politika pôsobiaceho v Mníchove, zostal začas v Nemecku ako duchovný slovenských utečencov vo veľkom utečeneckom tábore Valka pri Norimbergu.⁸⁵ V okolí Norimbergu pôsobil aj Hieronym Havlovič a Štefan Precner, v okolí Mníchova zase neskorší Záhov nástupca Vojtech Bucko.⁸⁶

Keďže medzi slovenskými emigrantmi sa nachádzal veľký počet rodín s deťmi, ktoré nemohli zostať bez školského vyučovania, podarilo sa v jeseni 1945 aj zásluhou Augustína Záňa otvoriť v Aurolzmünstri slovenskú školu, ktorej súčasťou bola ľudová škola a nižšie gymnázium po kvartu. Škola, zriadená osobitným slovenským Školským výborom, na čele ktorého stál Záh a staviteľ Stanislav Jančárik, mala uznanie rakúskych aj spojeneckých úradov a okrem denných študentov mohli na nej robiť skúšky aj externisti. Na škole vyučovali kvalifikovaní slovenskí utečenci, ktorí na Slovensku pôsobili ako gymnaziálni profesori alebo učitelia na ľudových školách. Vyučovalo sa v budove rakúskej školy v popoludňajších hodinách, po skončení vyučovania pre rakúsku mládež, filiálky školy boli aj na niektorých iných miestach vrátane Tirolska. Integrovanou súčasťou vyučovania boli hodiny náboženstva, ktoré učil Augustín Záh, Ľudovít Maruška a bývalý stredoškolský profesor náboženstva v Banskej Bystrici Jozef Anner.⁸⁷ Učiteľov

⁸³ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ján Dafčík Kirschbaumovi, 22. 4. 1948

⁸⁴ K biografickým profilom a ďalším osudom týchto kňazov pozri HRABOVEC. Die III. Päpstliche Mission und die Slowaken (1945 – 1951), c. d., s. 30 – 35

⁸⁵ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, šk. 9, Černák Kirschbaumovi, 30. 11. 1950

⁸⁶ HRABOVEC, Emilia. Die III. Päpstliche Mission und die Slowaken (1945 – 1951), c. d., s. 30 – 35

⁸⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948.

skromne platila slovenská kolónia, neskôr Slovenská liga v Amerike,⁸⁸ značnú časť práce však vykonávali zdarma. Do veľkej krízy sa škola dostala v máji 1948, keď hrozilo, že bude musieť zavrieť svoje brány, lebo učitelia nemali z čoho žiť a potrebovali si nájsť prácu, aby dali chlieb svojim rodinám. Ziaľ preto horúčkovo hľadal podporu najmä v slovenskej Amerike, aby školu zachránil.⁸⁹ Škola nakoniec existovala až do roku 1949, keď sa väčšina jej učiteľov i žiakov vysťahovala do zámoria.

Sociálno-charitatívna činnosť Pápežskej misie pre Slovákov a vzťahy s IRO

Hoci pastoračná starostlivosť o Slovákov bola prvoradým poslaním vatikánskeho delegáta, integrálnou súčasťou jeho misie, ktorá bola explicitne vpísaná aj do jeho poverenia a tvorila signifikantnú časť jeho činnosti, bola tiež práca sociálno-charitatívna, pričom obe oblasti sa v mnohom prelínali. Prirodzene to vyplývalo z ťažkej sociálnej situácie utečencov v rozbombardovanom, okupovanom a rozdelenom Rakúsku a Nemecku. Osobitne ťažká bola situácia v Rakúsku, kde v prvých povojnových rokoch tvorilo nerakúske obyvateľstvo – utečenci rôznych kategórií a Nemci násilne vysťahovaní z východu Európy – viac než 27 percent celkového obyvateľstva krajiny, ktorá sama trpela dôsledkami vojny a nemala dostatok pracovných príležitostí, obživy a ubytovacích kapacít ani pre vlastných občanov.⁹⁰ Tieto ťažké podmienky mali pochopiteľný vplyv aj na pomer miestneho obyvateľstva k utečencom i k vyhnaným Nemcom z južnej Moravy a južných Čiech, ktorý kolísal medzi ľudskou solidaritou, ktorá sa vedela rozdeliť a pomôcť v núdzi, a chladom na strane tých, ktorí „prišielcov“

K učiteľom pozri STOLÁRIK. Hojže, Bože, jak to bolí..., c. d., s. 94; JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov*, Bratislava 1999, s. 42; KOMANDERA. *Denník 1945 – 1947*, c. d., s. 108; GLEIMAN, LUBOMÍR. *From the Maelstrom*, c. d., s. 273; JANČÁRIK. *Slovenská Argentína*, c. d., s. 99 – 100. Príznačné je, že zatiaľ čo k podobným školám utečencov iných národností už existuje vedecká literatúra (por. napr. ALFÖLDI, László M. *Ungarische Flüchtlingschulen in Österreich 1945 – 1963*, Norderstedt: BoD, 2013), slovenská škola v Aurolzmünsteri zostáva deziderátom historického výskumu.

⁸⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ziaľ Kirschbaumovi, 27. 8. 1947

⁸⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ziaľ Kirschbaumovi, 24. 5. 1948

⁹⁰ STROBL, Philipp – HAGEN, Nikolaus. Neue Perspektiven der DP-Forschung in Österreich. In HAGEN, NESSELRODT, STROBL, VELKE-SCHMIDT (ed.): *Displaced Persons-Forschung in Deutschland und Österreich. Eine Bestandsaufnahme zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, c. d., s. 38

vinili za svoju aktuálnu mizériu, alebo ktorí sa psychologicky dištancovali od vyhnancov ako dedičstva „nemeckej“ minulosti, aby si uľahčili prechod do rakúskej prítomnosti. Aj niektorí kňazi-emigranti si uchovali zmiešané spomienky na Rakúsko a vnímali svojich rakúskych oltárnych spolubratov ako studených a ľahostajných k cudziemu trápeniu vrátane biedy spolubratov v kňazstve.⁹¹

Od zimy 1945/1946 boli slovenskí muži nasadzovaní na ťažké práce v lesoch, baniach a fabrikách, pri ktorých si ničili posledné šaty i zdravie bez toho, aby dostali plácu, ktorá by stačila na živobytie. Pre väčšinu utečencov, v drvivej väčšine intelektuálov, nebolo práce vôbec, takže sa živili nádeníčením alebo odpredajom z domu donesených cenností na čiernom trhu, najneskôr v rokoch 1947 – 1948 sa však aj táto možnosť vyčerpala. „Slovenská záhrada“, teda pokus prenajať si kúsok pôdy a dorobiť si najnevyhnutnejšie potraviny,⁹² a iné zúfalé pokusy o prežitie nemohli nič zásadného zmeniť na tom, že veľká väčšina slovenských utečencov žila v biede na pokraji hladu, chýbali jej základné potraviny, šatstvo i lieky. Fyzické a psychické vyčerpanie a podvýživa zapríčinili choroby, najmä tuberkulózu a týfus, a zvýšenú úmrtnosť, ktorej podliehali najmä najzraniteľnejší: novorodenci a chorí ľudia. Podľa neúplných štatistík zomrelo v povojnovom Rakúsku pre nedostatok lekárskej pomoci alebo v dôsledku úrazov v ťažkých pracovných podmienkach viac než tridsať Slovákov.⁹³ Nechýbali ani rodinné tragédie. Jednu z nich opísal Záš v liste Kirschbaumovi v apríli 1948:

„Máme tu ešte jednu slečnu v takomto stave TBC – slečna Hadrichová. Pred rokom sa im zabil syn, keď pracoval v tehelni, malý vozík ho srazil a zabil ho na mieste. Teraz táto dcéra má tbc. Staručkí rodičia budú mať veľkú ranu. Je to všetko z biedy. Smrť teda ide hroziť a kosiť, ale niet ešte záchrany.“⁹⁴

⁹¹ MURIN. *La naissance et évolution de l'émigration slovaques*, c. d., s. 39; BÁBIK, Jozef. *Denník 1952-1954*. Manuskript. Za poskytnutie manuskriptu ďakujem PhDr. Martinovi Lackovi, PhD.

⁹² STOLÁRIK. *Hojže Bože, jak to bolí...*, c. d., s. 96

⁹³ V roku 1945 nevydržal útrapy emigrácie jednoročný jediný syn novinára Jozefa Pauču a jeho manželky Dragy Paučovej Svätopluk. Vo februári 1946 zomrel pre nedostatok peňazí na operáciu slovenský kňaz Július Šuňavec. Chorobe podľahol aj bývalý prešovský župan Andrej Dudáš, ktorý napriek kritickému zdravotnému stavu do poslednej chvíle ťažko fyzicky pracoval, aby užíval svoju rodinu. V roku 1950 zomrel v dôsledku ťažkých životných podmienok iba 37-ročný kňaz Ľudovít Maruška.

⁹⁴ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 5. 4. 1948

V takejto situácii venoval Záš veľa energie úsiliu získať pre slovenských utečencov hmotnú pomoc – peňažné príspevky, potraviny, CARE-balíky, lieky, šatstvo. Pomoc prichádzala od Svätej stolice, či už prostredníctvom Pápežskej misie v Kronbergu, Pápežskej pomocnej komisie (PCA) alebo prostredníctvom finančných prostriedkov, ktoré Záš prinášal priamo z Ríma alebo ktoré mu z Vatikánu posielali cez viedenskú internunciatúru, ďalej od charitatívnej organizácie americkej biskupskej konferencie War Relief Services NCWC, od organizácií Caritas, Medzinárodného červeného kríža, predovšetkým však od slovensko-amerických organizácií, od Združenia slovenských katolíkov, Prvej slovenskej katolíckej jednoty, Slovenskej ligy a slovenských benediktínov v Clevelande. Záš ju dostával priamo alebo prostredníctvom Jozefa Kirschbauma v Ženeve, Ignáca Zelenku v Ríme, ktorý stál na čele európskeho Ústredia pomoci pre slovenských utečencov, alebo Karola Sidora a následne ju rozdeľoval medzi utečencov. Keďže suma prostriedkov na rozdelenie bola skromná, zato bieda a postupom času aj beznádej veľké, prinášala Zášovi táto úloha aj nemálo ľudských ťažkostí.⁹⁵

Od druhej polovice roka 1947, keď už bolo očividné, že medzinárodnopolitická situácia sa tak rýchlo nezmení a návrat do obnoveného slovenského štátu nebude tak skoro možný, sociálna situácia utečencov v Rakúsku a Nemecku sa však už stala neúnosnou, začala byť osobitne naliehavá otázka ich prijatia pod ochranu novej medzinárodnej organizácie na pomoc utečencom International Refugee Organization (IRO) a vysťahovania do iných krajín v Európe alebo v zámorí.

IRO, resp. jej prípravná komisia PCIRO vznikla v roku 1947 a prevzala od UNRRA nevyriešenú utečeneckú agendu. Agenda a kompetencie novej organizácie sa však oproti jej predchodkyňi značne rozšírili: popri repatriácii už počítala aj so zabezpečením presídlenia utečencov do tretích krajín a zodpovednosť prebrala aj za osoby, ktoré neboli DP v pôvodnom zmysle, lebo prišli do cudziny iba koncom vojny alebo po jej skončení zo strachu pred náboženským, národným, politickým alebo rasovým prenasledovaním.⁹⁶ Pod tlakom Sovietskeho zväzu a jeho satelitov, osobitne Českoslo-

⁹⁵ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 17. 11. 1947; tamže, Záš Kirschbaumovi, 1. 12. 1947

⁹⁶ K činnosti IRO pozri STOESSINGER, John George *The Refugee and the World Community*. University of Minnesota Press, 1956; HOLBORN, Louise Wilhelmine. *The International Refugee Organization: a specialized agency of the United Nations, its history and work, 1946 – 1952*. Oxford: Oxford University Press, 1956

venska a Juhoslávie, však naďalej zostali niektoré kategórie utečencov vylúčené z mandátu IRO, medzi nimi všetci, ktorí boli paušálne označení ako „kolaboranti“ s nemeckou mocou, ďalej tí, ktorí „neodôvodnene odmietli repatriáciu“, ktorých obavy pred prípadnou perzekúciou neboli „rozumne odôvodnené“ („based on reasonable grounds“) alebo ktorí patrili k hnutiam a organizáciám prechovávajúcim nepriateľské zmýšľanie voči domovským štátom, pokiaľ tieto boli tieto členskými štátmi UNO, čo z pomoci IRO potenciálne vylučovalo všetkých odporcov prosovietskych ľudovodemokratických režimov v stredovýchodnej Európe. Všetky kritériá boli navyše zedefinované tak široko a nejasne, že umožňovali veľmi širokú interpretačnú slobodu.⁹⁷ Uznanie často záviselo aj od individuálnych rozhodnutí miestnych úradov. Kým napríklad vo francúzskej okupačnej zóne i v Taliansku väčšina slovenských utečencov uznanie mala, v americkej zóne v Rakúsku, kde žilo najviac slovenských utečencov, nemal v lete 1947 uznanie DP statusu nikto.⁹⁸

Slovenská liga v Amerike sa preto rozhodla začať vec riešiť systematicky a v lete 1947 poverila Jozefa M. Kirschbauma, bývalého chargé d'affaires slovenského vyslanectva v Berne, úlohou oficiálneho delegáta Ligy pri IRO.⁹⁹ Situácia na pôde IRO bola pre Slovákov zložitá. Českosloven-

⁹⁷ Constitution of the International Refugee Organization (Lake Success, New York 1946), Anlage I, s. 2 – 14. „Konštitúcia IRA je tak urobená, že možno na základe nej každého utečenca prijať, ale aj každého vylúčiť,“ komentoval gumené paragrafy delegát Slovenskej ligy pri IRO Jozef Kirschbaum. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 20. 2. 1948

⁹⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zaň Kirschbaumovi, 23. 7. 1947

⁹⁹ Kirschbaum si počas svojej diplomatickej misie vo Švajčiarsku urobil dobré meno ako človek, ktorý bol na nátlak Nemecka vylúčený zo slovenskej vnútornej politiky a bol všeobecne vnímaný ako persona non grata Berlína. Po zániku Slovenskej republiky bol prijateľný aj pre Spojencov. Ako jediný z diplomatov Osy smel s povolením konfederáčnej vlády zostať vo Švajčiarsku, kým nedostane imigračné povolenie do tretieho štátu. Po likvidácii slovenského vyslanectva sa od júna 1945 zdržiaval práve v Ženeve. KIRSCHBAUM, Jozef M. Osudy vyslanectva Slovenskej republiky vo Švajčiarsku. In *Kalendár Jednota*, 73 (1970), s. 20; KIRSCHBAUM, Jozef M. Osudy vyslanectiev Slovenskej republiky. In *Kalendár Jednota*, 64 (1961), s. 117

Autorom myšlienky poveriť osobitného delegáta zastupovaním slovenských záujmov pri IRO bol predseda Slovenskej ligy v Amerike, právnik Peter Jurčák. Predbežné poverenie dostal Kirschbaum od Jurčáka hneď po tom, čo IRO začala svoju činnosť. Definitívne písomné poverenie, datované 21. 8. 1947, nasledovalo po schválení ligovými orgánmi, ku ktorému došlo 12. 8. 1947. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum

sko ako člen OSN, pod ktorú patrila IRO, protestovalo proti akémukoľvek kroku v prospech slovenských utečencov a systematicky ich denuncovalo ako zradcov a kolaborantov, aby tak dosiahlo ich vylúčenie spod mandátu IRO, resp. nútenú repatriáciu. Osobitne nebezpečné boli pre Slovákov vylučovacie ustanovenia konštitúcie IRO o príslušnosti k hnutiam, ktoré boli nepriateľské štátu, z ktorého utečenci pochádzali, keďže slovenskí utečenci sa netajili tým, že odmietali prokomunistický a prosovietsky ľudovodemokratický režim i československý štát ako taký a stáli na fundamente samostatnej slovenskej štátnosti. Slovákov sa eminentne týkala aj skutočnosť, že niektoré regionálne IRO filiálky považovali ešte v roku 1948 protisovietske a protikomunistické postoje počas vojny za marenie vojnového úsilia spojenca, a teda kolaborantstvo s nacizmom a vylučovací dôvod pre uznanie IRO.¹⁰⁰

Napriek zložitej východiskovej situácii inicioval Kirschbaum na pôde IRO sériu návštev a intervencií. V auguste 1947 ho v Ženeve navštívil aj Záš, ktorému sa počas letnej návštevy v Ríme podarilo získať na štyri dni švajčiarske vízum, takže prvé oficiálne slovenské memorandum na IRO podali spoločne.¹⁰¹ Vďaka trpezlivému vysvetľovaniu a politicky a právnicke šikovným formuláciám sa Kirschbaumovi podarilo docieľiť, že sa IRO 18. septembra 1947 uzniesla slovenských utečencov zásadne prijať pod svoj mandát.¹⁰² Okrem Kirschbaumovej diplomacie tu bezpochyby zohrala rolu aj skutočnosť, že v priebehu druhej polovice roka 1947 si už IRO i západní Spojenci jasne uvedomovali, že dlhodobé zotrúvanie státisícov utečencov v provizóriách bez vyhliadky na riešenie bolo aj z hľadiska povojnovej rekonštrukcie západnej Európy neúnosné, takže začali postupne rozširovať svoj akčný rádius na všetky nerepatriovateľné skupiny utečencov.¹⁰³

Zášovi, 9. 7. 1947; zastupujúci výkonný sekretár IRO Myer Cohen Petrovi Jurčákovi, 27. 11. 1947. List uverejnil KIRSCHBAUM, Jozef M. *Slovaks in Canada*, Toronto: Canadian Ethnic Press Association of Ontario, 1967, s. 158.

¹⁰⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Aide mémoire, Linz 9. 3. 1948

¹⁰¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 4. 8. 1947 a 25. 8. 1947; Kirschbaum Zášovi 16. 8. 1947

¹⁰² Rozhodnutie č. EB/OB IND.G.218 bolo Kirschbaumovi doručené 23. 9. 1947, Kirschbaum o ňom obratom informoval predsedu Slovenskej ligy v Amerike Jurčáka i vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov Záša. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 23. 9. 1947 a 10. 10. 47; Kirschbaum Zášovi, 23. 9. 1947; tamže, Kirschbaum Jozefovi Ondrušovi, 3. 10. 1947.

¹⁰³ RAY – SCHYRR. *From Yalta to Dien Bien Phu. History of the International Committee of the Red Cross 1945 to 1955*, c. d., s. 151

Praha reagovala na rozhodnutie IRO z 18. septembra 1947 tvrdou ofenzívou na všetkých úrovniach, od diplomatických tlakov na švajčiarsku vládu, ktorú politicky vydierali, aby Kirschbauma vyhostila, po intervencie v centrále IRO v Ženeve a v Hospodárskom a sociálnom výbore OSN, do ktorého kompetencie IRO patrila a v ktorom sedel aj zástupca Československa.¹⁰⁴ V polovici októbra zástupcovia centrály IRO na osobnom stretnutí oznámili Kirschbaumovi, že sa „vyskytli určité ťažkosti pri preberaní Slovákov pod mandát IRO“. Otvorene priznali, že vietor fúkal z Prahy a že Praha protestuje a argumentuje, že slovenskí utečenci sú prívržencami myšlienky samostatného slovenského štátu, a teda proti celistvosti ČSR, ktorá je členom OSN, a ako takí sú „kolaboranti, zradcovia, fašisti, reakcionári“.¹⁰⁵

Praha sa pokúšala zakročovať proti Slovákom aj pri Svätej stolici. V novembri 1947 predložila Štátnemu sekretariátu memorandum, v ktorom obvinila dokonca americké katolícke organizácie a tlačovú službu americkej biskupskej konferencie *News Service NCWC*, že sa stali „nástrojom protičeskej propagandy slovenských organizácií v Amerike“ a „klerikálnych indivíduí“ z Československa (to jest slovenských kňazov). Sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenico Tardini zaslal memorandum apoštolskému delegátovi do Washingtonu Amletovi Cicognanimu, ktorý si vyžiadal stanovisko generálneho sekretára NCWC Howarda J. Carrolla. Carroll rozhodne poprel, že by americká biskupská konferencia vnucovala katolíckej tlači v USA akékoľvek správy a bola nástrojom kohokoľvek, pripustil však, že v rámci svojej misie katolícka tlačová služba uverejnila informácie, získané z dôveryhodných zdrojov, o protikatolíckych opatreniach na Slovensku a prípis Slovenského akčného výboru Organizácii spojených národov.¹⁰⁶

V tejto situácii sa aj Záh usiloval robiť, čo mohol, a vedno so skupinou

¹⁰⁴ Osobný archív autorky. Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 15. 10. 1947 a 21. 10. 1947

¹⁰⁵ Šéf právnej komisie, v súlade s konštitúciou IRO, zdôraznil Kirschbaumovi, že „the main task concerning displaced persons is to encourage and assist in every way possible their return to their countries of origin“. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 21. 10. 1947. Pozri aj *Constitution of the International Refugee Organization*, s. 3, Preambula

¹⁰⁶ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Tardini apoštolskej nunciature v Prahe, 15. 2. 1948, v prílohe prípis Howarda Carrolla apoštolskému delegátovi vo Washigtone Amletovi Cicognanimu, s. d.

spolupracovníkov sa obrátil na viedenskú internunciatúru s latinským prípisom, v ktorom vysvetľoval, že na Slovensku vládne tvrdá perzekúcia katolíkov a utečenci sa tam nijako nemôžu vrátiť, prosia preto apoštolskú internunciatúru, aby prostredníctvom nunciatúry v Berne intervenovala za ich prijatie pod gesciu IRO.¹⁰⁷

V slovenskej veci sa usiloval pomôcť aj vedúci pobočky vatikánskeho Migračného úradu v Ženeve a vatikánsky delegát pri IRO Edward J. Killion, jeden zo skupiny amerických prelátov, ktorých Svätá stolica koncom vojny, resp. krátko po nej prijala do svojich diplomatických služieb, aby si tak uľahčila kontakty so západnými spojencami, osobitne s americkou veľmocou. Killion bol vecne i jazykovo veľmi kompetentný diplomat, plynulo ovládal šesť cudzích jazykov, vďaka čiastočným poľským koreňom a štúdiu v Poľsku v dvadsiatych rokoch i priateľstvu s viacerými prelátmi slovanského pôvodu v USA, medzi nimi aj s Mons. Štefanom Krasuľom, farárom slovenskej farnosti sv. Jána Krstiteľa v New Yorku a činiteľom najvýznamnejších slovensko-amerických katolíckych a fraternalistických organizácií, relatívne dobre poznal východoeurópske pomery a v intenciách Svätej stolice sa veľmi usiloval pomôcť utečencom spoza železnej opony. Vzhľadom na celkovú situáciu na IRO boli však jeho možnosti napriek formálne relevantnej pozícii veľmi obmedzené, takže zväčša nevedel podať pomocnú ruku inak než dobrými radami. Tie však hojne dával tak Kirschbaumovi ako Zážovi, s ktorým sa osobne stretol počas Zážovej krátkej návštevy v Ženeve v lete 1947. Kirschbaum Killionovu situáciu zhrnul slovami:

„Katolícke organizácie majú ozaj malý vplyv, aj NCWC. Tu je vatikánsky delegát, s ktorým sa vidím často, aj Rev. Záža som k nemu zaviedol, aby videl a počul, že je to bieda na tejto strane. Nemajú peňazí a nemajú politického vplyvu. Pri IRO najmenej. Tunajší je šarmantný, inteligentný pán, Američan, ale nemôže si poradiť. Často ani odpoveď nedostane na svoje intervencie.“¹⁰⁸

¹⁰⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záž, Cincik a Ďuriga Apoštolskej nunciatúry vo Viedni, 26. 9. 1947. Či viedenská internunciatúra v tomto smere vyvinula nejakú iniciatívu, zatiaľ pramene neprehrádzajú.

¹⁰⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Orlickému, 26. 2. 1948. Pozri aj tamže, Kirschbaum Jánovi A. Kocúrovi, hlavnému tajomníkovi Slovenskej ligy v Amerike, 16. 4. 1948. K zložitému vzťahu NCWC voči IRO pozri aj American Catholic History Research Center and University Archives, NCWC International Affairs Collection, Box 36, Folder 36, Edward J. Killion Bruceovi M. Mohlerovi, zástupcovi Bureau of Immigration NCWC, 21. 11. 1949

Slovenskej lige v Amerike a obratnému Kirschbaumovi sa napokon vďaka trpezlivej argumentácii a s pomocou spriatelенých amerických kongresmanov i Killionových dobrých rád podarilo dosiahnuť, že výkonný sekretár IRO Myer Cohen 15. januára 1948 Kirschbaumovi oznámil, že zástupcom IRO v Rakúsku a Nemecku boli dané inštrukcie, aby slovenským utečencom priznávali eligibilitu.¹⁰⁹ Zmena v postoji rakúskej IRO k slovenskej otázke sa však s konečnou platnosťou presadila iba v priebehu nasledujúcich mesiacov, keď sa pod dojomom definitívneho prevzatia moci komunistami v Československu vo februári 1948 ďalej priostrila studená vojna a postupne prestali tlaky na repatriáciu Slovákov.¹¹⁰ 2. apríla 1948 poslal Kirschbaum Zážovi nové písomné uistenie hlavného stanu IRO, že boli dané inštrukcie poľným úradom, aby slovenských ľudí neodmietali.¹¹¹

Celá táto obrovská a citlivá sociálna agenda, ktorá zahŕňala veľké množstvo úloh od zháňania a rozdeľovania finančných podpôr až po intervencie na rôznych úrovniach IRO a vybavovanie vysťahovaleckých formalít, vyžadovala mnoho energie, stovky listov, memoránd a odvolaní v anglickom, francúzskom a nemeckom jazyku, resp. voči cirkevným inštitúciám v jazyku latinskom, neustále cestovanie, návštevy v utečeneckých kolóniách, lág-roch a na spojeneckých i rakúskych úradoch, v kanceláriách americkej spravodajskej služby CIC a v úradovniach IRO. Záž by ju nebol zvládol bez pomoci početnej skupiny laických spolupracovníkov, ktorí sa okolo neho zhromaždili a ktorých pramene niekedy uvádzajú ako Slovenské sociálne ústredie či Slovenský [sociálny] komitét. V jednotlivých krajoch a osadách si Slováci okrem toho zvolili lokálne slovenské sociálne výbory na čele so sociálnymi referentami – v lete 1947 ich bolo dovedna 18, ktorí spolupracovali s ústredným sociálnym výborom a v Zážovom sídle v Aurolzmünsteri sa pravidelne stretávali na poradách.¹¹² Zážovou pravou rukou v sociálnej agende bol spočiatku najmä bývalý stredoškolský profesor slovenčiny, nemčiny a filozofie na katolíckom gymnáziu v Kláštore pod Znievom Vladimír Cincík a ústredný sociálny referent Martin Ďuriga, ale i viacerí ďalší exulanti najmä z radov vzdelaných gymnaziálnych profesorov.¹¹³ Ne-

¹⁰⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Cohenovi, 9. 3. 1948

¹¹⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Cohenovi, 9. 3. 1948

¹¹¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Zážovi, 2. 4. 1948

¹¹² Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záž Kirschbaumovi, 27. 8. 1947

¹¹³ Títo dvaja spolu so Zážom podpisovali aj časť jeho úradnej korešpondencie v so-

skôr, keď sa stalo zrejším, že vybavovanie na úradoch vyžadovalo najmä právnické myslenie a schopnosť diplomaticky koncipovať v anglickom, nemeckom a francúzskom jazyku a rozsiahla agenda IRO menovanie konkrétnych delegátov IRO v Rakúsku a Nemecku, vyvinuli mimoriadnu aktivitu najmä právnici Ján Gleiman a Belo Rybiansky,¹¹⁴ od januára 1948 uznaný aj ako slovenský regionálny delegát pri IRO v Rakúsku, a sociálny referent v Nemecku Vladimír Tomko, od roku 1948 tiež slovenský regionálny delegát IRO pre Nemecko, ktorí v týchto aktivitách nahradili diplomaticky nie najúspešnejšieho Záša.¹¹⁵ Ako prekladateľ Zášovi od začiatku pomáhal najmä Gleimanov polyglotný syn Ľubo, neskôr univerzitný profesor filozofie v Kanade.¹¹⁶ Tento Zášov „poradný“ či „výkonný“ zbor sa stal administratívnou chrbticou slovenskej kolónie v Rakúsku.

Pomoc slovenským univerzitným študentom v exile

Veľkú pozornosť venoval Záš kategórii utečencov, ktorú považoval za jednu z najohrozenejších – študentom, zväčša vysokoškolákom, ktorí kvôli emigrácii museli prerušiť štúdiá a v zložitých existenčných podmienkach exilu nemali vyhliadky, aby sa k nim vrátili, takže sa iba bezmocne prizerali, ako im utekajú najkrajšie roky mladosti bez toho, aby mohli zúročiť svoje intelektuálne nadanie a budovať si svoju budúcnosť. Existenčná núdza, neporozumenie západných spojencov a strácajúca sa nádej na návrat domov i lepšiu budúcnosť pre seba i pre vlastný národ pôsobili práve na citlivých mladých ľudí – idealistov veľmi bolestne a potenciálne demoralizujúco. Prakticky všetky nosné slovenské exilné osobnosti sa preto usilovali mobilizovať pre študentov aspoň skromnú pomoc, štipendiá a študij-

ciálnych veciach, napríklad aj prípis apoštolskej nunciatúry vo Viedni z 26. 9. 1947, v ktorom žiadali intervenciu apoštolskej nunciatúry na IRO v prospech uznania slovenských utečencov za eligibilných. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947, príloha: Záš, Cincík a Ďuriga Apoštolskej nunciatúry vo Viedni, 26. 9. 1947

¹¹⁴ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Rybiansky Kirschbaumovi

¹¹⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino-Bonn, III Missione Pontificia, busta 12, Tomko (Mníchov) adresátovi oslovenému ako Excelencia, podľa všetkého arcibiskup Muench, 12. 12. 1947; Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 28. 3. 1948

¹¹⁶ Por. jeho spomienky GLEIMAN, Ľubomír. *From the Maelstrom*, c. d., s. 260, 263, 271, 275, 293

né miesta na univerzitách. Na tomto poli sa osobitne angažoval Jozef M. Kirschbaum, ktorý síce ako delegát Slovenskej ligy pri IRO túto oblasť nemal vo svojej agende, no ako bývalému predsedovi Ústredia slovenských katolíckych študentov a podpredsedovi Pax Romana v medzivojnových rokoch mu bola študentská problematika veľmi blízka a v medzinárodných akademických organizáciách mal ešte dobré osobné kontakty, ktoré sa usiloval využiť. Na jeho radu sa Záh v auguste 1947 obrátil so žiadosťou o pomoc na generálneho sekretára organizácie Pax Romana so sídlom vo švajčiarskom Fribourgu pátra Josepha Schneuwlyho, ktorý mu obratom odpovedal a ochotne prisľúbil podporu.¹¹⁷ Pax Romana síce nemohla poskytnúť štipendia (resp. pôvodný prisľub desiatich nemohla dodržať, lebo internát, v ktorom ponúkala ubytovanie, sa nepodarilo dostavať¹¹⁸), pomohla však sprostredkovaním kontaktov ku katolíckym akademickým a podporným organizáciám potrebnými odporúčaniami vo veciach víz či prijatia na štúdiá a v zime 1948 dokonca potravinovou pomocou.¹¹⁹

Vďaka Kirschbaumovej intervencii poslala Slovenská liga v Amerike slovenským študentom jednorazovú finančnú pomoc, ktorá sa udeľovala od marca 1948 do konca akademického roka a ktorú Záh prerozdelením medzi 24 zapísaných študentov (20 v Rakúsku a 4 v Paríži po 320 šilingov mesačne).¹²⁰ Bol to tiež Záh, ktorý obežníkmi informoval potenciálnych adeptov štúdiá o skromných možnostiach, ktoré sa im otvárali, a rozposielal i zbieral príslušné formuláre.¹²¹ Aj cez Záha sa tak študenti mohli dozvedieť o možnosti zapísať sa na univerzite v Innsbrucku, ktorú pre 10 – 15 slo-

¹¹⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Generálnemu sekretariátu Pax Romana, 27. 8. 1947; tamže, Záh Kirschbaumovi, 27. 8. 1947

¹¹⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum slovenskému študentovi Viliamovi Mihalovičovi, 9. 2. 1948

¹¹⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948; tamže, Kirschbaum Záňovi, 5. 9. 1947

¹²⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh predsedovi Slovenskej ligy v Ameriky Jurčákovi, 21. 5. 1948; tamže, Kirschbaum Združeniu slovenských katolíckych študentov v zahraničí, 10. 4. 1948; tamže, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

¹²¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 25. 8. 1947 a 17. 10. 1947; tamže, Kirschbaum Záňovi, 23. 11. 1947

venských študentov mimoriadne schválil rektor univerzity po osobnej návšteve Fraňa Tisu a agilného študenta Kornela Piačka v jeseni 1947,¹²² získať španielske štátne štipendium na štúdium na univerzite v Madride a ubytovanie v Kolégiu sv. Jakuba apoštola, ktoré vďaka sprostredkovaniu bývalého slovenského vyslanca v Španielsku a riaditeľa kolégia Jozefa Ciekera začala španielska vláda od leta 1947 udeľovať mladým utečencom spoza železnej opony,¹²³ zapísať sa na Institute catholique v Paríži,¹²⁴ čo umožnil vtedajší voči Slovákom relatívne ústretový zahraničnopolitický postoj francúzskej vlády a sprostredkovanie Slovenského sociálneho komitétu v Paríži,¹²⁵ či na katolíckych univerzitách v belgickom Leuvene, alebo holandskom Nijmegene. Čo znamenali takéto záblesky nádeje pre mladých ľudí, ktorí už dva-tri roky žili v nepredstaviteľnej núdzi a nekončiacich provizóriách bez vyhliadky na zmenu k lepšiemu, ilustrujú slová Jána Dafčíka v liste Kirschbaumovi: „Veru si nás neobyčajne potešil hlavne tou zvestou, že náš Vladko [Vladimír Dafčík, syn Jána Dafčíka, EH] má výhľady do toho Madridu. Chudák, skákal od radosti, lebo už stratil všetku vieru v ľudí a v ich dobrotu.“¹²⁶

V kontexte hľadania východísk do budúcnosti sa v slovenskom exilnom študentskom prostredí v roku 1946 zrodila aj myšlienka založiť si vlastnú

¹²² Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

¹²³ Ku kolégiu a k politike španielskej vlády pozri EIROA, Matilde. *Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental (1939 – 1955)*. Barcelona: Editorial Ariel, S.A. 2001, s. 148 – 152. Podrobné spomienky na život v kolégiu zvečnil BELÁK, Karol. *Madrid: Zastávka a križovatka slovenského študenta (1951 – 1960)*. C. d., s. I. Všeobecne ku Ciekrovej činnosti v Madride pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Zahraničné vysielania na Slovensko v období nástupu komunistickej totality. In *Pamäť národa*, 16 (2020) 3, s. 27 – 28.

¹²⁴ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Štefan Chalmovský a Kornel Piaček v mene Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí Kirschbaumovi, 24. 4. 1948

¹²⁵ KIRSCHBAUM, Jozef M. Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil. (K začiatkom činnosti slovenského politického exilu.) In *Historický zborník*, 12 (2002) 12, s. 82 – 108; HRABOVEC, Emília. Slovenská otázka v medzinárodnopolitických súvislostiach od konca druhej svetovej vojny po založenie Svetového kongresu Slovákov. In *Kultúra*, XXIV (2021) 17, s. 1, 3 – 5

¹²⁶ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ján Dafčík Kirschbaumovi, 22. 4. 1948

strešnú stavovskú študentskú organizáciu, ktorá by sprostredkovala svojim členom konkrétnu pomoc, povzbudila k štúdiu tých, ktorí sa pod vplyvom zlej existenčnej situácie a demoralizujúceho prostredia vzdávali nádeje na štúdium, poskytla im morálnu a duchovnú podporu, upevňovala ich v kresťanskom a národnom povedomí, vzájomnej solidarite a vernosti ideálom, a tak zabránila tomu, aby sa národu stratila veľká časť jeho budúcich intelektuálnych a duchovných elít. Organizácia mala tiež vytvoriť platformu pre nadväzovanie kontaktov s inonárodnými akademickými prostrediami, oboznamovať ich so slovenskými otázkami a mobilizovať medzinárodnú solidaritu s trpiacim Slovenskom. Založenie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí, o ktorom sa za Záhovej účasti po prvýkrát konkrétne diskutovalo v Ríme v novembri 1946 počas svadby Sidorovej dcéry Oľgy s mladým slovenským básnikom Karolom Strmeňom, sa stalo skutkom 24. septembra 1947, keď sa v sídle Pápežskej misie pre slovenských utečencov v Aurolzmünstri konalo ustanovujúce valné zhromaždenie organizácie. V nasledujúcich mesiacoch vznikli regionálne odbočky Združenia v Ríme, Mníchove, Paríži a Madride. Vedenie Združenia prevzal Dr. Štefan Chalmovský, post generálneho sekretára najprv Kornel Piaček, od 1. riadneho valného zhromaždenia, ktoré sa konalo v máji 1948 v tirolskom Nattersi vo francúzskej zóne, Jozef Šramek, predseda odbočky v Paríži.¹²⁷

V januári 1948 Združenie nadviazalo kontakt s organizáciou Pax Romana. Jej generálny tajomník páter Schneuwly vo veľmi srdečnom liste zaujal kladné stanovisko k členstvu Združenia v organizácii, upozornil však, že predpokladom oficiálneho prijatia bolo schválenie stanov príslušnou cirkevnou autoritou. Keďže Slováci v tom čase nemali v exile svojho biskupa, za príslušnú cirkevnú autoritu považovali vedúceho III. Pápežskej misie pre Slovákov.¹²⁸ Schválenie stanov sa však ukázalo byť zložitejšie, než sa predpokladalo. Stanovy bolo treba viackrát prepracovať, jednak preto, lebo

¹²⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Združenie slovenských katolíckych študentov v zahraničí Kirschbaumovi, 7. 4. 1948; tamže, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948. K založeniu a činnosti Združenia pozri aj KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Združenie slovenského katolíckeho študentstva v zahraničí v kontexte povojnového kresťanského hnutia v Európe. In *Slovenský časopis historický*, 1 (2021) 2, s. 48 – 81

¹²⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

sa zohľadňovali podnety miestnych odbočiek a odporúčania vedúceho katolíckej duchovnej správy na univerzite v Innsbrucku Dr. Heinricha Suso Brauna OFM Cap, ale tiež preto, lebo Záš si chcel uchovať kontrolu nad Združením a trval na svojich vrchnostenských kompetenciách a práve veta v otázkach viery a mravov, ktoré v tejto podobe nemalo obdobu v stanovách iných študentských organizácií.¹²⁹ Právomoc udeľovať cirkevné schválenie katolíckym organizáciám navyše nebola v Zášových mimoriadnych fakultách uvedená. Záš sa preto v lete 1948 obrátil na Svätú stolicu s tým, aby mu patričnú právomoc udelila, alebo aby stanovám sama dala schválenie. Svätá stolica, ktorá v tom čase už pripravovala zrušenie národných delegatúr, nemala záujem dodatočne rozširovať ich kompetencie, ani sama udeliť schválenie jej neznámej organizácii, aké najvyššia cirkevná autorita spravidla neudeľuje, ale odkázala Záša na internunciatúru vo Viedni a na miestneho rakúskeho biskupa.¹³⁰ Keďže časť slovenských študentov sa v snahe uniknúť z rakúskej mizérie sťahovala smerom na západ a vytvárala si nové centrum v Paríži,¹³¹ schválil stanovky nakoniec parížsky pomocný biskup. V dôsledku týchto prietahov sa však o dlhé mesiace oneskorilo prijatie Združenia za člena Pax Romany, ku ktorému došlo až na konci roka 1948.¹³²

Napriek týmto ťažkostiam a dramatickému nedostatku finančných prostriedkov – nebyť Záša, ktorý Združeniu daroval kartón amerických cigariet, ktoré jeho vedenie predalo, a tak získalo skromnú hotovosť, a osobnej obetavosti Štefana Chalmovského, nebolo by malo Združenie ani na poštovné – vyvinulo Združenie hneď v prvých mesiacoch čulú činnosť. Jeho zástupcovia navštívili vedenia viacerých univerzít, vstúpili do orga-

¹²⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948; tamže, Záš Kirschbaumovi, 17. 10. 1947

¹³⁰ ASRS, AA. EE. SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 238, Záš Štátnemu sekretariátu, 28. 7. 1948; tamže, zápis Bafileho, 30. 8. 1948; tamže, Tardini Zášovi, 3. 9. 1948; tamže, Tardini Borrettinimu (internunciatúra Viedeň), 5. 9. 1948.

¹³¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Štefan Chalmovský a Kornel Piaček v mene Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí Kirschbaumovi, 24. 4. 1948

¹³² KOLMAJER, Jozef M. Vznik a poslanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí. In CHOVAN-REHÁK, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva – MARUNIAK, Peter (ed.). *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. – 28. júna 1996*, Martin: Matica slovenská, 1998, s. 284

nizácie zahraničných študentov v Innsbrucku (Verständigungsrat der ausländischen Studenten) a do federácie zahraničných študentov v Nemecku Cathunitas, vypracovali dotazníky na zistenie záujmu o štúdium medzi mladými v Rakúsku a v Nemecku a iniciovali intenzívne exercičné aktivity: v marci 1948 usporiadalo Združenie pre svojich členov duchovné cvičenia v Salzburgu v americkej zóne a následne v Mayrhofene vo francúzskej zóne, obe viedol duchovný radca Združenia, vzdelaný kňaz III. Pápežskej misie pre Slovákov Dr. Ján Rekem.¹³³

B o j s k a ž d o d e n n ý m i ť a ť k o ť a m i

Záňova misia bola neľahká nielen pre veľké penzum práce a povinností, ale aj pre zložité podmienky, v ktorých ich vykonával. Chýbali mu hmotné prostriedky, skromnými finančnými podporami, ktoré dostával z Kronbergu, hasil núdzu svojich veriacich a narážal pri tom aj na ťažkosti s výmenou peňazí.¹³⁴ „V tejto situácii sa musím aj sám priznať, že zanedlho nebudem mať ani na poštovné. Bieda nepremožiteľná. Sám chcem robiť náladu a pomáhať dvíhať hlavu, ale boľastne som bitý biedou, ako jeden z najbiednejších. Ak na zimu sem nepríde výdatná pomoc, bude to veru katastrofa,“ žaloval sa na jeseň 1947 Kirschbaumovi.¹³⁵

Vatikánskemu delegátovi chýbala aj sloboda pohybu, ktorá bola o to bolestnejšia, že jeho poslanie vyžadovalo neustále cestovanie po Rakúsku, do Nemecka, kde bolo sídlo Pápežskej misie pre utečencov a kde až do roku 1949 nebol žiadny slovenský kňaz, takže tam musel suplovať aj bežné pastoračné povinnosti, ale aj do Ríma, kam bol povinný pricestovať najmenej raz do roka na podanie správy, či do hlavného stanu IRO v Ženeve. Záň najmä v počiatočných každodenne bojoval s prekračovaním hraníc okupačných zón v Rakúsku, na ktoré potreboval osobitné povolenie. Počas celého sedemročného pobytu v Rakúsku nemohol ani raz navštíviť Viedeň, kde bolo sídlo apoštolskej internunciatúry, ktorá po svojom zriadení v de-

¹³³ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

¹³⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záň adresátovi v Nemecku, oslovenému ako Najdôstojnejší pane, 6. 8. 1946. Podľa všetkého išlo o Alberta Giovannettiho. V liste sa mu Záň sťažoval, že okupačné marky, ktoré si priniesol z Kronbergu, mu v Rakúsku nechceli zmeniť za tam platné šilingy, takže bolo zbytočné, aby mu dávali finančnú podporu v tejto podobe.

¹³⁵ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záň Kirschbaumovi, 31. 10. 1947

cembri 1946 prevzala aj časť kompetencií v otázkach utečeneckých kňazov, ale aj rakúskej pobočky IRO a ďalších organizácií. Viedeň však ležala uprostred sovietskej zóny a cestovanie do sovietskej zóny, v ktorej hrozilo zatknutie a vydanie do Československa, bolo pre utečencov priveľmi nebezpečné. Keď Kirschbaum zo Ženevy urgoval, aby sa Záš vybral do Viedne a intervenoval v hlavnej úradovni IRO v prospech prijatia slovenských utečencov pod ochranu tejto organizácie, Záš mu trpkou odpísal:

„Náš zákrok bol vo Viedni prevedený, ako sa len najmocnejšie dalo. Ráčite písať, aby sme sa niektorí vybrali do Viedne. Keby medzi nami a Viedňou nebolo demarkačnej čiary, z ktorej Rusi ľudí odvláčajú a dosiaľ o nich niet zprávy, ešte by sa to aj dalo. Ide im o utečencov. Naša kožka teda toľkú obeť neznesie, veď preto sme ušli.“¹³⁶

Veľkým problémom bolo tiež získať vycestovacie povolenie (exit permit) z Rakúska, bez ktorého sa nedalo opustiť krajinu, no jeho vybavenie trvalo dlhé týždne a neraz končilo bezvýsledne, lebo povolenie museli schváliť zástupcovia všetkých štyroch okupačných veľmocí a často stroskotávalo na vete sovietskeho reprezentanta.¹³⁷ Záš, vymenovaný za pápežského národného delegáta v januári 1946, mohol iba o štyri mesiace neskôr po prvýkrát navštíviť centrálu misie v Kronbergu.¹³⁸ Pre komunikačné bariéry medzi Nemeckom a Rakúskom bolo príznačné, že Muench hneď v jednom z prvých hlásení do Vatikánu písal, že „kontakty s Rakúskom sú [...] zriedkavé a ťažké“.¹³⁹ Svätá stolica preto zvažovala, že teritoriálnu kompetenciu III. Pápežskej misie obmedzí na Nemecko a pre Rakúsko vytvo-

¹³⁶ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947.

¹³⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záš adresátovi oslovenému ako Eminentissime Domine, 14. 5. 1946. Záš v liste prosí o vyzdvihnutie cestovného povolenia vo Frankfurtu a jeho zaslanie po maďarskom alebo poľskom delegátovi do Rakúska. K ťažkostiam s vybavovaním vycestovacieho povolenia por. aj Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947

¹³⁸ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záš an Eminentissime Domine, 14. 5. 1946. Pozri aj Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947

¹³⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 8, fasc. 36, Muench Tardinimu, 24. 9. 1946

rí samostatné koordinačné centrum,¹⁴⁰ čo sa však neuskutočnilo. Touto situáciou bol spomedzi všetkých národných delegátov najväčšmi postihnutý práve Záh, ktorý po prenesení delegatúry pre južných Slovanov z rakúskeho Korutánska do Nemecka zostal jediným delegátom, sídliacim na rakúskom území. Túto skutočnosť nemohla Svätá stolica zmeniť, keďže veľká väčšina slovenských utečencov sa nachádzala v Rakúsku.

Záhovým problémom bolo tiež, že do konca roku 1946 nemal žiadny cestovný dokument. Keď sa v auguste 1946 vydal na prvú cestu do Ríma, aby podal správu o svojej činnosti a požiadal o pomoc pre svojich zverencov, malo jeho cestovanie veľmi dobrodružný charakter. Keďže ani Záh, ani jeho sprievodca, mladý právnik a slovenský sociálny referent pre západné Tirolsko Karol Piaček, nevlastnili ani cestovný pas, ani peniaze, putovali cez alpské priesmyky z Tirolska do Talianska peši. Piaček tieto krkolomné alpské chodníčky dobre poznal a v rokoch 1945 – 1946 nimi on alebo jeho brat Kornel Slovákovi previedli veľakrát.¹⁴¹ Karol Sidor, informovaný o ich príchode, žiadal na hlavičkovom papieri slovenského vyslanectva substitúta na Štátnom sekretariáte Giovanniho Battistu Montiniho pre oboch audienciu u pápeža Pia XII., ktorému chceli v mene slovenských utečencov v Rakúsku odovzdať osobitný dar a ďakovný list a zároveň ho požiadať o pomoc pre Slovákov, ktorí žili „v nevysloviteľnej materiálnej biede“.¹⁴² Podľa dosiaľ konzultovaných vatikánskych prameňov sa však audiencia vtedy neuskutočnila, keďže pápež Pius XII. sa nachádzal v Castel Gandolfe a audiencie boli dočasne zrušené.¹⁴³ Osobitný dar slovenských utečencov pápežovi – súsošie vyrobené z plastiky, zobrazujúce obrysy Slovenska s nápisom „Slovensko verné Vatikánu“, z ktorých vyrastalo trojvršie a z neho dvojkríž, a kľáčiaceho Slováka a stojacu slovenskú matku v kroji s deťmi po stranách dvojkríža, ktoré bolo dielom slovenských umelcov v exile v Rakúsku, bol odovzdaný vysokému adresátovi iba o rok neskôr, 12. decembra 1947, počas špeciálnej audiencie pre skupinu slovenských utečencov na čele s Augustínom Záhom, o ktorej uverejnil

¹⁴⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Germania, pos. 903, poznámky Antonia Samoré, 12. 10. 1946

¹⁴¹ GLEIMAN. *From the Maelstrom*, s. 251

¹⁴² AAV, Segreteria di Stato, Anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946. Fotografia súsošia bola priložená k Sidorovej žiadosti o audienciu.

¹⁴³ V koncepte vatikánskej odpovede Sidorovi sa nachádza rukopisná poznámka: „Audiencie sú zrušené. 15. VIII. 45. Nedá sa.“ AAV, Segreteria di Stato, Anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946, rukopisný zápis na margu Sidorovho listu. Nesprávny rok v poznámke bol asi omyl.

správu aj vatikánsky denník *L'Osservatore Romano*.¹⁴⁴ S prázdnyimi rukami sa však Záš ani v jeseni 1946 z Ríma nevrátil. Dostal finančnú pomoc pre slovenských utečencov i prísľub vatikánskeho služobného pasu, ktorý sa Svätá stolica rozhodla vystaviť minimálne niektorým národným delegátom, aby im ušetrila krkolomnú alpskú turistiku. Praktické vybavenie pasu však trvalo dlhšie, než sa mohol Záš zdržať vo Večnom meste, preto sa vedno so svojím spoločníkom musel vrátiť do Rakúska na osobitný jednorazový cestovný dokument, ktorý mu vystavili francúzske úrady v Ríme, a vatikánsky pas za ním docestoval neskôr.¹⁴⁵ Pas bol však vystavený iba na jeden rok a keď ho bolo treba koncom roka 1947 predĺžiť, nastal opäť problém, pretože Záš sa nemohol osobne dostaviť na viedenskú internunciatúru a nešťastnou zhodou okolností práve vtedy zomrel jej titulár. Záš tak zostal na niekoľko týždňov opäť s prázdnyimi rukami a nemohol cestovať ani na dohodnutú návštevu do Ženevy, kde mal spoločne s Jozefom Kirschbaumom intervenovať v centrále IRO v prospech Slovákov.¹⁴⁶

Okrem pravidelných povinných návštev v Ríme raz do roka, počas ktorých referoval o svojej činnosti, prichádzal Záš do Večného mesta aj pri iných príležitostiach, aby navštívil rímskych Slovákov, dával im duchovné cvičenia (napr. v decembri 1947 v priestoroch Generálnej kúrie Spoločnosti Ježišovej) alebo prosil o podporu pre svojich zverencov.¹⁴⁷

Augustín Záš mal nepochybne veľa dobrej vôle, ale obrovská a rôznorodá agenda, ktorú mal riadiť a ktorá ďaleko presahovala samotnú pastoračnú činnosť, na ktorú bol pripravený, ho tlačila na samú hranicu jeho schopností. Chýbali mu diplomatické a organizačné skúsenosti a zmysel pre strategické politické a právne myslenie, bojoval s päťjazyčnou agendou, ktorú mal denne na stole, niekedy príliš lipol na svojich kompetenciách, ktoré mu boli dočasne prepožičané vo veľmi mladom veku, a naj-

¹⁴⁴ Správu o audiencii uverejnil *L'Osservatore Romano* 13. 12. 1947, s. 1. Text zdravice sa uvádza v Zášovom príspevku Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, s. 90. Odovzdanie daru pápežovi Piovi XII. spomína aj KOLMAJER. Vznik a poslanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí, s. 284

¹⁴⁵ ZÁŠ. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, s. 92 – 93

¹⁴⁶ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 6. 1. 1949 a 14. 1. 1948

¹⁴⁷ Pri návšteve Vatikánu v decembri 1947 napríklad Svätá stolica poslala 500 dolárov ako vianočný dar pre slovenských utečencov v Rakúsku, ktorý bol vyplatený prostredníctvom viedenskej internunciatúry. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 6. 1. 1949

šťastnejšiu ruku nemal ani v psychológii medziľudských vzťahov. To bolo o to tragickejšie, že začiatkom roku 1948 musel čeliť aj typickým vnútorným pnutiam a fragmentáciám, aké v tom čase postihovali všetky exilné komunity, vystavené veľkej biede, nečinnosti, vyplývajúcej z nemožnosti riadne pracovať a zarábať si na živobytie, neistote a beznádeji. Situáciu zhoršovali dramatické správy o zostrujúcej sa situácii vo vlasti, strach, že aj v Rakúsku sa k moci dostane komunistický systém alebo dôjde k vypuknutiu vojnového konfliktu, ktorý ako prvú postihne strednú Európu, ťažkosti s registráciou na regionálnej úradovni IRO v Linzi, ktoré pretrvávali aj po pozitívnom rozhodnutí ženevskej centrály v prospech Slovákov, a zhubný vplyv československých agentov, ktorí navštevovali tábory a kolónie, šíрили propagandu a strach a rozsievali konflikty. Osobitne citlivým momentom bolo rozdeľovanie sociálnej pomoci, štipendií pre študentov či podpôr na vycestovacie trovy. Prostriedkov na rozdelenie bolo oveľa menej, než bolo potrebné, a akýkoľvek kľúč na distribúciu bol vnímaný ako subjektívny, motivovaný ľudskými či skupinovými sympatiami a nespravodlivý. Svoju neblahú rolu zohralo vo vnútornej polarizácii napokon aj prehlbujúce sa politické rozdelenie slovenského exilu medzi skupinou Slovenského akčného (neskôr oslobodzovacieho) výboru okolo Ferdinanda Ďurčanského a rodiacou sa Slovenskou národnou radou v zahraničí na čele s Karolom Sidorom.¹⁴⁸ Súhra týchto faktorov mala demoralizujúci účinok, živila pocit bezvýchodiskovosti a typickú emigrantskú psychózu nedôvery, ktorá vo vybičovaných pomeroch hľadala príčinu svojich problémov viac v rôznych politických či morálnych zlyhaniach vlastných ľudí než v objektívnych danostiach a v slovenskej komunite v Rakúsku spôsobila viditeľnú vnútornú krízu. Vo februári 1948 využila časť nespokojných Slovákov v Rakúsku Záňov pobyt v Ríme, aby si na čelo Slovenského sociálneho komitétu zvolili nového – laického vedúceho. Hoci situácia sa napokon upokojila, väčšina slovenskej kolónie sa zhodla v tom, že Záň by mal prenechať sociál-

¹⁴⁸ Oba smery mali rovnaký politický cieľ – nezávislý slovenský štát, rôznili sa však v názore na spôsob, ako ho dosiahnuť. VNUK, František – POLAKOVIČ, Štefan. *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*, Lakewood-Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988; HRABOVEC, Emília. Slovenský exil a cesta k nezávislosti Slovenska. In HOMZA, Martin – HOLJEVAC, Željko (ed.). *Studia Carpathico-Adriatica. Zv. I. Slováci a Chorváti na ceste k samostatnosti: História a perspektívy. Slováci i Hrvati na putu u neovisnost: Povijest i perspektive*. Bratislava: Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied pri Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Ministerstve vedy a vzdelávania Chorvátskej republiky, 2020, s. 25 – 54

no-právne úlohy kompetentným svetským zástupcom, čo sa aj stalo, keď boli ako oficiálni slovenskí zástupcovia pri IRO v Nemecku a v Rakúsku menovaní už spomínaní právnici Vladimír Tomko a Belo Rybiansky.¹⁴⁹

Neľahké spolužitie s českými emigrantmi

V bezprostredne povojnových rokoch bol český národ prakticky jediný v celej stredovýchodnej Európe, ktorý sa v dôsledku predchádzajúceho historického vývoja natoľko stotožnil s novým ľudovodemokratickým režimom a sovielizáciou svojej krajiny, že s výnimkou niektorých jednotlivcov, ktorí sa nevrátili z londýnskeho exilu, z jeho radov neodišli do emigrácie žiadni utečenci. Hoci Svätá stolica postupne rozširovala paletu svojich delegatúr v Nemecku a Rakúsku, ktorých počet napriek ukončeniu činnosti talianskeho delegáta v roku 1947 stúpol na desať (pre Estóncov a Lotyšov, Litovcov, Poliakov, Slovákov, Maďarov, Slovincov, Chorvátov, Rumunov, Ukrajincov a Rusov),¹⁵⁰ česká zriadená nebola, pretože nebolo pre koho.

Českí utečenci začali prichádzať na Západ iba po februári 1948. Do exilu prišla aj časť vplyvných politických elít ľudovodemokratického režimu, zväčša českí socialistickí alebo ľavicovo-liberálni politici, ktorí predtým otvorene politicky presadzovali prosovietsky kurz, spolupracovali s komunistami v rámci Národného frontu a niesli spoluzodpovednosť za perzekúcie a iné nedemokratické praktiky ľudovodemokratického režimu a za boľševizáciu Československa, na Západe však vystupovali ako demokratické obete komunistického systému. Mohli sa pri tom oprieť o sympatie časti západnej verejnosti, o kapitál dlhoročných kontaktov s politicky a ideologicky spriaznenými kruhmi a o nemalé finančné zdroje a profitovať zo skutočnosti, že sa počítalo s ich využitím v psychologickú studenú vojnu. Pre Slovákov bolo závažné, že si tento pofebruárový český politický exil, zviazaný s politickým a ideologickým čechoslovakizmom, bez diskusie nárokoval právo politicky vystupovať v mene všetkých „Čechoslovákov“, teda aj Slovákov, a svoj hlavný politický cieľ, ba priam *raison d'être* svojej existencie videl v zabezpečení trvalého prežitia unitárneho Československa

¹⁴⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum predsedovi Slovenskej ligy v Amerike Jurčákovi, 20. 2. 1948; tamže, Kirschbaum Sidorovi, 20. 2. 1948; tamže, Ján Dafčík Kirschbaumovi, 22. 4. 1948

¹⁵⁰ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 47, Bericht an DP-Division, 1. 6. 1948 (Ivo Zeiger)

a v boji proti „slovenskému separatizmu“, ktorý systematicky denuncoval ako „ohrozenie demokracie“.¹⁵¹

Nielen politické elity, ale ani masy obyčajných českých utečencov, ktorí sa bezpodmienečne identifikovali s Československom ako s českým národným štátom, spravidla nedokázali prijať slovenské emancipačné túžby a v Slovákoch, ktorí sa odmietli hlásiť za „Čechoslovákov“, videli „zradcov“. Proti sebe tu stáli aj dve odlišné historické skúsenosti z najnovšej minulosti. Kým české obyvateľstvo vnímalo historický vývoj po roku 1938 cez prizmu rozkladu Československa a utrpenia počas rokov okupácie a udalosti mája 1945 vívalo ako národné oslobodenie, slovenská historická pamäť viazala rok 1939 na zrod prvého moderného slovenského štátu a povojnové udalosti vnímala vo svetle jeho nedobrovoľnej straty a politických represálií proti všetkým, ktorí neboli ochotní bezpodmienečne prijať, že „Praha bola ich jedinou záchranou“, ako sa vyjadril prezident Edvard Beneš v rozhovore so chargé d'affaires apoštolskej nunciatúry v Prahe Raffaelom Fornim.¹⁵² Hlboko odlišné boli aj duchovno-kultúrne profily oboch strán. Kým v pokročilo sekularizovanom českom prostredí vrátane nekomunistického prevažovali liberálno-socialistické tendencie a hlboko zakorenená historická interpretácia národných dejín ako procesu emancipácie spod katolíckeho a rímskeho vplyvu, pre väčšinu Slovákov zostávalo kresťanstvo a s ním späté tradičné hodnoty nosným pilierom identity. Dôsledkom tejto situácie bolo, že na všetkých úrovniach slovensko-českého styčania a potýkania sa v exile, od stretov v transnacionálnych politických organizáciách po jednoduché spolužitie v utečeneckých táboroch dochádzalo k politickým i ľudským konfliktom.

Smutnou skutočnosťou bolo, že pred týmito pnutiami nezostala ušetrená ani cirkevná pôda. Jednak preto, lebo české politické elity si uvedomovali, že prostredníctvom cirkvi a viery, resp. príkazu od vyššej cirkevnej autority mohli najúčinnejšie ovplyvniť zmýšľanie vtedy hlboko náboženských slovenských ľudí, jednak preto, že ani českí katolíci zväčša nedokázali prijať slovenské emancipačné túžby, v ktorých videli ohrozenie a zradu ich českého štátu.

¹⁵¹ Citáty sú z elaborátu českého sociálneho demokrata Miroslava Kerneru, adresovaného americkým okupačným silám v Nemecku. Citované podľa UHRÍK, Igor. Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny. In JASEK, Peter (ed.). *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 416 – 417

¹⁵² AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 12. 1945

Už niekoľko dní po svojom príchode do exilu v marci 1948 sa český katolícky kňaz a politik Petr Lekavý obrátil v mene „československých utečencov“ na Pápežskú misiu pre utečencov v Kronbergu so žiadosťou o finančnú pomoc a sprostredkovanie kontaktu k americkej strane, ktorá im mala umožniť odchod z Nemecka. Pobyť vo vojnou zničenom Nemecku, v zariadení pod nemeckou správou a v prostredí, v ktorom žili milióny vyhnaných sudetských a iných východných Nemcov, českí emigranti vnímali nielen ako materiálne ťažký, ale predovšetkým ako politicky a psychologicky neprijateľný, ba ponižujúci, keďže ich privádzal do minimálne nepriamej závislosti od vyhnaných Nemcov, ktorí mali v čerstvej pamäti, ako kruto s nimi ľudovodemokratický režim v Československu zaobchádzal, a ktorí preto k českým pofebruárovým emigrantom z pochopiteľných dôvodov necítili nijaké sympatie. V Lekavého liste sa písalo, že „československí demokrati“ nechcú byť „v tej istej pozícii ako sudetskí Nemci alebo utečenci z Chorvátska (tí boli vo veľkom počte nacisti alebo fašisti). Zvlášť sudetskí Nemci nás nenávidia a nenechajú si ujsť príležitosť, aby nám to ukázali.“¹⁵³

Čo Petr Lekavý do svojho listu nenapísal, bolo, že tieto skutočnosti sa ho aj osobne dotýkali, pretože nebol iba kňaz, ale aj politik s ľavicovými revolučnými sympatiami, v roku 1945 člen revolučného národného výboru v Brne, ktorý v máji 1945 schválil a realizoval vyhnanie niekoľkých tisícov nemeckých starousadlíkov – v drvivej väčšine žien, detí a starcov, najprv pozbavených všetkého imania – peši z Brna do Rakúska. Smutná udalosť, ktorá vošla do dejín ako „brniansky pochod smrti“, mala za následok stovky mŕtvych a veľké utrpenie postihnutých, ktorým sovietske okupačné úrady nedovolili prekročiť hranicu, takže strávili mesiace v dramatických podmienkach na hranici.¹⁵⁴

Petr Lekavý sa usiloval dosiahnuť, aby Svätá stolica vymenovala „československého národného delegáta“ pre utečencov v Nemecku. Arcibiskup Muench, ktorý síce s veľkým nadšením vykonával svoje poslanie, ale v zložitých situáciách strednej a východnej Európy sa veľmi neorientoval a zo všetkého najviac túžil po harmónii a bezkonfliktnosti, 2. júla 1948 Lekavému naozaj vystavil menovací dekrét.¹⁵⁵ Dodajť treba, že v tom čase v Nemecku naozaj nebolo slovenských kňazov, ale za slovenskými utečencami

¹⁵³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Lekavý Pápežskej misii pre utečencov, 31. 3. 1948

¹⁵⁴ HRABOVEC, Emilia. *Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945 – 1947*, Frankfurt am Main e. a.: Peter Lang Verlag, 1996, s. 96 – 104

¹⁵⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, latinský menovací dekrét, vystavený Aloisom Muenchom s dátumom 2. 7. 1948

z neďalekého Horného Rakúska pravidelne dochádzal sám slovenský delegát Augustín Záž, do ktorého kompetencie oficiálne patrili aj Slováci v Nemecku.

Niekedy v lete sa Lekavý, v snahe vindikovať pre seba celú duchovnú správu „Čechoslovákov“ v Nemecku i Rakúsku, vybral do Ríma, kde sa stretol aj s Karolom Sidorom. Ten mu však jasne povedal, že Slováci v Nemecku a Rakúsku už svojho národného delegáta majú, takže Lekavý môže zastupovať iba záujmy českých katolíkov, čo tento s údajným „prekvapením“ ihneď hlásil do Kronbergu, žiadajúc vysvetlenie.¹⁵⁶ Interný zápis o tejto Lekavého správe, ktorý sa zachoval v archíve kronberskej misie, je z viacerých dôvodov zaujímavý. Ponajprv svedčí o tom, že Lekavý vôbec neprípúšťal existenciu samostatnej slovenskej otázky a samostatných slovenských štruktúr a aby zlikvidoval Zážovu misiu, neváhal Slovákov všetkými prostriedkami očierniť. V správe uviedol, že medzi slovenskými emigrantmi je „jedna skupina“, ktorá žiada nezávislosť Slovenska a ktorá „písala na IRO, že stojí pod ochranou Pápežskej misie v Nemecku“. Hlavou tohto výboru je bývalý minister Ďurčanský, ktorého sekretár je apostatovaný kňaz. Takto sformulovaná správa bola znôškou poloprávd a nepráv. V exile to nebola iba jedna skupina, ale všetci slovenskí exulanti a obe ich politické organizácie, ktoré žiadali pre Slovensko politickú nezávislosť. Ani jedna z nich sa však nezaštitovala Pápežskou misiou pre utečencov, ani nevedla rokovania s IRO, pri ktorej slovenské záujmy zastupoval delegát Slovenskej ligy v Amerike. Misia vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov bola od oboch politických organizácií nezávislá, mala pastoračno-charitatívne, nie politické ciele a slúžila všetkým slovenským katolíkom v Rakúsku a Nemecku. Vtedajší tajomník Slovenského akčného (neskôr oslobodzovacieho) výboru Štefan Polakovič síce bol laicizovaný kňaz (nie apostata, teda odpadlík od viery, pretože na laicizáciu mal v tých časoch zriedka udeľovaný súhlas Svätej stolice a po zvyšok života žil ako katolík), s vatikánskou misiou pre slovenských utečencov v Rakúsku a Nemecku však nemal nič spoločné, v Rakúsku nikdy nežil a v tom čase sa už nachádzal na opačnom konci sveta, v Argentíne. Zápis tiež ukazuje, že ani jeho autor – zrejme niekto z Muenchových talianskych spolupracovníkov – nemal celkom jasno vo veci, lebo si Slovákov poplietol so Slovincami.¹⁵⁷

¹⁵⁶ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, nedatovaný zápis. In merito alla relazione presentata dal Rev. Pietro Lekavy, delegato nazionale dei Cecoslovacchi

¹⁵⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, nedatovaný zápis In merito alla relazione presentata dal Rev. Pietro Lekavy, delegato nazionale dei Cecoslovacchi.

10. novembra 1948 sa Petr Lekavý opäť dostavil do centrály pápežskej misie v Kronbergu. Jediným bodom rokovania bola podľa záznamu duchovná správa pre Slovákov. Lekavý ubezpečil Muencha, že malé etnické rôznosti Čechov a Slovákov „nospôsobujú nijakú ťažkosť pre cirkevnú službu“, pretože obe strany sú spojené „v jednote a bratstve spoločnej viery“, chodia na spoločné sv. omše a spoločne sa modlia ruženec. Poukázal tiež na to, že Záh žije v Rakúsku a iba zriedka navštevuje Nemecko. To nebolo pravdivé, pretože Záh v tom čase, keď už mal vyriešenú otázku cestovných dokladov, prichádzal často a pravidelne (ba Bavorsko bolo pre neho geograficky bližšie než napríklad rakúske Tirolsko), aby navštevoval všetky lágre so staršími i novoprichádzajúcimi emigrantmi. O jeho intenzívnej cestovateľskej činnosti svedčil aj fakt, že jeho začiatkom roku 1948 novovystavený vatikánsky pas bol za pár mesiacov roku 1948 taký zaplnený pečiatkami a povoleniami, že si musel už v máji 1948 predčasne požiadať o vystavenie nového.¹⁵⁸ Arcibiskupa Muencha však Lekavého argumenty presvedčili a českého kňaza poveril, aby „pokračoval v duchovnej starostlivosti o všetkých svojich krajanov bez rozdielu“, aj keď zároveň trochu šalamúnsky ponechal Slovákom slobodu ísť tam, kde bude slúžiť sv. omšu a vysluhovať sviatosti ich národný delegát.¹⁵⁹

Lekavého ubezpečovania o bratskej láske slovenských a českých utečencov mali veľmi ďaleko od pravdy. V skutočnosti bolo spolužitie slovenských a českých emigrantov plné napätia i otvorených konfliktov. Česi videli v Slovákoch „zradcov“, Slováci v Čechoch hrobárov Slovenskej republiky, vďaka prosovietskej orientácii a masovému komunistickému vótu vo voľbách 1946 spoluzodpovedných aj za boľševizáciu celého štátu. Slováci ťažko znášali, že si české organizácie neustále nárokovali právo hovoriť aj v ich mene a tlačili ich pod „československú“ strechu, česká strana zase slovenskú požiadavku samostatnej identity vnímala ako „separatizmus“, „politizáciu“ utečencov či Cirkvi, alebo dokonca „prejavu fašizmu“ a v tomto zmysle ich udávala aj americkým orgánom. Na výbuch konfliktu stačilo, že si slovenskí utečenci pripomínali slovenské národné výročia a slovenskí kňazi pri týchto príležitostiach slúžili sv. omše, vyjadrujúc tak nielen svoju národnú, ale aj kresťanskú duchovnú identitu, ktorá Slovákov aj svetonázorovo odlišovala od českých susedov, od kresťanstva už zväčša veľmi vzdialených. Konflikty umocňovala tiež okolnosť, že českí emigran-

¹⁵⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948.

¹⁵⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, rukopisný záznam Dr. Lekavý a Kronberg Nov. 10 1958; tamže, Muench Montinimu, 18. 11. 1948.

ti mali vďaka väčšine v táboroch a politickému vplyvu pofebruárovej českej emigrácie spravidla v rukách táborové komitety, distribúciu potravinových lístkov a sociálnej pomoci a zaraďovanie na zoznamy vysťahovalcov a Slovákov, ktorí sa neboli ochotní vzdať svojej slovenskej identity, z nich vylučovali. Augustín Záh písal v máji 1948 Kirschbaumovi, že pri pastoračných návštevách v Nemecku, pri ktorých „pochodil som nových i starých utečencov“, mu viacerí pofebruároví utečenci otvorene povedali, „že musia sa Čechov držať, lebo tí im dávajú. Ja som veru nemal čo dať okrem Ružencov. Mnohí sa mi zasmiali. Mnohí sú ohrození a v Schwabachu bola aj bitka“¹⁶⁰. V táboroch dochádzalo k neustálym konfliktom a pri horúcich hlavách mladých mužov nezriedka aj k bitkám. Štefan Precner, slovenský misionár v amerických „strážnych oddieloch“, ako Slováci nazývali „US Labor Service“, teda pracovné oddiely pôsobiace v strážnej a technickej službe v amerických zariadeniach v Nemecku, v ktorých slúžili aj slovenskí chlapci, opísal jeden z množstva vážnych konfliktov v „československom“ strážnom oddiele v Kaiserslauterne slovami:

„Slováci nadávajú Čechom do komunistov a Česi nám do fašistov. Keďže sa tam aj pobili, tak Američania 30 Slovákov preložili do poľských kompánií. Ostalo ich tam asi 20 Slovákov. Českých ofícierov zdegradovali a prepustili a na miesto

¹⁶⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948. Na vážne konflikty medzi českými a slovenskými obyvateľmi utečeneckých táborov si spomínajú prakticky všetci pamätníci. Por. HORNÝ, Jozef. *Emigrantove životné príbehy*, Toronto – Svätý Jur: Zahraničná Matica slovenská, 1993, s. 23; BELÁK, Karol. *Madrid: Zastávka a križovatka slovenského študenta (1951 – 1960)*, c. d., s. 117. Na neznesiteľnú situáciu slovenských emigrantov v táboroch, na nátlaky, hrozby a vydierania zo strany prívržencov českého liberálno-socialistického exilu združeného okolo Rady svobodného Československa voči emigrantom, ktorí neprijímali ich politicko-ideologické premisy, poukazovali prakticky všetci predstavitelia slovenského exilu. Slovenská národná rada v zahraničí adresovala v tejto veci osobitný prípis americkému ministrovi zahraničia Deanovi Achesonovi zo 6. 2. 1949. UHRÍK. *Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny*, c. d., s. 373 – 374. V podobnom zmysle podával správy o situácii Matúš Černák, od roku 1950 vedúci nemeckej odbočky Slovenskej národnej rady v zahraničí: SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, kr. 9, Černák Kirschbaumovi, 18. 8. 1950; HRABOVEC, Emília. *Politické aktivity Matúša Černáka v slovenskom exile v kontexte medzinárodného vývoja (1948 – 1955)*. In *Slovenský časopis historický*, 1 (2021) 1, s. 101. Postoje českého exilu kriticky vnímali aj zástupcovia českých exulantov, ktorí stáli svetonázorovo mimo nosného českého tábora. Ku kritickým postojom českého exulanta Samuela Ghelfanda pozri KALVODA, Josef. *Z bojů o zítřek. Sv. I.*, Toronto 1995, s. 64.

nich do čsl. kompánie dali 4 ofcierov Poliakov a 1 Litvína. Samozrejme aj pohrozili, že ak sa tam pomer medzi Čechmi a Slovákmí nenapraví, premenia túto kompániu na poľskú. Božie mlyny melú pomaly, ale iste. Všade, kde budú Česi spoločne so Slovákmí, bude vždy len nepokoj. Predpokladám, že v najkratšom čase aj tí poslední Slováci pôjdu z tejto kompánie preč.“

Precner poukázal aj na svetonázorové diferencie:

„Za tieto 4 týždne som sa presvedčil, čo to znamená, keď ľudia neveria v Boha. Kaplicu mi nazvali blázincom, kde vraj ohlupujem ľudí [...] Na Veľkú noc v kompánii čsl. v Nachhobenbachu z 250 Čechov pristúpili do spovedi 5 Česi a z toho jeden polovičatý Čech. Hrozné. A mali i svojho kňaza. Sám som ho došikoval. Zo svojich grošov som mu zaplatil cestu. A taký výsledok. V B. Kreuznachu v čsl. kompánii zo 120 Čechov 4 Česi. Našich bolo do 50 [zo 60]. Možno s takým národom spolu žiť?“¹⁶¹

Stopy neveľmi teplej „bratskej jednoty“ sa zachovali aj archíve kronberskej misie. 23. apríla 1949 sa slovenský katolícky kňaz Ján Bielik, misionár pre Slovákov v lágri Lechfeld, písomne sťažoval u bezpečnostného dôstojníka Bezpečnostného oddelenia regionálnej úradovne IRO v Augsburgu, že keď mal 21. apríla večer o 20.50 v táborovej miestnosti pre duchovnú správu duchovné stretnutie a modlitby so slovenskými veriacimi, vyrušil stretnutie DP policajť českej národnosti menom Pachmann, s očividnou aroganciou podrobil všetkých prehliadke, stretnutie rozohnal a kňaza i veriacich udal na miestnej polícii za nedovolené združovanie. Sťažnosť dal Bielik na vedomie Zážovi (nie Lekavému!), ktorý poslal kópiu vedúcemu Pápežskej misie v Kronbergu Muenchovi s prosbou o intervenciu u kompetentných amerických miest, „aby vzali pod svoju ochranu slovenských utečencov, ktorí sú vystavení systematickému násiliu zo strany Čechov“.¹⁶²

Koncom roka 1949 sa Petr Lekavý obrátil na Pápežskú misiu pre utečencov v Kronbergu s ďalekosiahlym návrhom, aby bola založená ústredná organizácia všetkých „československých“ kňazov v emigrácii na čele s „československým“ predstaveným a aby boli všetci „československí“ utečeneckí seminaristi zhromaždení v jednom ústrednom kolégii, teda inak povedané,

¹⁶¹ Archív Pápežského slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme (APSÚSCM), Korešpondencia 1954, Štefan Precner Antonovi Botkovi, 26. 4. 1954

¹⁶² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Záž Muenchovi, 5. 5. 1949 a odpis Bielikovej sťažnosti z 23. 4. 1949

aby sa zlikvidovala akákoľvek slovenská samostatnosť v citlivej a pre Slovákov kľúčovej náboženskej oblasti a aj na cirkevnej pôde v exile sa vytvorilo akési „zahraničné Československo“. Druhý návrh – koncentráciu seminaristov – Muench odporúčal, prvú však aj on vnímal „so značnými pochybnosťami“.¹⁶³

Na Muenchov list, adresovaný substitútovi Montinimu, odpovedal sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenico Tardini, ktorý oba návrhy zamietol. V prvej otázke síce odporúčal podporovať mladých utečencov, ktorí ukazovali známky kňazského povolania, zároveň však upozornil, že záležitosť už bola v rukách Konzistoriálnej kongregácie a v Ríme sa zatiaľ nepovažovalo za vhodné – zrejme z obáv, aby sa takto do seminára neinfiltrovali aj pochybné elementy –, aby sa prikročilo ku koncentrácii všetkých potenciálnych utečeneckých Bohoslovcov v Ríme. V druhej otázke Tardini jednoznačne inštruoval Muencha, aby Lekavého podnet zamietol, pretože vytvorenie takejto organizácie by protirečilo úsiliu Svätej stolice postupne prinavrátiť pastoračiu utečencov do jurisdikčnej normality (teda do závislosti od miestnych biskupov) a tiež preto, lebo „Slováci by iba ťažko prijímali, keby mali závisieť od českého kňaza, a naopak“.¹⁶⁴

V tomto zmysle Muench v apríli 1950 odpovedal Lekavému na jeho podnety. Príznačné však bolo, že diplomat, zo všetkých síl sa usilujúci vyhnúť konfliktom, v liste uviedol iba prvý Tardiniho argument proti zriadeniu jednotnej organizácie „československých kňazov“ v exile (úsilie o návrat do jurisdikčnej normality), ale nespomenul druhý – nemožnosť nútiť Slovákov, aby akceptovali podriadenosť českému kňazovi a naopak.¹⁶⁵

Na jar 1949 sa Petr Lekavý pridal aj do chóru českých denunciantov v Ríme, ktorí sa usilovali politicky znemožniť Karola Sidora, bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici, ktorý po zániku Slovenskej republiky i vyslanectva dostal vo Vatikáne politický azyl až do doby, kým nenájde bezpečný domov v tretej krajine. Sidor sa z viacerých dôvodov, okrem iného aj z ohľadu na prísnu neutralitu Svätej stolice, dlho zdržiaval politickej činnosti, koncom roka 1948 však pod tlakom zahraničnopoliticky mysliacich slovenských exulantov, osobitne Jozefa Kirschbauma a Petra Prídavka, došiel k presvedčeniu o potrebe politického vystúpenia a dal mu inštitucio-

¹⁶³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Muench Montinimu, 7. 12. 1949

¹⁶⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Tardini Muenchovi, 10. 3. 1950

¹⁶⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Muench Lekavému, 1. 4. 1950

nálny základ v podobe Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ).¹⁶⁶ Sidor, autorita jeho mena a kontinuita, ktorú reprezentoval, ležali v žaľúdku všetkým bojovníkom za československú ideu, komunistickéj Prahe rovnako ako českému katolíckemu exilu v Ríme, ktorí vo vzácnnej zhode rovnako tlačili na Svätú stolicu, aby Sidora vykázala, prípadne vydala do Československa. Keď Sidor na prelome februára a marca 1949 podnikol prvú politickú cestu do Paríža,¹⁶⁷ kde si SNRvZ založila jednu zo svojich politických centrál a kde začal vychádzať aj jej tlačový orgán *Slovenský národ*, do ktorého Sidor napísal programový úvodník „Po desiatich rokoch“, hlásiaci sa k programu štátnej nezávislosti Slovenska, zacítilli viacerí v Ríme sa nachádzajúci českí kňazi benešovského zmysľania príležitosť, aby proti zástancovi nenávidenej slovenskej štátnej myšlienky vo Vatikáne zakročili. Jedným z prvých denunciantov bol popri vicerektorovi kolégia Nepomucena Josefovi Bezdičkovi aj Petr Lekavý, ktorý predložil na Štátnom sekretariáte taliansky preklad Sidorovho článku ako dôkaz, že Sidor vykonáva politickú činnosť nepriateľskú československému štátu a nekompatibilnú s jeho pobytom za vatikánskymi múrmi. Hoci na Štátnom sekretariáte v tejto fáze už viacerí vysokí úradníci vnímali Sidorov pobyt ako istú politickú záťaž, po analýze Sidorovho článku i ďalších príspevkov, ktoré si vyžiadali od nuncia v Paríži Angela Roncalliho, dospeli k záveru, že Sidor síce „prirodzene žiada slovenskú nezávislosť“, zároveň však jeho článok „neobsahuje žiadne útoky proti Čechom“ a je písaný „veľmi vyrovnaným štýlom“¹⁶⁸ a Sidora z Vatikánu nikto nevykázal.

Proti pôsobeniu Petra Lekavého ako delegáta (od roku 1949 hlavného duchovného) pre „československých utečencov“ v Nemecku prejavovali svoju nevôľu nielen Slováci, ale aj konzervatívne národne a katolícky zmysľ-

¹⁶⁶ Por. prvý verejný dokument organizácie s názvom *Prvý ohlas SNRvZ na slovenskú emigráciu so zvláštnym zreteľom na slovenskú pospolitosť v Spojených štátoch a Kanade* (The First Appeal of the Slovak National Council Abroad to the Slovak EmigratiCn with particular consideration to the Slovak Community in the United States and in Canada), publikoval VNUK, František. Slovenská národná rada v Londýne a v zahraničí (1943 – 1948), c. d., s. 105 – 108

¹⁶⁷ KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 146 – 150; KIRSCHBAUM, Jozef, M. *Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil. (K začiatkom činnosti slovenského politického exilu.)*, c. d., s. 82 – 108, osobitne 90 – 95

¹⁶⁸ ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 208, záznam Attività politica del Sig. Sidor. Pozri aj tamže, Tardini nunciovi Roncallimu; tamže, f. 132, poznámky pro domo, 8. 7. 194

lajúci Česi z exilnej skupiny okolo generála Leva Prchalu.¹⁶⁹ Jeden z jej prívržencov, katolícky kňaz Jaroslav Tománek, žijúci v tábore Krabbenloch v Ludwigsburgu, sa obrátil dlhým listom na arcibiskupa Muencha, v ktorom obvinil Lekavého zo straníckosti a zneužívania náboženstva na politické ciele a prosil, aby bol nahradený vhodnejším kňazom – konkrétne navrhoval mladého kňaza a pred emigráciou docenta pastorálnej teológie v Prahe Alexandra Heidlera.¹⁷⁰ Muench však Tománkovým argumentom, ktorý sa v niektorých bodoch naozaj mylil, nedôveroval a nástojil na tom, aby všetci kňazi i veriaci Lekavého naďalej uznávali ako svojho predstaveného.¹⁷¹ Prchalova skupina sa s takouto reakciou neuspokojila a obrátila sa písomne na pápeža Pia XII.¹⁷² Zmenu Muenchovho zmysľania spôsobila až intervencia pomocného biskupa mníchovsko-fresínskej arcidiecézy Johanna Neuhäuslera, ktorý pozitívne vykreslil kresťanské obsahy Prchalovho programu, osobitne vyzdvihujúc, že odsúdil vyhnanie sudetských Nemcov i politickú koncepciu čechoslovakizmu, zatiaľ čo „väčšina politicky činných českých katolíkov zastáva tieto názory [to jest čechoslovakizmus a súhlas s vyhnaním sudetských Nemcov]“, a preto je proti Prchalovej skupine. Na margo Lekavého biskup Neuhäusler napísal, že v roku 1945 „schvaľoval vyhnanie sudetských Nemcov“ a ako člen revolučného národného výboru v Brne „pri všetkých týchto strašných excesoch mlčal, ba možno ich ešte svojimi nacionalistickými prejavmi v roku 1945 podporoval“.¹⁷³ Muench biskupovi Neuhäuslerovi odpísal, že mu tieto skutočnosti boli úplne neznáme a ďakuje za vzácne informácie.¹⁷⁴

O nejaký čas neskôr Lekavého naozaj nahradil Alexander Haidler, ktorý však spočiatku tiež vystupoval ako „československý hlavný duchovný“, ba

¹⁶⁹ K Prchalovej skupine pozri CHOLÍNSKÝ, Jan. Český a slovenský protikomunistický odboj v zahraničí po únore 1948. Sonda do vzťahů Čechů a Slováků neuznávajících Radu svobodného Československa. In JAŠEK, PETER (ed.). *Protikomunistický odboj v střednej a východnej Európe*, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 707 – 742

¹⁷⁰ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Tománek Muenchovi, 10. 4. 1950

¹⁷¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Muench Tománkovi, 28. 4. 1950

¹⁷² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Česká národní skupina v Nemecku Piovi XII., 7. 5. 1950

¹⁷³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Neuhäusler Muenchovi, 17. 7. 1950 a v prílohe Stanovisko k memorandu Prchalovej skupiny pápežovi zo 7. 5. 1950, ktoré dal Neuhäusler vypracovať autorovi, ktorého charakterizoval ako dôveryhodného znalca situácie.

¹⁷⁴ Tamže, Muench Neuhäuslerovi, 24. 7. 1950

žiadal Muencha o ustanovenie kňaza v rovnakej funkcii v Rakúsku, napriek tomu, že tam ešte fungoval Augustín Zañ. Arcibiskup Muench bol náchylný žiadosť vyplniť, ale Svätá stolica Heidlerovu žiadosť nevypočula a duchovná správa pre Slovákov v Rakúsku zostala samostatná.¹⁷⁵

Postupná likvidácia III. Pápežskej misie pre utečencov

Vatikánski národní delegáti pre utečencov boli od počiatku dočasnou inštitúciou, ktorá mala pôsobiť iba dotiaľ, dokiaľ pretrvávala mimoriadna potreba ich existencie. Hoci národní delegáti, vybavení osobitnými právomocami, boli do istej miery „cudzím prvkom“, narúšajúcim teritoriálny princíp riadnej biskupskej jurisdikcie, nemecký a rakúsky episkopát sa v prvej chvíli ich ustanoveniu nebránil, pretože videl urgentnú potrebu pomôcť utečeneckým masám, ktorú sám z viacerých dôvodov poskytnúť nedokázal. V priebehu času však začali nemeckí a rakúski biskupi v záujme konsolidácie pomerov vo svojich krajinách tlačiť na Svätú stolicu, aby toto mimoriadne opatrenie odvolala a utečeneckých kňazov i veriacich začlenila pod riadnu jurisdikciu miestnych biskupov. Postupná likvidácia mimoriadnych jurisdikčných štruktúr pre utečencov mala urýchliť návrat k všeobecne vytúženej právnej normalite, ale tiež postupné vysťahovanie utečencov zo zničeného, zbedačeného a v dôsledku územných strát a príchodu miliónov Nemcov, vyhnaných z východnej Európy, aj preľudneného Nemecka a Rakúska, ktoré sotva vládali uživiť vlastné obyvateľstvo, do tretích krajín.

Pápež považoval požiadavky nemeckých a rakúskych biskupov za oprávnené a rozhodol sa k 1. januáru 1949 inštitúciu pápežských národných delegátov pre utečencov zrušiť a pastoračiu utečencov začleniť do riadnej jurisdikcie miestnych biskupov. K tomuto dňu zanikli aj všetky mimoriadne právomoci národných delegátov vrátane práva nosiť pomenovanie „pápežski“. Pius XII. si však zároveň uvedomoval, že nejakú podobu osobitnej pastoračnej a sociálnej starostlivosti o utečencov, ktorých počet zostával naďalej vysoký, bolo potrebné zachovať. Bývalí delegáti, ktorých nové pomenovanie bolo *Oberseelsorger*, teda „hlavní duchovní“ alebo vedúci duchovnej správy tej-ktorej národnej skupiny, resp. v Rakúsku vikári, preto zostali naďalej zodpovední za pastoračiu ich krajanov a bezprostrední nadriadení kňazov svojej národnosti, no potrebné plné moci už nedostávali od pápeža, ale od miestneho biskupa. Iba ako vedúci príslušného národného sociálneho komitétu, zodpovedného za charitatívne, kultúrne a školské otázky,

¹⁷⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Muench Montinimu, 24. 1. 1951

zostali priamo podriadení Pápežskej misii v Kronbergu, resp. neskôr v Bonne.¹⁷⁶ V zmysle týchto dispozícií bol aj Záhov úrad vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov pretransformovaný do podoby vikára – vedúceho katolíckej misie pre Slovákov, ktorému naďalej podliehali slovenskí kňazi, pôsobiaci v exilnej slovenskej pastorácii. Nemal však už mimoriadne právomoci vatikánskeho delegáta (napr. fakultu birmovať, udeľovať manželské dišpenzy a pod.) a v pastoračných otázkach bezprostredne podliehal miestnym biskupom.

Postupné prijímanie slovenských utečencov pod ochranu IRO, finančná podpora Združenia slovenských katolíkov a Slovenskej ligy v Amerike formou darov a v menšej miere aj pôžičiek pre utečencov na uhradenie čiastky cestovných nákladov, ktoré neprevzala IRO, a napokon aj stále dramatickejšia existenčná situácia utečencov v Európe, rastúce obavy pred expanziou komunizmu na Západ, osobitne do Rakúska a Nemecka, i čoraz zreteľnejšie sa presadzujúce poznanie, že návrat domov nebude tak skoro možný, urýchlili postupné vysťahovávanie Slovákov do tretích krajín. Najväčšie možnosti na vysťahovanie sa spočiatku otvárali v Argentíne, ktorá prežívala povojnovú konjunktúru, potrebovala pracovné sily a vydávala prisťahovalecké víza.¹⁷⁷ Druhou možnosťou, ktorá sa otvorila v roku 1948, bolo vysťahovanie do Francúzska, ktoré bolo ochotné prijať pracovníkov do poľnohospodárstva. Istý počet Slovákov tak odišiel na zazmluvnené poľnohospodárske práce na juh Francúzska, ťažké životné podmienky na miestach pracovného nasadenia však ďalších nasledovníkov od tejto cesty odrádzali.¹⁷⁸ Kanada mala záujem o slobodné ženské pracovné sily do domácností a sociálnych ústavov a o mladých a fyzicky silných ľudí do poľnohospodárstva; vďaka affidavitom, ktoré poskytovali krajanom slovenskí farmári v Kanade, sa takto podarilo dostať do zámoria ďalšiu časť sloven-

¹⁷⁶ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 45, Neuregelung der seelsorglichen Betreuung der DP; tamže, fasc. 46, Štátny sekretariát Muenchovi, 17. 9. 1948; tamže, busta 5, fasc. 22, Muench Montinimu, 12. 1. 1950; tamže, Tardini Muenchovi, 22. 4. 1950. Z novej úpravy boli vyňatí Poliáci, ktorí patrili do personálnej diecézy arcibiskupa pre Poliakov v zahraničí Józefa Gawlinu, a gréckokatolícki Ukrajinci, ktorí podliehali vikárovi pre ukrajinských katolíkov v Európe biskupovi Ivanovi Bučkovi.

¹⁷⁷ JANČÁRIK, Stanislav E. *Slovenská Argentína*, Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1996, s. 32 – 34; Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum tajomníkovi SLvA Jánovi A. Kocúrovi, 19. 6. 1948

¹⁷⁸ Akciu organizoval najmä Ladislav Jankovič sčasti s finančou pomocou Slovenskej ligy. JANKOVIČOVÁ-JOŠTIAKOVÁ, Eva. *Môj život s Lacom. Vo vyhnanstve v Argentíne*, Bratislava: Libri Historiae, 2009, s. 47, 53 – 54

ských utečencov. Kanada prijímala aj ľudí, ktorí mali dostatok finančných prostriedkov na kúpu farmy, Slováci však takejto podmienke vyhovovali iba zriedka.¹⁷⁹ Od roku 1949 začala slovenských utečencov prijímať i Austrália, ktorá však mala takisto záujem v prvom rade o mladých a zdravých ľudí, schopných fyzickej práce. Do Spojených štátov sa pred rokom 1948 dostali iba jednotlivci, ktorí mali v USA príbuzných, narodili sa tam alebo mali garanciu špecializovaného zamestnania. Situácia sa zmenila v druhej polovici roka 1948, keď americký kongres schválil zákon o prijatí 400 000 displaced persons.¹⁸⁰ Sťahovanie prebiehalo na kvóty podľa štátov proveniencie. Keďže Slováci boli zaradení do „československej kvóty“ a výber a organizáciu akcie mali v rukách české, resp. „československé“ pofebruárové exilné organizácie, drvivá väčšina vysťahovalcov boli Česi, zatiaľ čo Slováci, ktorí sa neboli ochotní vzdať svojej identity a túžby po samostatnom slovenskom štáte, sa do „československej kvóty“ okrem výnimiek nedostali.¹⁸¹

Hoci od jesene 1947, keď nová vlna masového zatýkania a rozklad Demokracie strany na Slovensku definitívne odstránili posledné zvyšky slobodnejšieho priestoru, a potom od jari 1948, teda po definitívnom prevzatí moci komunistami v Československu, začali do Rakúska i Nemecka prichádzať noví slovenskí emigranti, ich celkový počet sa v dôsledku sťahovania za more zmenšoval a veľké centrá prvej exilnej vlny z roku 1945 v Rakúsku postupne zanikali. Tak sa otvorila aj otázka ďalšej budúcnosti utečeneckých kňazov, ktorí zostávali na mieste ako jedni z posledných.¹⁸²

Keďže ako kňazi podľa kánonických predpisov potrebujú na vysťahovanie aj cirkevné povolenia, predovšetkým potvrdenie nejakého biskupa, že ich prijíma do svojej diecézy, ktorého však bolo na diaľku neľahko nájsť,

¹⁷⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum predsedovi SLVA Jurčákovi, 5. 9. 1947. Pozri aj KIRSCHBAUM, *Slovaks in Canada*, s. 161 – 166.

¹⁸⁰ Zákon (*The Displaced Persons Bill*) bol schválený v júni 1948. WYCISLO, Aloysius J. The Refugee and United States Legislation. In *The Catholic Lawyer*, 4 (1958) 2, s. 139

¹⁸¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 20. 6. 1948. UHRÍK, Igor. Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny. In JAŠEK, Peter (ed.). *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 373

¹⁸² V Záňovom dekréte bolo explicitne stanovené, že má zotrvať na svojom mieste až dotiaľ, kým utečenci neodídu do tretích krajín. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 17. 11. 1947

a súhlas svojho pôvodného biskupa s vysťahovaním, resp. prepustením zo stavu diecéznych kňazov bol poza železnú oponu prakticky nemožné dosiahnuť, ujala sa veci sama Svätá stolica. Ešte v roku 1946 zriadil pápež pri Štátnom sekretariáte osobitný Migračný úrad (Ufficio migrazione) s dvoma sekciami: pre bežnú migráciu a pre migráciu utečencov. Tento úrad sa stal hlavnou administratívnou centrárou pre podporu emigrácie katolíckych utečencov a utečeneckých kňazov. Popri vatikánskej centrále mal pobočky v Kronbergu a vo Viedni a od roku 1947 aj pri centrále IRO v Ženeve, kde na jeho čele stál už spomenutý Edward J. Killion.¹⁸³

Konzistoriálna kongregácia vypracovala v spolupráci s Migračným úradom Svätej stolice pre kňazov osobitný dotazník (scheda), ktorý bol zasielaný kandidátom na vysťahovanie prostredníctvom duchovných správcov jednotlivých národností. Okrem osobných údajov a životopisu bolo treba vyplniť aj údaje o osobitnej kvalifikácii a profesionálnej skúsenosti dotyčného kňaza, ktoré mali uľahčiť jeho nové uplatnenie. Vedúci duchovných správ pre utečencov jednotlivých národností zasielali vyplnené dotazníky prostredníctvom centrály Pápežskej misie v Kronbergu Konzistoriálnej kongregácii alebo v prípade štátov, ktoré ešte podliehali Kongregácii Propaganda fide (napr. Austrália), tomuto dikastériu, ktoré ich ďalej zasielalo príslušným biskupom v prijímajúcich krajinách.¹⁸⁴

Vatikán mobilizoval aj všetky svoje cirkevné a diplomatické kanály a oslovoval biskupov v zámorí od Južnej Ameriky po Austráliu, aby pre utečeneckých kňazov našiel nové pôsobiská. Svätej stolici osobitne záležalo tiež na tom, aby vysťahovalcov, sťahujúcich sa prostredníctvom IRO, sprievádzali aj kňazi ich národnosti, ktorí by im boli duchovnou oporou v novom svete. Vo Vatikáne sa totiž obávali, že vysťahovalci, ktorí bez primeranej znalosti cudzieho jazyka nebudú mať prístup k sv. spovedi, nebudú rozumieť kázňam, a teda nebudú účastní riadnej pastorácie, sa môžu vzdialiť od Cirkvi alebo stať obeťou rôznych protikatolíckych ideológií.¹⁸⁵

Všetky tieto vatikánske úsilie však narážali na nemalé prekážky. Biskupi z Južnej Ameriky, ktorým chýbali kňazi, boli síce ochotní prijímať ute-

¹⁸³ L'Attività della S. Sede dal 15 dicembre 1946 al 15 dicembre 1947, s. 125 – 135; L'Attività della S. Sede dal 15 dicembre 1947 al 15 dicembre 1948, s. 115 – 127

¹⁸⁴ AAV, Arch. Nunz. Belino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 45, Muench národným delegátom, 20. 6. 1949

¹⁸⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 25, kardinál Piazza, prefekt Konzistoriálnej kongregácie, arcibiskupovi Muenchovi, 11. 5. 1950; tamže, Tardini Muenchovi, 24. 5. 1950. Rovnakú inštrukciu poslal Tardini aj internunciovi vo Viedni Mons. Dellepiane.

čenecký klérus, zdôrazňovali však, že nepotrebujú vzdelancov, intelektuálov, profesorov, literátov, akí medzi utečencami prevažovali, ale misionárov, najlepšie mladých a zdravých, schopných a ochotných pracovať v klimaticky a fyzicky náročných podmienkach medzi domorodým obyvateľstvom.¹⁸⁶ Problémom bolo tiež, že najmä juhoamerické štáty a Austrália, a to nielen svetské úrady, ale nezriedka aj cirkevné autority sa bránili tomu, aby so skupinami európskych prisťahovalcov prichádzali aj kňazi ich národnosti, pretože v nich videli prekážku rýchlej asimilácie imigrantov v novom prostredí, ktorá bola ich prioritou.¹⁸⁷ No a napokon aj niektorí kňazi – utečenci, osobitne vzdelanci v zrelšom veku, dávali prednosť uplatneniu v kultivovaných podmienkach západoeurópskych či kanadských seminárov pred vysťahovaním do ďalekého neznáma v krajinách, ktorých jazyk neovládali a ktorých kultúru nepoznali, najmä ak tam nemali odísť vedno so svojimi krajanmi, ale osamote.¹⁸⁸

Na prelome 40. a 50. rokov sa aj väčšina slovenských kňazov-utečencov vysťahovala z Rakúska a Nemecka do všetkých končín sveta, od Argentíny cez USA a Kanadu po Austráliu, kde zväčša ďalej slúžili slovenským exulantom, niekedy však aj v miestnom prostredí. Po cirkevnej stránke sprostredkúval administratívne vybavovanie ich emigrácie Záh, cez ktorého ruky bežali dotazníky i odporúčania. Pre pretrvávajúce napätia medzi Záňom a českým duchovným správcom bolo príznačné, že si tento nárokoval, aby bolo vybavovanie vysťahovaleckej agendy „československých“ kňazov, teda aj Slovákov, podriadené jeho autorite, čo však slovenskí kňa-

¹⁸⁶ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 24, Montini an Muench, 9. 12. 1949; tamže, fasc. 26, Emigrazione sacerdoti DPs, Rapporto circa la sistemazione dei sacerdoti profughi in America del Sud, Europa e Canada, 15. 9. 1950

¹⁸⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 25, Killion Muenchovi, 24. 5. 1950; TAMŽE, európsky riaditeľ charitatívnej organizácie amerických biskupov *War Relief Services* NCWC James J. Norris Muenchovi, 27. 5. 1950

¹⁸⁸ Konzistoriálna kongregácia poslala napríklad slovenskému kňazovi Vojtechovi Buckovi, na Slovensku profesorovi cirkevných dejín, pozvanie a príslušné povolenia na vysťahovanie sa do Santiaga de Chile, kde mal pôsobiť vo vidieckej pastorácii medzi jednoduchým miestnym obyvateľstvom. Bucko, ktorý nevedel po španielsky a k Čile, kde nebolo Slovákov, nemal žiadny vzťah, sa pokúsil vybaviť si vysťahovanie do Kanady, kde mal príbuznú, ochotnú zaplatiť mu cestovné výlohy, a kde mu biskup v Edmontone ponúkal miesto profesora v kňazskom seminári. Nakoniec sa však Buckovi podarilo zostať v Nemecku a stal sa Záňovým nástupcom. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 26, Emigrazione Sacerdoti DPs, Záh Muenchovi, 2. 3. 1950; tamže, prefekt Konzistoriálnej kongregácie kardinál Piazza Muenchovi, 30. 3. 1950; tamže, Muench Piazzovi, 12. 10. 1950.

zi nerešpektovali a dotazníky i ostatnú korešpondenciu zasielali Zážovi, a to aj vtedy, keď arcibiskup Muench príslušné prípisy adresoval českému zástupcovi.¹⁸⁹

Samotný Augustín Záž ešte v roku 1949 cestoval do Ríma, aby Svätej stolici predložil otázku svojho ďalšieho pôsobenia. Dostal odpoveď, aby sa buď presťahoval do Večného mesta a začal pôsobiť tam, alebo aby emigroval do zámoria.¹⁹⁰ Keďže Záž mal v USA, kde žili státisíce Slovákov, blízkych príbuzných, podal si žiadosť o vysťahovanie do tejto krajiny. Trpký kalich bolesti, ktorý jeho misiu sprevádzal od prvého dňa, mu však ani v tejto poslednej fáze nezostal uspokojený. Keď ho 16. marca 1950 vo veci prijatia pod gesciu IRO predvolali do úradovne v Linzi, bol konfrontovaný s obvinením, ktoré proti nemu vzniesla česká strana, že neprávom používal a používa cirkevné tituly vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov, resp. následne vikára pre slovenských utečencov, a že ho cirkevná autorita pre toto zneužívanie už aj potrestala. Takéto bezprecedentné obvinenie, ktoré nemalo žiadny reálny podklad, sa Záža bolestne dotklo. Ešte v ten istý deň písal Muenchovi na apoštolskú nunciaturu v Kronbergu a prosil ho, aby mu vystavil potvrdenie v anglickom i nemeckom jazyku, že mu Svätá stolica obe tieto funkcie naozaj zverila, takže ich právom vykonával.¹⁹¹ Potvrdenie, samozrejme, dostal, cirkevná autorita však už nedokázala zabrániť tomu, že sa v dôsledku krivého obvinenia Zážovo vysťahovanie posunulo o dlhé mesiace. Záž sa musel na žiadosť IRO presťahovať do utečeneckého tábora vo Wegscheide v Hornom Rakúsku, odkiaľ potom ďalšieho poldruha roka poctivo vykonával svoju funkciu. Napriek zložitým podmienkam sa jeho agenda ešte rozšírila, pretože sa vďaka blízkosti k Slovensku a slovenským utečencom stal jedným z rozhodujúcich kanálov v komunikácii medzi Cirkvou na Slovensku, cirkevnou autoritou

¹⁸⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 24. Vo fascikli sa nachádza početná korešpondencia medzi slovenskými kňazmi, nunciaturou v Kronbergu / Bad Godesbergu a vedúcimi katolíckymi misiami Zážom a Lekavým. Napr. v prípise zo 16. 1. 1950 zasielal Lekavý nunciature podklady k vysťahovaniu slovenského kňaza Maximiliána Chladného Hanoša, sám Chladný Hanoš však vybavoval vec prostredníctvom Záža, ktorý 1. 2. 1950 zaslal jeho dotazník nunciature. Por. tiež tamže, fasc. 26. Dňa 2. 3. 1950 zaslal Záž nunciature dotazník Vojtecha Bucku. Keď 26. 9. 1950 prišla z Konzistoriálnej kongregácie odpoveď, adresoval ju Muench najprv českému kňazovi Otýpkovi, ktorý dočasne viedol českú misiu, potom však list predsa odišiel Zážovi, ktorý obratom zaslal vyjadrenie, ktoré Muench 12. 10. 1950 odoslal Konzistoriálnej kongregácii.

¹⁹⁰ ZÁŽ. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, c. d., s. 98

¹⁹¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Záž Muenchovi, 16. 3. 1950

v Ríme (Štátnym sekretariátom Svätej stolice, generálom Spoločnosti Ježišovej) a slovenským exilom, resp. slovensko-americkým zahraničím (Karol Sidor, slovenská redakcia Vatikánskeho rozhlasu a talianskeho štátneho rozhlasu, Prvá slovenská katolícka jednota v USA), ktorým posielal správy o situácii Cirkvi na Slovensku, odkazy od slovenských biskupov, osobitne od Jána Vojtaššáka, analýzy a pod.¹⁹²

Dňa 10. augusta 1951 adresoval Záh apoštolskej nunciatúre, ktorá sa medzičasom presťahovala do Bonnu – Bad Godesbergu, rozlúčkový list a poďakoval sa za pomoc a ochranu, ktorú poskytovala Slovákom. Ešte v ten istý deň, po šesťapolročnom pôsobení medzi slovenskými emigrantmi v Rakúsku a Nemecku, opustil Európu a odcestoval do USA.¹⁹³

Aby sa Záh vyhol riziku, že jeho agendu prevezme český kňaz, a aby jasne signalizoval, že aj v Nemecku vedie duchovnú správu slovenský kňaz, nie „vedúci duchovnej správy pre československých utečencov“, urobil pred odchodom iniciatívny krok a svoju agendu odovzdal Vojtechovi Buckovi,¹⁹⁴ ktorý žil v kláštore Schäftlarn pri Mníchove a ktorého ako „najvzornejšieho slovenského kňaza“ odporučil arcibiskupovi Muenchovi na vymenovanie za vedúceho katolíckej misie pre slovenských utečencov v Nemecku.¹⁹⁵

V predchádzajúcich mesiacoch sa v Kronbergu vynorila sporná otázka, kto má vymenúvať vedúcich duchovnej správy pre jednotlivé národnosti vzhľadom na to, že podliehali jurisdikcii miestnych biskupov, ich veriaci i kňazi však žili roztratení vo viacerých diecézach, a tiež na to, že naďalej existovala Pápežská misia pre utečencov v personálnej jednote so správcom nunciatúry (neskôr nunciom), ktorému podliehali vedúci duchovnej správy

¹⁹² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 266, Záňova správa pre slovenskú redakciu vysielania talianskeho rozhlasu v Ríme zo 17. 10. 1950, kópia bola zaslaná Štátnemu sekretariátu Svätej stolice.

¹⁹³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Záň Apoštolskej nunciatúre v Bad Godesbergu, 10. 8. 1951

¹⁹⁴ Vojtech Bucko (1911 – 1993), kňaz nitrianskej diecézy, cirkevný historik. Doktorát získal na Karlovej univerzite v Prahe. Od roku 1940 bol mimoriadny profesor cirkevných dejín na Vysokej škole bohosloveckej v Nitre. V roku 1945 sa stal riadnym profesorom na Katolíckej bohosloveckej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Ako prvý slovenský cirkevný historik sa systematicky venoval výskumu dejín rekatolizácie na Slovensku. Od roku 1949 žil v emigrácii v Nemecku, od augusta 1951 ako vedúci duchovnej správy pre Slovákov v Nemecku. Angažoval sa aj v slovenskom exile v Slovenskej národnej rade v zahraničí. Plodný autor početných historických a náboženských článkov a štúdií, zakladateľ a vydavateľ vedeckej revue o slovenských dejinách *Slowakei* (Mníchov).

¹⁹⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Záň Apoštolskej nunciatúre v Bad Godesbergu, 10. 8. 1951

pre utečencov vo veciach sociálno-charitatívnych. Nakoniec sa ustálil postup, podľa ktorého v prípade potreby nového vedúceho duchovnej správy biskupom navrhoval Muench, ale patričné fakulty mu odovzdali biskupi.¹⁹⁶ V tomto zmysle Muench potvrdil Buckovo poverenie viesť duchovnú správu „profugorum Slovachae nationis“, ktorí žili na nemeckom území, požiadala nemeckých biskupov, aby mu udelili potrebné fakulty¹⁹⁷ a menovanie oznámil substitútovi Montinimu do Vatikánu.¹⁹⁸ Menovací dekrét výslovne konštatoval, že poslaním vedúceho duchovnej správy je popri pastoračnej činnosti v užšom zmysle aj úloha dohliadať na katolícke utečenecké organizácie, periodiká a kultúrne a charitatívne iniciatívy, ale vždy podľa dispozícií nemeckých ordinárov.¹⁹⁹ Tak sa definitívne potvrdila autonómia duchovnej správy pre slovenských katolíkov v Nemecku a jej nezávislosť od duchovnej správy pre Čechov a v tejto podobe potom pretrvala nasledujúce desaťročia.

Hoci Buckovo menovanie bolo explicitne pre Nemecko, v nasledujúcich rokoch ešte stále fakticky viedol aj duchovnú správu pre Slovákov v Rakúsku. Na pracovných stretnutiach slovenských kňazov sa v najbližších rokoch z Buckovej iniciatívy pravidelne stretávali siedmi kňazi z Nemecka (popri Buckovi Štefan Precner, Viliam Lacko, Jozef Anner, Ján Bielik, Tibor Strnisko a od roku 1951 v Mníchove žijúci jezuita Fridrich Osuský) a traja pôsobiaci medzi Slovákami v Rakúsku (Karol Šumichrast, Ján Loydl a František Reves).²⁰⁰ Duchovné správy pre Slovákov v oboch krajinách sa však postupne organizačne emancipovali. Kým nemeckú po dlhé nasledujúce desaťročia viedol Vojtech Bucko, v Rakúsku, kde nenadobudla takú formalizovanú podobu ako v Nemecku, jej vedenie fakticky prevzal v Salzburgu sídliači Karol Šumichrast.

Konsolidácia pomerov v Nemecku, vznik Nemeckej spolkovej republiky, vymenovanie Muencha za správcu apoštolskej nunciatúry a neskôr

¹⁹⁶ Kompetenčná nejasnosť pôvodne vznikla začiatkom roka 1950, po tom, čo zomrel vedúci duchovnej správy pre Lotyšov a Estónov Peteris Laurinovčs a vedúci maďarskej duchovnej správy Zoltán Kótai sa vysťahoval do Brazílie. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 22, Muench Montinimu, 12. 1. 1950; TAMŽE, Tardini Muenchovi, 22. 4. 1950

¹⁹⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, latinské potvrdenie datované 18. 8. 1951

¹⁹⁸ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Muench Montinimu, 22. 8. 1951

¹⁹⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, latinské potvrdenie datované 18. 8. 1951

²⁰⁰ APSÚSCM, Korešpondencia 1953, Bucko Antonovi Botkovi, 5. 1. 1953

apoštolského nuncia, zrušenie národných delegatúr pre utečencov a ich začlenenie do riadnej jurisdikcie miestnych biskupov a napokon postupný odchod utečeneckých más do tretích krajín mali za následok, že utečenecká agenda mala čoraz menší podiel na Muenchovej činnosti a Pápežská misia pre utečencov postupne ticho splynula s agendou nunciatúry bez toho, že by došlo k formálnemu deklarovaní jej zániku.

“GOD HAS SENT HIM TO US IN THIS FOR US WORST MOMENT.”

The IIIrd Papal Mission in Germany and Austria and the Slovak Exile, 1945 – 1950

EMÍLIA HRABOVEC

In the spring 1945, the first large wave of political emigration left Slovakia. For the following years, the majority of the Slovak refugees remained stranded in Austria and, to a smaller extent, in Germany. Their hard life conditions were determined by the dramatic material situation in both war-distructed, divided and occupied countries, the persistence of wartime mentality with its dichotomy “ally” versus “enemy”, as well as by the political decisions of the victorious Allies to reestablish Czechoslovakia and, at least in the immediate postwar years, to preserve the cooperation with the Soviet partner, also at the price of accepting the Soviet influence in Central and Eastern Europe. Moreover, in the first years, an idealisation of Czechoslovakia prevailed in the West, nourished by the fact that the Czechoslovak politicians themselves fostered the pro-Soviet orientation of the country, making the direct Soviet interference and the transformation of the political system in Communist sense less easy to recognise from the outside. Czechoslovakia itself, whose politicians saw their main political goal in enforcing the unity of the state and the assimilation of Slovakia, viewed the Slovak exiles, all convinced defenders of the idea of Slovak independence, as its greatest political and ideological enemies and did everything to hinder their independent existence under the proper name and to achieve their forcible repatriation.

Pope Pius XII viewed the situation of postwar Europe with its new divisions, the expansion of Communism, the disrespect of natural rights of men and nations and the enforced mass migration movements, as an apocalyptic scenario that would cause “cruel trials” for Christianity and threaten the very existence of the Christian civilisation. In autumn 1945, in the effort to mitigate the dramatic spiritual and social consequences of the mass migrations, the Pope sent the IIrd Papal Mission for refugees to Germany and Austria with the scope to help

all displaced persons and refugees independently from the fact if they belonged to small or large nations, to the victors or the defeated. The Papal Mission for Refugees, headed by an American bishop of German origin, Alois Muench, later the first apostolic nuncio in Germany, was the first and for a long time the only institution on international scale that respected the existence of the Slovak nation and established for the Slovak refugees independent national pastoral and charitable structures. A special Vatican delegate for Slovak refugees was appointed, exempted from the jurisdiction of the local bishops and with privileged ecclesiastical faculties, thus functioning as a vicar general in a personal diocese *sui generis*. The national delegate and the religious, social, and cultural structures created around his office became for the next four or five years the fundament of Slovak life in Austria and Germany and offered the Slovak exiles an important religious, moral, and material help.

On the basis of the archival sources from the pontificate of Pius XII recently opened for historical research, as well as other previously unknown historical sources, the study reconstructs the activities of the Vatican delegate for Slovak refugees in Austria and Germany in the key period 1945 – 1950.

Prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
Univerzita Komenského v Bratislave
vedúca Katedry kresťanskej filozofie a historických vied
Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK
Email: ehrabovec@frcth.uniba.sk